

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLODCHCOFF

1929

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

СЪОБЩЕНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

НАУКА

МАКЕДОНСКИТЕ НАУЧНИ ИСТРАЖУВАНИЯ

ГОДИНА V, КНИ. 2

REVUE MACEDONIENNE

REVUE

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACEDONNE

ANNÉE V, KNO. 2

Д А Р Б

С 12

МАКЕДОНСКИ НАУЧНИ ИСТРАЖУВАНИЯ

МАКЕДОНСКИ

СОФИЯ — 2018

РЕДАКЦИОНЕН АДРЕС: УЛИЦА "ВЪЗРОЖДЕНИЕ" 1, СОФИЯ

1923

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣггаровъ, Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата	1
Проф. А. М. Селищевъ, Семейната „служба“ (курбанъ) въ България и Македония и сръбската „слава“	33
Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове: 1. Солунъ	78
Проф. А. М. Селищевъ, Единъ протестъ на българитѣ въ Битоля отъ 1876 година	85
Н. А. Мушмовъ, Византийски печати отъ XI в. съ значение за българската история	90
Апостолъ Д. Кочовъ, Църковно-училищнитѣ борби въ Драмско	97

Рецензии и книжовни вестн

Г. Баласчевъ, Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на десетия вѣкъ. Часть I. София, 1929. стр. 84. — Рецензия отъ проф. П. Мутафчиевъ	111
<i>Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, ὑπὸ Νικηφόρου Μοσχολοῦ-λου, μετὰ χαρτῶν καὶ εἰκόνων. Ἀθήναι, 1920. 103.</i> (История на България, отъ Никифоръ Мосхопулосъ, съ карти и образи). — Рец. отъ Влад. Алексиевъ	119
Проф. К. Кадлецъ, Првобитно словенско право пре X. века. Превео и допунио проф. д-р Ф. Тарановски. Београд, 1929. стр. 130. — Рец. отъ Влад. Алексиевъ	129
Albert Pingaud, <i>Question de Macédoine</i> (печ. въ Larousse mensuel illustrée, № 267, Mai 1929). — Рец. отъ Л. Милетичъ	133
Oscar Randi, <i>I popoli Balcanici</i> , Roma, 1929. 18 ^o , 178 (№ 14 отъ Collezione Omnia). — Рец. отъ Л. Милетичъ	136
D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, <i>Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Sa etnografskom kartom.</i> 1929, Zagreb. 8 ^o , 26. — Рец. отъ Ст. Романски	142
Ив. В. Мърквичка, България въ образи. София, 1929. IV+XLVIII. (Издание на Българската академия на наукитѣ). — Рец. отъ Л. М.	145
Чужди писатели за населението на Македония. — Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София, 1929. 8 ^o , XIII+486. (Издание на Бълг. академия на наукитѣ). — Съобщава М. Романска	147
Французко резюме на съдържанието на книгата	171—195

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
Ivan Snégarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme	1
Prof. A. M. Sélichtchev, La célébration de la fête familiale la „slujba“ (kourban) en Bulgarie et en Macédoine, et la „slava“ serbe	33
St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine: 1. Solunъ — Salonique	78
Prof. A. Sélichtchev, Une protestation de Bulgares à Monastir en 1876	85
N. A. Mouchmov, Molybdobules byzantins du XI siècle ayant trait à l'histoire bulgare	90
Apostol D. Kotchov, Les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans la région de Drama	97

Comptes rendus

G. Balastchev, Les Bulgares au cours des dernières dix années du X siècle. I. Sofia, 1929. p. 84. — Compte rendu par P. Moutaftchiev.	111
Histoire de la Bulgarie, par Nikiphore Moshopoulos. Avec des cartes et des illustrations. Athènes, 1929. p. 103. (En grec). — Compte rendu par Vlad. Alexiev	119
Prof. K. Kadletz, Le droit slave primitif avant le X siècle. Traduit par le prof. d-r F. Taranovsky. Belgrade, 1929. p. 134. (En serbe). — C. r. par Vlad. Alexiev	129
Albert Pingaud, La Question de Macédoine (v. Larousse mensuel illustrée, № 267, Mai 1929, 111-112, Paris). — C. r. par L. Milétitch	133
Oskar Randi, I popoli Balcanici, Roma, 1929. 16 ^o 178 (№ 14 de Collezione Omnia). — C. r. par L. Milétitch.	136
D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Limites ethnographiques des Slovènes, Croates, Serbes et Bulgares. Avec une carte ethnographique (En croate). Zagreb, 1929. 8 ^o , 26. — C. r. par St. Romansky	142
iv. V. Mrkvitchka, La Bulgarie illustrée. I. Partie. Sofia, 1929. IV + XLVIII. (Edition de l'Académie de sciences bulgare). — C. r. par L. M.	145
Ecrivains étrangers au sujet de la population de la Macédoine. — D-r N. Michov, Le population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et XIX siècles. T. 3. Sofia. 1929. XIII + 486 (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — C. r. par Maria Romanska	147
Résumés des articles de la Revue en français.	171—195

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

РУСКИ ОПИТИ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ И
ДИГАНЕ НА СХИЗМАТА.¹

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Всичкитѣ разнообразни мнения относно мѣстопребиванието на екзарха сж били въ връзка съ въпроса за дигане на схизмата. Тѣ сж били диктувани отъ желанието да се постави българската църква въ правилни отношения съ другитѣ църкви, особено съ руската. А презъ време на руската окупация схизмата била, така да се каже, въвирана отъ Русия въ очитѣ на българитѣ, които не искали да ѝ придаватъ никакво значение. Тогава руското правителство е съобщило на своитѣ окупационни власти въ България да се държатъ примирително по гръцкобългарския въпросъ и да не даватъ да се узакони стремезътъ на българитѣ да образуватъ самостоятелна църква въ всичкитѣ три части на България безъ съгласието на цариградската патриаршия, защото—обяснявало то—по чл. 62 на Берлинския договоръ, на който се опирали народнитѣ представители въ Търновското учредително събрание, има предъ видъ само канонически признатитѣ самостоятелни православни общини, каквато не е българската църква и, следователно, българитѣ не могатъ да се смѣтатъ църковно независими отъ патриаршията безъ нарушение на каноническото право и безъ нови раздори.² Поради тази инструкция и князь Дондуковъ-Корсаковъ е отбѣгвалъ да реши окончателно въпроса за устройството на църквата въ Българското княжество и, за да подчертае каноническата върховна властъ на цариградската патриаршия надъ това княжество, той е допусналъ да се предвидятъ патриаршески духовни сѣдилища въ временнитѣ сѣдебни правила, изработвани презъ 1878 год. отъ рускитѣ окупационни власти.

¹ Вж. Македонски прегледъ. Год. V, кн. 1.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 177—178.

Сжщо и екзархъ Иосифъ е сподѣлялъ надеждата, че възъ основа на широкитѣ начала на Берлинския договоръ и законитѣ въ турската империя, екзархията ще остане църковенъ центъръ на цѣлия български народъ,¹ обаче той решително е билъ противъ нейното премѣстване въ Търново или София, както му предлагалъ князь Дондуковъ,² защото въ такъвъ случай екзархътъ би билъ български поданикъ и това би дало основание на В. Порта да анулира фермана за учредяването на екзархията³. При все това екзархъ Иосифъ сѣ е смѣталъ, че сжществува въпросъ за седалището на екзархията, макаръ и да се намирала тя формално още въ Цариградъ. Затова той се колебаелъ, да ли въ Цариградъ или въ Пловдивъ (столица на Източна Румелия) да се установи Екзархията. На 21 юлий 1878 г. той е писалъ на Наумъ Спространовъ, който заминавалъ отъ София въ Солунъ, че ще му се съобщи, какъ да действува въ Македония, когато се опредѣли постоянното седалище на Екзархията. Сжщо и на Хр. Тѣпчилещовъ (въ горепоменатото писмо отъ 25 юлий 1878 год.) той изказвалъ неувѣреностъ, да ли ще се върне въ Цариградъ и даже му съобщавалъ, че, ако се премѣсти екзархията въ Пловдивъ, той мисли да управлява българитѣ въ Турция чрезъ свой намѣстникъ въ Цариградъ съ титулъ архиепископъ⁴. Това колебание на екзарха — въ противоположностъ на непоколебимото убеждение на варненския митрополитъ Симеонъ, че трѣбва да стои въ Цариградъ,⁵ се дължало или на руско влияние, или на собственото му желание да осигури реално единство между екзархията и църквата въ българското княжество, понеже тогава нѣкои митрополити въ княжеството на чело съ Григория Доростоло-Чер-

¹ Така се изразява екзархъ Иосифъ въ гореспоменатото писмо до Н. Спространовъ.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 180.

³ *ibid.*, стр. 180; Погледъ върху дейността на Българската екзархия, стр. 10.

⁴ „Понеже може да стане нужда или да ся върнемъ ний сжщий въ Цариградъ заради българитѣ въ Македония и Източна Трахия, или да си поставимъ намѣстникъ архиепископъ равенъ на насъ по властта“.

⁵ Вижъ писмото на митрополита Симеона до екзарха Иосифа отъ 6 ноемврь 1878 г. у протопресв. Ст. Цанковъ, цит. статия, въ Сборникъ въ честь на варненския и преславския митрополитъ Симеонъ, стр. 230, забел. и 264, забел. 1.

венски искали да се установи между двата института не административно единство, а само каноническо единение, подобно на единението между еладската или сръбската и цариградската църкви, или даже между руската и общата православна църква.¹

Руските усилия да задържат екзарха вън от Цариград не успели. Дигането на екзарха от Цариград силно е разтревожило българите в Цариград и в Македония. Съмнявайки се, че стоенето на екзарха в Пловдив означава дигане на екзархията от Цариград и подчиняване на българите в Турция под властта на цариградската патриаршия, те заплашили екзарха с заявление, че ще приемат унията, ако той не се върне в Цариград. Вследствие на това, с писмо от 25 август 1878 г. № 46 от Пловдив екзархъ Иосифъ е увѣрявалъ майсторите и първомайсторите на разните бълг. еснафи в Цариград, че смѣтайки за свой дългъ да събере всичките български епархии под ведомството на екзархията, той не е престаналъ да се грижи за македонското българско население и скоро ще се върне в Цариград, за да прави постъпки предъ султана за развитие на екзархийското дѣло в Турция. И наистина, на 30 октомврий 1878 г. екзархъ Иосифъ се върналъ в Цариград и направилъ постъпки за нови български митрополити в Велесъ (намѣсто починалия Дамаскинъ), Охридъ и Скопье (намѣсто неприеманите отъ турското правителство Натанаилъ и Кирилъ).² Следъ повторно едногодишно пребивание в Пловдив и София (отъ 20 декемврий 1878 г.)³ по уреждане на църковните работи в българското княжество и Източна Румелия, понеже още нѣмало синодъ, на 30 януарий 1880 г. той окончателно се установилъ в Цариград⁴ по настояване на българите в

¹ Протопресв. Ст. Цанковъ. Ibid., стр. 268. На тоя стремежъ се дължало, че в 1879 г. (презъ време на заседанията на учредителното народно събрание), безъ знанието на екзарха, архиереите в българското княжество сж изработили „записка“ или „временни правила“ за църковното устройство в бълг. княжество и сж искали одобрението отъ импер. комисаръ князь Дондуковъ-Корсаковъ (Ibid., стр. 268, 286 и 287 забел. 3).

² Погледъ върху дейността на Бълг. екзархия, стр. 10.

³ Ibid.

⁴ I екз. изх. кн., № 249 отъ 31 декемврий 1879 г. до министерството на външните работи и изповѣданията в София, комуто екзархъ Иосифъ съобщава, че е получилъ 20,000 лева за пренасяне на екзархията отъ Пловдив в Цариградъ.

Турция, макаръ че това е дразнѣло цариградския патриархъ и правѣло невъзможно тъй желаното отъ Русия помирение между дветѣ църкви.¹

При все това новиятъ (следъ Берлинския конгресъ) руски посланикъ въ Цариградъ Новиковъ настойчиво е действувалъ за дигане на схизмата. Той се насърдчавалъ отъ увѣреніето на цариградския патриархъ Иоакимъ III, че искрено желае да свърши съ гръцкобългарската разпря, като признавалъ, че и българи, и гърци сж извършили грѣшки и че е необходимо единение между православнитѣ църкви поради успѣхитѣ на католическата и протестанската пропаганди. Като първо условие за подготвяне почвата за помирение патриархътъ е предлагалъ да се прекрати отнимането на църкви отъ българитѣ.² За да запази това благоразположение на патр. Иоакимъ III, рускиятъ посланикъ Новиковъ е съветвалъ екзарха Иосифа да не се обръща съ молба за български владици въ Македония до международната комисия, свикана въ 1880 г. да прегледа реформитѣ, изработени отъ турското правителство по чл. 23 на Берлинския договоръ.³ Обаче екзархъ Иосифъ своевременно е поржчалъ на Наумъ Спространовъ въ Солунъ да нареди, щото българитѣ отъ всички краища на Македония да изпратятъ чрезъ екзархията подпечатани съ общински и селски печати прошения за български владици до председателя на международната комисия.⁴ На 29 юний 1880 г. той е подалъ на тази комисия всичкитѣ получени прошения,⁵ като обосновалъ молбата си за възстановление екзархийското ведомство въ европ. Турция върху чл. 5 и 62 на Берлинския договоръ. Сжщевременно той е предлагалъ, въ устава за реформитѣ да се изброятъ немухамеданскитѣ общини по народностъ (гръцка, българска, арменска и пр.).⁶

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 192.

² Ibid., стр. 176—177. Такъво изявление е направилъ той предъ руското посолство въ 1878 г. по поводъ завзимането на църквата въ одринския кварталъ „Каикъ“ отъ българитѣ.

³ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 193.

⁴ У протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 260—261, № 177, 23. IV. 1880 год.

⁵ Ibid., стр. 314, № 274, 2 юлий 1880. Въ „Погледъ върху деятелността на Бълг. екзархия“, стр. 13 се казва, че прошенията били подадени на комисията на 30 априлъ 1880 г.

⁶ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 198—199

Тази постъпка силно е раздразнила цариградския патриархъ, който и тъй билъ недоволенъ поради окончателното установяване на екзарха въ Цариградъ. Новиковъ е действувалъ предъ патриарха Йоакима III да не настоява предъ В. Порта да се промѣни облѣклото на екзархийското духовенство или да имъ се наложи да носятъ отличителенъ знакъ, защото това е било противъ желанието на руския Св. синодъ, а и би дразнило българитѣ и би ги наклонило къмъ католичеството. „Благоразумно ли е — го убеждавалъ Новиковъ — и най-после възможно ли е да не се обръща внимание на мнението на руската църква, която представлява най-многобройната, най-мощната частъ отъ православната църква? Въ настояще време трѣбва да се ползуваме отъ всички пѣтища, чрезъ които би могло да се достигне до взаимно споразумение, а не да се закрепва схизмата съ установление външни отличия, които биха означавали явно съсипателната раздѣла между дветѣ църкви и биха увеличавали, а не биха унищожавали бездната, която ги раздѣля. Не е ли по-добре да се намѣри нѣкакъвъ изходъ отъ затрудненията чрезъ взаимно съглашение, което да не нарушава основнитѣ начала на православието?“¹ Патриархътъ не искалъ и да чуе за помирение чрезъ взаимни отстъпки, макаръ и да не е оспорвалъ правото на българското княжество да има автономна църква. Той е обещалъ да не настоява за промѣна на облѣклото на екзархийското духовенство съ условие, че и българскиятъ екзархъ ще се въздържа отъ постъпки, противни на интереситѣ на патриаршията. За да не дразни патриарха, по съвета на руския посланикъ, екзархъ Иосифъ не изпълнилъ искането на Драганъ Цанковъ да извърши литургия въ църквата „Св. Стефанъ“ на 30 августъ (1879 г. или 1880 г.), имения день на българския князь Александъръ Батембергъ.²

По поводъ на конфликта между екзарха и архиереитѣ съ Др. Цанковъ заради издаденитѣ отъ него „привременни правила“ за църковното управление въ бѣлг. княжество, рускиятъ Св. синодъ е внушавалъ на екзарха, че само чрезъ

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 204

² Ibid., стр. 202—203. В. Тепловъ не посочва годината, но, по всѣка вѣроятностъ, това е станало въ 1879 г., когато князь Александъръ заелъ бѣлг. престолъ.

възстановление на общението съ царигр. патриаршия бълг. екзархия ще придобие необходимата нравствена опора за противодействие срещу намѣсата на свѣтската власт въ църковнитѣ работи и че стоенето му въ Цариградъ, като противоканонично, е една отъ главнитѣ причини за непримиримостта на цариградския патриархъ къмъ бълг. църква.¹ Отъ своя страна пъкъ рускиятъ посланикъ въ Цариградъ, опасявайки се да не би църквата въ бълг. княжество се устрои неканонично, което би дало на цариградската патриаршия още едно основание да не дига схизмата, е съветвалъ българското правителство да се разгледатъ „привременнитѣ правила“ отъ българския архиерейски съборъ. Все съ сжщата целъ и руското министерство на външнитѣ работи е внушавало на българското правителство, че раздорътъ съ българското духовенство, което тъй много се е потрудило за свободата на своето отечество, може да бжде опасенъ за бждещето на бълг. държава и че църковнитѣ въпроси на бълг. княжество се отнасятъ къмъ ония въпроси, отъ които Русия най-вече се интересува².

Българскиятъ екзархъ и архиереитѣ сж били особено благодарни на Русия за това нейно застъпничество въ борбата имъ съ свѣтската бълг. власт. И Русия се опитала да използва това тѣхно благоразположение, за да ги склони да взематъ инициативата за помирение съ патриаршията. Къмъ м. ноемврий 1880 г. екзархъ Иосифъ съ окръжно е свикалъ архиереитѣ отъ княжеството на съборъ въ София, за да обсъждятъ положението на българската църква изобщо и да поставятъ на правилна основа отношенията между нея и другитѣ православни църкви, особено цариградската патриаршия.³ Въпросътъ за помирение съ патриаршията живо е занимавалъ и нѣкои обществени дейци въ Русе, Търново и др. градове,

¹ *ibid.*, стр. 211.

² В. Тепловъ, стр. 212; Погледъ върху деятельности на Бълг. екзархия, стр. 17.

³ В. Тепловъ, *цит. кн.*, стр. 212—213. Тоя архиерейски съборъ се свикалъ на 21 ноемврий 1880 г. подъ председателството на бившия екзархъ Антимъ I, понеже екзархъ Иосифъ е останалъ въ Цариградъ. (Виж. у протопросв. Ст. Цанковъ, Измѣнения на Екзарх. уставъ „въ Сборникъ въ честь на варненопресл. митрополитъ Симеонъ“, стр. 314 и забел. 2 с. стр.)

надѣвайки се по тоя пжтъ да осигурятъ националното развитие на българитѣ въ Турция¹. Условиата, предлагани отъ Русия за дигане на схизмата, сж били: 1) областта на екзархията обхваща само бѣлг. княжество и Източна Румелия (съ нѣкои ограничения) и 2) Македония и Одринско оставатъ подъ ведомството на цариградската патриаршия, която ще обещае да не преследва бѣлгарската народностъ въ тѣзи области.² Екзархъ Иосифъ отхвърлилъ предложението на руския посланикъ Новиковъ, като го убеждавалъ, че не може да се вѣрва на обещанията на цариг. патриаршия, чиито владици тъкмо въ тоя моментъ, когато се водѣли разговори за спогодба, яростно сж преследвали бѣлгарскитѣ учители и всички по-будни бѣлгари. За да разубеди ония бѣлгарски дейци, които, въ желанието си да се подготви почва за исканото отъ Русия помирение съ царигр. патриаршия, мислѣли, че екзархията може да се пренесе въ Пловдивъ, екзархъ Иосифъ съ писмо отъ 29 априлъ 1881 г. № 191 отъ Цариградъ е обяснявалъ на епархийскитѣ архиереи, че премѣстването на екзархията въ Пловдивъ би билъ рискъ безъ всѣкакви разумни основания, защото това би лишило екзарха отъ възможността да разпрѣсва недовѣрието, вгнѣздено въ турцитѣ къмъ нея благодарение на 1½ годишното му отсъствие, и да осуetyа грѣцкитѣ опити да „дискредитиратъ Екзархията“ по поводъ на възможни вълнения между македонскитѣ бѣлгари. Цариградскиятъ патриархъ пѣкъ не е отстъпвалъ Източна Румелия, което е давало още по-силно основание на екзарха да твърди, че цариградската патриаршия дори не мисли да се помирява на условия, приемливи отъ бѣлгаритѣ³.

Презъ време на повторното дълго пребивание на екзарха Иосифа въ София (отъ 18 май 1881 г. до 5 септемврий 1882 г.⁴), пакъ отъ руска страна билъ подигнатъ въпросъ за уреждане спора между царигр. патриаршия и бѣлг. екзархия. Въ единъ разговоръ съ екзархийския протосингелъ архимандритъ Методий (после старозагорски митрополитъ), рускиятъ посланикъ Новиковъ му далъ да разбере, че е желателно екзар-

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 213.

² Погледъ върху деyтелността на Бѣлг. екзархия, стр. 15.

³ V протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 155—157, № 14 (до свещ. Николай Пономаревъ) отъ 23 януарий 1880 г.

⁴ Погледъ върху деyтелността на Бѣлг. екзархия, стр. 18 и 20.

хътъ да свика въ София архиерейски съборъ, който да се занимае съ въпроса за помирението, ако това, разбира се, се желае отъ българския народъ. Той му внушилъ, че е необходимо сама българската църква да вземе инициативата за преговори съ патриаршията, за да може руското посолство да играе ролята на посрѣдникъ, защото Русия не желае да насилва българския народъ за нѣщо, което той не смѣта полезно за своята църква. Новиковъ е поржчалъ на архим. Методия незабавно да пише на екзарха, щото, преди да тръгне за Цариградъ, той да вземе мнението на българскитѣ архиереи, да ли сж съгласни да започне преговори за помирение, ако царигр. патриаршия и нейнитѣ владици обещаятъ да закрилятъ националното развитие на българитѣ въ Македония. Следъ като изказалъ желание, екзархътъ да се върне по-скоро въ Цариградъ, за да действува въ тая насока, той е обещалъ лично да говори на патриарха за това условие на помирението, както и за необходимостта да бждатъ смѣнени провиненитѣ като български гонители патриаршески владици (костурскиятъ, воденскиятъ, сѣрскиятъ, струмишкиятъ, скопскиятъ и дебърскиятъ), които му посочилъ архим. Методий¹. Изглежда, Новиковъ е лансиралъ своята идея и между пловдивскитѣ български общественици, та екзархъ Иосифъ въ своето изложение до Постоянния комитетъ въ Пловдивъ отъ 25 ноемврий 1882 г.² я отхвърлялъ решително. Въ това писмо екзархътъ казва, че тази идея е неосществима, защото гонението на българщината отъ гръцкитѣ владици решително отблъсква българското население отъ цариградската патриаршия и го кара да отрупва бълг. екзархия съ прошения за бълг. владици. Ако гръцкитѣ владици покровителствуваха бълг. училища и позволяваха на бълг. население да се моли въ църква на своя

¹ VI протоколъ на екз. писма за 1830—1831 г., стр. 227—230, № 437 17 октомврий 1831 г. Въ писмото си отъ 22 декемврий 1881 г. № 534 до екзарха въ София архим. Методий изказва опасение, че, възползувана отъ отсъствието на екзарха и поради наблѣгането на „миротворцитѣ“ да се премахне спорътъ между бълг. и царигр. църкви, В. Порта може да дигне екзархията отъ Цариградъ. Затова той моли екзарха по-скоро да се върне въ Цариградъ. Обаче архим. Методий не привежда нѣкакви данни за подобно намѣрение на В. Порта или за внушение отъ руска страна въ тоя смисълъ. Вижъ и Обясненията на старозагорския митрополитъ Методия за схизмата и единството на Църквата, стр. 5—7.

² VII Протоколъ на екзарх. писма за 1882 г., стр. 619—624, № 701.

езикъ, това население не щѣше да води борба за църковни права, а поради своето благочестие щѣше да ги признава, макаръ и да сж отъ гръцка народностъ. Споредъ екзарха, „многожелателното помирение“ между екзархията и патриаршията, което е толкова повече необходимо, „колкото отъ протакането му благочестието постепенно отпада“, може да се постигне само, като се премахне причината, която е предизвикала схизмата. Цариградската патриаршия е провъзгласила схизмата, за да задържи и елинизира македонскитѣ български епархии. Схизмата ще стане безцелна, когато екзархията изпрати владици въ тѣзи епархии, понеже въ такъвъ случай тѣ ще бждатъ изгубени за елинизма. Съ други думи, екзархътъ е искалъ българската етнографска територия да се разграничи напълно отъ гръцката. Спогодба не може да има толкозъ повече — мисли екзархъ Иосифъ —, защото самъ царигр. патриархъ, въпрѣки видимото си благоразположение за помирение съ българитѣ, е призналъ предъ нѣкои високопоставени лица, които действували за дигане на схизмата, че „той не може да направи нищо въ полза на помирението, тъй като владицитѣ не можтъ да не преследватъ всячески националното развитие на българитѣ въ Македония, защото въ противенъ случай, ако тѣзи епархии ся укажѣтъ чрезъ развитието на бълг. народностъ, че сж български, нѣматъ вече интересъ да подържжтъ въ тѣзи епархии гръцки митрополици“. Именно, за да продължи започнатото съ учредяването на екзархията освобождение на македоно-одринскитѣ българи отъ гърцизма, екзархъ Иосифъ, въпрѣки внушенията на Русия и нежеланието на В. Порта да му възстанови ведомството въ Македония и Одринско, се е борилъ да остане екзархията въ Цариградъ¹.

¹ Нека споменемъ тукъ и за оригиналния планъ на В. Тепловъ (чиновникъ въ руското посолство въ Цариградъ), отъ 1881 г. за помирение на българската църква съ царигр. патриаршия. Тоя планъ, навѣрно, билъ сподѣлянъ и отъ Новиковъ. Изхождайки отъ гледището, че ферманътъ, нарушенъ отъ самитѣ българи въ чл. 3, 4, 6, 7 и 9, е изгубилъ всѣко юридическо значение, Тепловъ твърди, че бълг. църква остава безъ законна основа и това обстоятелство налага по-скорошно споразумение съ патриаршията. Ето неговиятъ проектъ за спогодба: 1) областта на бълг. църква се състои отъ бълг. княжество и Източна Румелия; 2) началникътъ на българската църква е софийскиятъ архиепископъ, който се титулува „митрополитъ на цѣла България“, а дру-

И по-нататъшнитѣ руски опити за дигане на схизмата сж били правени по Новиковия проектъ: Българската църква да включва само територията на българската държава, а Македония и Одринско да останатъ подъ ведомството на цариградската патриаршия. Съ други думи, за руската дипломация въпросътъ за дигане на схизмата се превръщалъ въ въпросъ за дигане на екзархията отъ Цариградъ. Стремейки се къмъ осъществение на тоя проектъ, руската дипломация, следъ несполуката си да постигне дигането на екзархията отъ Цариградъ, взела да се отнася пасивно къмъ екзархийското дѣло въ Турция, не подкрепвала усилията на екзарха Иосифа да

гитѣ епархийски архиереи се наричатъ епископи; 3) митрополитътъ управлява бѣлг. църква съ постояненъ синодъ отъ четирма епархийски епископи; 4) при важни случаи се свиква архиерейски съборъ; 5) митрополитътъ и епарх. епископи се избиратъ отъ извънредно събрание, съставено отъ всички бѣлг. архиереи и народни представители, и се утвърждаватъ отъ княза; 6) князътъ представя избрания митрополитъ на цариградския патриархъ за утвърждение, и патриархътъ го утвърждава незабавно, щомъ се убеди, че изборътъ е канониченъ, а следъ това бѣлг. епископи посвещаватъ избрания за митрополитъ; 7) епарх. епископи се ржкополагатъ безъ предварително позволение на патриарха, който бива само уведомяванъ за поставянето на епарх. епископъ и следъ това дава своето благословение; 8) българскиятъ митрополитъ споменава името на патриарха, а епископитѣ въ бѣлг. княжество — своя митрополитъ; 9) бѣлг. църква ежегодно плаща на царигр. патриаршия 960 л. т. за бѣлг. княжество и 275 л. т. за Източна Румелия (сумата, която сж плащали епархиитѣ въ тѣзи области до своето отдѣляне отъ царигр. патриаршия); 10) всѣки новъ митрополитъ праща на патриарха подаръкъ 100 л. т.; 11) бѣлг. църква внася едновременно 37,999 л. т. за погасяване стария дългъ на царигр. патриаршия (27,010 л. т. за бѣлг. княжество и 10,989 за Изт. Румелия); 12) бератитѣ за епископитѣ на Изт. Румелия се издаватъ отъ генералъ-губернатора; 13) румелийскитѣ епархийски епископи споменаватъ името на царигр. патриархъ и бѣлг. Св. Синодъ; 13) грѣцкитѣ общини иматъ свои свещеници и училища, подчинени на епархийскитѣ архиереи (В. Тепловъ, цит. съч. стр. 235—238).

Въ Македония се създава единъ полуавтономенъ църковенъ окръгъ отъ българскитѣ кази: Кукушъ, Разлогъ, Горна Джумая, Неврокопъ, Демиръ Хисаръ, Мелникъ, Петричъ, Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Шипъ, Кочани, Тиквешъ, Велесъ, Скопие, Куманово, Кратово, Крива-Паланка, Тетово, Прилѣпъ, Битоля, Леринъ, Рѣсенъ, Прѣспа, Кичево и Охридъ или отъ 8 епархии: охридска, пелагонийска, мѣгленска, велешка, скопска, струмишка, мелнишка и

постави български владици въ Охридъ и Скопье. Тя се надѣвала, че ако екзархътъ не успѣе да възстанови своето ведомство въ Турция, то неговото стоене въ Цариградъ ще стане безпредметно и съ това ще бжде принуденъ да търси спогодба съ патриаршията. Въ 1885 г., когато екзархъ Иосифъ е отбивалъ противодействието на царигр. патриаршия, подкрепвана отъ западни велики сили, да се дадатъ берати за бълг. митрополити Синесий въ Охридъ и Теодосий въ Скопье, рускиятъ посланикъ Нелидовъ се държалъ на страна отъ тази борба. Наистина, той не е излѣзълъ противъ издаването на берати за бълг. митрополити, както е настоявалъ предъ него царигр. патриархъ, но и не се е застъпилъ за правото на екзархията,² макаръ че екзархъ Иосифъ, обръщайки му вниманието върху лошото впечатление, което прави на бълг. народъ руската политика въ тоя моментъ, го молилъ въ името на рускитѣ интереси да му даде своята подкрепа.³

полянинска. Пръвъ отъ тѣзи епархийски епископи е охридскиятъ, който носи титулъ „архиепископъ“ и подъ негово председателство се свиква веднажъ въ годината въ Охридъ архиерейски съборъ. Епарх. епископи се избиратъ изъ срѣдата на българското духовенство отъ съборъ, състоящъ се отъ клира и народни представители, и се утвърждаватъ незабавно отъ цариградския патриархъ, следъ като му се съобщи за избора. Патриархътъ изисква берати за епарх. епископи. Епарх. епископи участвуватъ въ избора на царигр. патриархъ и могатъ да бждатъ избирани за патр. престолъ. Единъ или двама епископи по редъ участвуватъ по една година въ патриаршеския Св. Синодъ. Богослужението се извършва на църковно-славянски езикъ. Презъ време на богослужение архиепископътъ и епископитѣ споменаватъ името на патриарха. Българитѣ иматъ право да строятъ нови училища и църкви. Вътрешната администрация на окръга въ църковно и просвѣтно отношение се урежда по наредбитѣ на архиерейския съборъ. Окръгътъ плаща на царигр. патриархъ ежегодно 447 л. т. и частъ отъ дълга на патриаршите. Гърцитѣ въ Мелникъ, Битоля, Прилѣпъ (?), Рѣсенъ (?) и Охридъ (?) могатъ да иматъ по една църква, съ изключение на митрополитската, и свои свещеници, подчинени на епарх. архиереи.

Българитѣ въ непосредствено подчиненитѣ на царигр. патриархъ епархии се ползуватъ съ право да иматъ свои свещеници и училища. Въ смѣсенитѣ енории богослужението се извършва по редъ на гръцки и църковнославянски (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 241—243).

Не е известно, да ли проектътъ на Тепловъ е билъ предлаганъ на екзарха и патриарха.

² Погледъ върху деителността на Бълг. екзархия, стр. 25.

³ Копия на екзарх. писма до частни лица, писмо на А. Шоповъ (гл. секретаръ на екзархията) до Ив. Ев. Гешовъ № 23 отъ 5 мартъ 1885 г. Шоповъ е писалъ на Минковъ, началникъ на Николаевския пансионъ,

Този обратъ въ руската политика къмъ екзархията, може би, се дължалъ на това, че при императора Александра III руската външна политика изобщо се бѣ промѣнила отъ славяно-филска въ строго национална съ девизъ „Русия за руситѣ“¹, и погледитѣ на Русия сж били обърнати главно къмъ Далечния изтокъ, вследствие на което тя се стремила да поддържа на Балканитѣ *status quo*.² При все това не може да се отрече, че пасивната руска политика частно къмъ българската екзархия сега се опредѣляла главно отъ нейния стремежъ да възстанови нарушеното чрезъ схизмата единство въ православната църква.

Следъ съединението на Източна Румелия съ българското княжество (6.IX 1885 г.), Русия, която дотогава се отнасяла съчувствено поне къмъ българското учебно дѣло въ Македония³, взела да насърдчава срѣбската пропаганда,

да узнае, какво мисли рускиятъ Св. синодъ, който се държалъ нѣкакъ си хладнокрѣвно по въпроса за бѣлг. владици въ Македония, особено оберъ-прокурорътъ Победоносцевъ, и да подбуди синоднитѣ кржгове да се изкажатъ по тоя въпросъ или поне да предпишатъ на руския посланикъ въ Цариградъ да помогне на екзархията да издействува берати за бѣлг. владици (*ibid.*, № 16 отъ 16 февруарий 1835 г.). Справедливостта, обаче изисква да признаемъ, че макаръ и да не подкрепвалъ екзарха за възстановление на ведомството му поради руското гледище, че, за да се дигне схизмата, по-рано трѣбва да се дигне екзархията отъ Цариградъ, Нелидовъ не е билъ противъ националното развитие на македонскитѣ бѣлгари. Въ една ауденция съ султана той го молилъ отъ името на императора да направи по-безопасно положението на бѣлгаритѣ въ Македония, и турското правителство да не става причина, разнитѣ народности въ тази областъ да водятъ вѣчни борби помежду си, а да удовлетвори всѣка народностъ. И султанътъ ужъ отговорилъ: „Бу бизимъ принциплердендѣръ“ (това е нашъ принципъ) (Копия на екзарх. писма до частни лица, № 13 (на А. Шоповъ до Ив. Ев. Гешовъ) отъ 14 февруарий 1835 г.). Насърдченъ отъ тази постжпка на Нелидовъ, екзархъ Иосифъ ходилъ при гл. секретаръ на султана, великия везиръ и при Османъ паша и енергично е протестиралъ противъ затварянето на екзарх. замѣстникъ въ Сѣръ заедно съ учителитѣ. Изглежда, вследствие постжпката на Нелидовъ, били освободени дебърскитѣ първенци, затворени поради клевета, че на Рождество Христово въ църквата било споменато името на руския императоръ; сжщо и учителитѣ отъ Гумендже и с. Богданци, затворени поради мистифицираното отъ гърцитѣ писмо съ подписъ „Македоновъ“ (*ibid.*).

¹ Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 52.

² Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ, II, стр. 461.

³ Погледъ върху деятелността на Бѣлг. екзархия, стр. 28.

във която е виждала годно средство, както за да привърже къмъ себе си Сърбия, тъй и да замѣни българската иерархия въ Македония съ сръбска, подведомствена на цариградската патриаршия, та по тоя начинъ да принуди екзархията да се премѣсти отъ Цариградъ въ София и съ това да се дигне схизмата.¹ Руската дипломация толкова се е увлѣкла въ тоя, тъй да се каже, саботажъ срещу дѣлото на екзархията, че нѣкои руски консули въ Македония явно говорѣли на българското население, че е сръбско.²

Колко е била затвърдена руската дипломация въ намѣрението си да жертвува интереситѣ на българското население въ Македония, за да постигне помирение между бълг. църква и царигр. патриаршия, се вижда отъ факта, че и следъ помириенето на България съ Русия въ 1895 г. последната е настоя-

¹ И къмъ 90-тѣ години на XIX в. схизмата била считана въ Петербургъ като пречка за руската политика на Балканитѣ. Отражение на това гледище било писмото, което едно доста важно лице въ Петербургъ е изпратило на о. Игнатия Рилски съ молба да го публикува. Разглеждайки причинитѣ на политическата криза въ България и средствата за премахването ѝ, това лице е изтъквало голѣмитѣ недостатѣци въ българската църква, липсата на всѣкаквъ църковенъ животъ въ нея, което, споредъ него, било резултатъ на това, че тя е съществувала незаконно. Като средство за нейното съживление то е препоръчвало, българскитѣ архиереи да се предадатъ на „материнското“ попечение на майката-велика църква, която щѣла да дигне схизмата, и по таквъ начинъ православието сгруппирано щѣло да противостои за Западъ, България щѣла да се избави за винаги отъ западнитѣ секти и щѣла да трѣгне по пѣтя на прогреса (Екзарх. дѣло XIII, 1889 г., преп. 12, стр. 34, писмо на о. Игнатия Рилски до екзарха отъ 28 декемврий 1889 г., отъ Самоковъ).

² Виж. записката на екзарха Иосифа до бълг. князь въ Църковенъ архивъ (приложение на Църковенъ Вестникъ), год. I и II, кн. I и II, София, 1924—1925 г., стр. 182; Погледъ върху дейността на Бълг. екзархия, стр. 29. Още въ 1883 г. солунското руско консулство е подкрепвало сръбската пропаганда. Неговиятъ драгоманинъ Бюрекчианъ е правилъ постѣпки предъ муарифъ мюдури да потвърди диплома на сръбския учител Мискиновъ (роднина на главния учител на велешкото българско училище), за да отворѣлъ сръбско училище въ Велесъ. Муарифъ мюдури отговорилъ, че правителството не позволява да се отвори сръбско училище въ Велесъ, защото тамъ нѣма сърби. Драгоманинътъ е поискалъ да му даде тоя отговоръ писмено, но турскиятъ чиновникъ отказалъ (Екзарх. дѣло VI, 1883 г., преп. 6, стр. 6, писмо на директора на Солунската българска гимназия Н. А. Начовъ отъ 31 декемврий 1883 г.).

вала да се премѣсти екзархията въ София и се ограничи нейната областъ само въ предѣлитѣ на българското княжество (северна и южна България). По натискъ на цариградския руски посланикъ, въ 1896 г. В. Порта е отказала да даде на екзархъ Иосифа обещанитѣ (презъ 1895 г.) отъ султана берати за петъ нови български митрополити въ Македония (пелагонийска, дебърска, струмишка, полянинска и мелнишка епархии), като му изтъкнала, че по-рано трѣбва да иде да се споразумѣе съ патриаршията. А рускиятъ посланикъ билъ противъ даването нови берати за бѣлг. владици, понеже съ това ставало невъзможно дигането на схизмата.¹

Въ миропомазанието на българския престолонаследникъ Борисъ (2 февруарий 1896 г.) — тържественъ актъ, съ който се освещавало единението между Русия и България — рускитѣ дипломати сж видѣли удобенъ случаи да въздействуватъ за дигането на схизмата. Въ Цариградъ упорито се говорѣло (за това пишели грѣцки и чужди вестници), че цариградската патриаршия е водѣла преговори съ нѣкои тамошни дипломатически кржгове за дигането на схизмата при условие, българската екзархия да има ведомство само въ българската държава, и че отъ българска страна даже било обещано на руското правителство да се постигне помирение съ цариградската патриаршия следъ миропомазанието на бѣлг. престолонаследникъ.² По поводъ на тѣзи слухове, екзархъ Иосифъ е подалъ на българския князь Фердинандъ, записка (отъ 31 мартъ 1896 г.)³, въ която, прегледно излагайки сжщността на грѣцкобългарската църковна разпря и причинитѣ за провъзгласяването на схизмата, е изтъквалъ колко гибелни ще бждатъ последицитѣ отъ дигането на схизмата чрезъ премѣстване на екзархията отъ Цариградъ. Споредъ екзарха такъва спогодба значи унищожение на фермана, тя ще разклати българското църковно училищно дѣло въ Македония и Одринско и ще тикне българското население въ тѣзи области да прибѣгне до крайни срѣдства за своето самозапазване, именно да приеме унията. Схизмата ще се дигне толкова по-скоро, колкото по-скоро се

¹ Църковенъ архивъ, год. I и II, кн. I и II, София, 1924—1925 г. Записка на бѣлг. екзархъ до бѣлг. князь, стр. 180.

² Ibid., стр. 176.

³ Ibid., стр. 176—182.

изпълни ферманътъ гесп. чл. 10, „защото това ще убеди патриаршията, че българитѣ нѣма да станатъ гърци“.¹ Заради туй — заключава екзархъ Иосифъ — Русия, ако поради деликатното ѝ положение въ разпрята между сърби, гърци и българи не може да подпомага българското църковноучилищно дѣло, то поне да не спъва неговото развитие, като се държи неутрално къмъ спорещитѣ страни. Изтъквайки, че българскиятъ църковенъ въпросъ не е вѣроизповѣденъ или догматически, а въпросъ за самозапазването на българската църква и духовното единство на българския народъ, екзархъ Иосифъ предупреждава князь Фердинанда, че „отдето и да се посегне срещу височайшия актъ², гарантиращъ това единство, азъ ще счита за свещенъ дългъ да протестирамъ въ име на българската черква и на българския народъ“.³

Отъ усилено разпространявания отъ гърцитѣ слухъ за спогодба съ патриаршията билъ разтревоженъ цѣлиятъ български народъ, особено македонското българско население. Почти всички общини и много първенци отъ градове и села въ Македония сж обсипали екзархията съ протести едни отъ други по-бурни и по-заплашителни. Тѣ решително сж заявявали, че за тѣхъ не сжществува никаква схизма и че ще приематъ унията или протестантството, но не ще се подчинятъ на Фенерската патриаршия.⁴

¹ *ibid.*, стр. 180

² Екзархътъ разбира фермана за учредяването на бълг. екзархия.

³ *ibid.*, стр. 182.

⁴ Свещеникъ Никола Петковъ отъ с. Мосомица (Неврокопско) и двама миряни отъ сжщото село писали: „Гръцкиятъ патрикъ, оттеглилъ схизмата или провъзгласилъ още други 10 схизми, съвсемъ не се стреска отъ такъви заяшки топурдии, като напълно сме увѣрени, че и ний сме истински християни и изпълняваме всичкитѣ правила, които предписва светата съборна и апостолска Черква“. (Екзарх. дѣло VI, 1896 г., преп. № 1, стр. 973—974)

Учителътъ Г. Молеровъ: „Да, сто схизми нека турѣтъ, защото малко ни е грижа отъ клетви произнесени надъ насъ най-неправедно отъ нашъ най-голямъ неприятель“ (*ibid.*, стр. 933—934).

Илия Дуковъ отъ Неврокопъ: „На насъ, що се борихме съ проклетитѣ гърци владици, схизмата хичъ не ни е тежка. Ако иска патрико сегашенъ, нека ни хвърли и той още нѣколко, пакъ намъ ще ни е леко, оти Господъ гледа и хвърля схизмата връзъ гръцкия патрикъ и връзъ владицитѣ му, защото тѣ сж кабахатлии“ (*ibid.* стр. 914).

Сжщо и с. Ватоса (Тиквешко): „Ний нѣмаме нужда да се дигне схизмата. Схизмата въ нищо не ни е попречила: ний пакъ сме българиправославни християни и въ нищо до сега не сме се отклонили отъ православно-християнската вѣра“ (заявление. *ibid.*, стр. 861—863).

И за сакелария Георги отъ кайлярското с. Палеоръ схизмата „нищо не е подействувала и нѣма да подействува, защото е

Въ 1897 г. В. Порта издала берати още за трима екзархийски митрополити (битолски, струмишки и дебърски). Това окончателно е убедило руската дипломация, че екзархията не ще се помири съ цариградската патриаршия, и тя енергично е почнала да действува за настаняване на сръбски владци въ Македония, за да разнебити, както по-горе казахъ, екзархийското дѣло въ Турция и съ това да унищожи причината на схизмата. Въпрѣки силния протестъ на екзарха Иосифа и бѣлг. Св. синодъ, въпрѣки тѣхнитѣ предупреждения, че тоя курсъ на руската политика нарушава *status quo* и води не къмъ дигане на схизмата, а къмъ нова, кървава разпря между България и Сърбия, въ 1902 г. рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Зиновиевъ е наложилъ на султана да позволи ржкополагането на сръбина архим. Фирмилианъ за патриаршески скопски митрополитъ.

Същевременно руската дипломация, виждайки упоритостта на българщината въ Македония, не е изпускала случай да убеждава екзарха за спогодба съ патриаршията. Въ 1900 г. повторно билъ избранъ за цариградски патриархъ Иоакимъ III, (сваленъ 1884 г.), известенъ като привърженикъ на гръцкобългарското споразумение. Това събитие много е зарадвало петербургскитѣ официални кръгове, които се надѣвали, че той ще свърши съ въпроса за схизмата.¹ И, наистина, въ 1906 г. патриархъ Иоакимъ III е предложилъ на руския посланикъ въ Цариградъ условията за дигане на схизмата, — почти сжщитѣ, които е предлагалъ въ 1880 г.: 1) българската

наложена отъ зломислящи св. старци* (заявление, *ibid.*, стр. 813—814).

Общината на гр. Демиръ-Хисаръ заявила: „Не ся боимъ отъ схизмата, нито пъкъ искаме да знаеме какво нѣщо е схизма“. „...вдигнала ли се или не въпросната схизма, за насъ е все едно, но и противъ вдигането ѝ не сме, стига да не иска Патриаршията откупъ“ (заявление, *ibid.*, стр. 841—842).

С. Дебрецъ (Кайлярско): „Ако ще Патриаршията, нека ни наложи колкото ще схизми, ний и на тѣхъ ще погледнемъ, както погледнахме и на наложенитѣ отъ 25 години. Ние сме до гуша наситени отъ нейното добро“ (*ibid.*, стр. 787—798).

С. Четирогъ (Костурско): „Нито грижа ни е отъ това (сир. схизмата). Нека той (сир. патриархътъ) отговаря предъ страшния сждъ за това“ (заявление, *ibid.*, стр. 671—673).

За учителя въ с. Банско (Разлогъ) Д. Бодковъ дигането на схизмата е ново поробване на българитѣ въ Македония отъ Гръцката патриаршия (*ibid.*, стр. 937).

¹ Отгласъ на тази надежда сж били слуховѣтѣ въ рускитѣ вестници за преговори между руския посланикъ, царигр. патриаршия, бѣлг. екзархия и бѣлг. правителство презъ 1901 г. (Вж. по-доле стр., заб.)

екзархия да се дигне отъ Цариградъ, 2) българскитѣ епархии въ Турция да минатъ подъ ведомството на патриаршията, 3) патриаршията ще признае автокефалността на българската църква въ българското княжество, въ Източна Румелия (южна България) ще се образува една зависима отъ патриарха екзархия и 4) патриаршията ще пази славянския характеръ на присъединенитѣ български епархии. Даже въ 1907 г., подкрепенъ отъ нѣкои дипломатически кръгове въ Цариградъ, патриархътъ е искалъ отъ В. Порта разрешение да свика помѣстенъ църковенъ съборъ (отъ източнитѣ патриарси и иерарси на царигр. църква), за да се занимаелъ между друго и съ въпроса за схизмата, но турското правителство не му позволило.¹

Следъ провъзгласяването на независимостта на България (4 октомврий 1908 г.), въпросътъ за премахване на схизмата билъ често подиганъ въ грѣцкия, българския и руския печатъ. Презъ лѣтото на 1909 г., при първото си посещение въ патриаршията, рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Н. Чариковъ е заявилъ на патриарха, че Русия се връща къмъ своята тра-

¹ Църковенъ вестникъ, 1907 г., бр. 40, стр. 473. Споредъ нѣкои руски вестници, и по-рано, презъ 1901 г., рускиятъ посланикъ Зиновиевъ е водилъ преговори съ патр. Иоакима III, екзарха Иосифа и българското правителство за дигане на схизмата при условие: да се дигне екзархията отъ Цариградъ и българскитѣ митрополити въ Македония да минатъ подъ ведомството на царигр. патриаршията съ право да заседаватъ по редъ въ спатриаршеския синодъ, както грѣцкитѣ митрополити. Обаче „Църковенъ вестникъ“ (1901 г., бр. 3, стр. 7, кол. 1 и бр. 9, стр. 1) е опровергалъ тоя слухъ въ смисълъ, че Зиновиевъ не е подигалъ въпросъ нито за схизмата предъ екзархията и бълг. правителство, нито за дигане на екзархията отъ Цариградъ. Сжщо и протосингелътъ на екзархията архим. Мелетий (после велешки митрополитъ) е опровергалъ съобщението на руския „Церковный Вѣстникъ“, че имало нарочна срѣща между екзарха Иосифа и патр. Иоакима III и преговори за помирение и че екзархътъ ужъ билъ казалъ, какво по-скоро би приелъ унията, отколкото да признае властта на патриарха. Срѣщата се състояла въ това, че на 19 августъ, деня на възшествието на султанъ Хамида, въ султанския дворецъ въ присѣдствието на всички религиозни началници, екзархътъ е поздравилъ патриарха Иоакима III отъ вежливостъ и лично уважение къмъ него съ възкачването му на патриаршеския престолъ. „А предложения — казвало се въ екзархийското комюнике — ни отъ патриаршията, ни отъ руската дипломация е нѣмало“ (Църковенъ вестникъ, 1901 г., бр. 36, стр. 8.). Споредъ атинския в. „Асти“, Иоакимъ III ужъ съ меморандумъ щѣлъ да проси посрѣдничеството на В. Порта за спогодба съ екзархията, като щѣлъ да мотивира това си искане съ обстоятелството, че православното българско население въ вилаетитѣ, ако и да се отцепило отъ великата църква, не се е отрекло отъ догмитѣ и обредитѣ на правосл. църква. Обаче патриаршескиятъ Синодъ се възпротивилъ на такъва постѣпка и патриархътъ е казалъ, че това е негово лично мнение (Църков. вестникъ, 1901 г., бр. 44, стр. 3, кол. 1).

диционна политика да покровителствува православнитѣ, безъ да прави „филетично различие“ между тѣхъ. Въ тоя си разговоръ съ патриарха Чариковъ ще да е засегналъ и въпроса за схизмата, та грѣцкитѣ вестници следъ това посещение усилено заговорили за нея. Не се знае, да ли Чариковъ е направилъ конкретни предложения за спогодба или само е изказалъ общи пожелания за помирение на гърци и българи, но презъ месецитѣ юний, юлий и августъ 1909 г. цариградскитѣ грѣцки вестници („*Νεολόγος*, *Ταχυδρόμος*“ и др.), признавайки, че българитѣ иматъ право за отдѣлна църква и че царигр. патриаршия е направила грѣшки въ миналото, ясно посочвали следнитѣ условия за помирение: 1) българитѣ да поискатъ прошка отъ патриарха и 2) българската църква да се ограничи въ предѣлитѣ на българската държава съгласно съ едно Фотиево правило, споредъ което църковнитѣ работи се устройватъ съобразно съ политическото устройство.¹ Обаче и този помирителенъ опитъ билъ безуспѣшенъ, понеже екзархъ Иосифъ неотстъпно е подържалъ старата формула: „помирение само чрезъ приложение на фермана“. А и Високата Порта не била съгласна да се дигне екзархията. Тя е искала само да се установятъ между екзархията и България чисто нравствени отношения, каквито съществуватъ между цариградската патриаршия и еладската църква, сир. екзархията да бжде църковно управно учреждение само за отоманскитѣ българи.² Поради туй в. „*Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*“ (органъ на цариградската патриаршия) се видѣлъ принуденъ да заяви, че патриаршията не е имала и нѣма мисълъ да дигне схизмата.

При все това, не безъ влияние на руското посолство и не безъ знанието на екзарха, въ 1910 г. българскиятъ депутатъ въ турския парламентъ и членъ на екзархийския съветъ Панчо Доревъ е направилъ визита на цариградския патриархъ. Предъ редактора на цариградския грѣцки в. „*Πρόοδος*“ екзархътъ е нарекулъ това посещение „първа официозна стѣпка за сприятеляване“.³ Следъ това е започнала честа размѣна на мисли между български и грѣцки дейци по въпроса за помирението. По поводъ на въпроса за спорнитѣ църкви, презъ м.

¹ Виж. Църковенъ Вестникъ, 1909 г., бр. 27, стр. 324; бр. 32, стр. 415—416; бр. 33, стр. 420 и 429.

² Ibid., 1909 г., бр. 21, стр. 246.

³ Ibid., 1910 г., бр. 45, стр. 555, кол. 1.

юлий 1910 г. екзархъ Иосифъ е заявилъ предъ единъ отъ кореспондентитѣ на цариградския гръцки в. „Φῶς“ (бившъ „Πρόδος“), че той иска да се постигне споразумение съ патриаршията, понеже то се налага отъ общия интересъ на патриаршията и екзархията да запазятъ привилегиитѣ си, но споразумение при условие, екзархийскиятъ диоцезъ да се опредѣли възъ основа на фермана.¹

Къмъ края на 1910 г., по внушение на „една велика сила“, както твърдѣлъ в. „Проодосъ“, патр. Иоакимъ III пакъ е подигналъ въпроса за дигане на схизмата. Патриаршескиятъ Св. синодъ се занималъ съ тоя въпросъ въ две заседания (на 2 и 6 ноемврий 1910 г.) По поводъ на тази инициатива, екзархъ Иосифъ е изказалъ предъ гръцкото общество (чрезъ изявления предъ редактора на в. „Проодосъ“) своята радостъ, че между гърцитѣ почнали да наддѣляватъ по-положителни мисли и настойчиво желание за споразумение, и предлагалъ да се започнатъ преговори, макаръ и официозно, възъ основа на принципа: „българскиятъ народъ да запази своето национално съществуване“. Спогодбата, споредъ екзарха, можела да се постигне съгласно фермана при следнитѣ условия: 1) екзархията признава върховната властъ на цариградския патриархъ и е автономно църковно учреждение на православния български народъ; 2) екзархътъ пребивава въ Цариградъ като зависимъ отъ патриарха иерархъ; 3) въ градоветѣ, дето има гръцки и български православни митрополити, ще остане оня, който принадлежи на мнозинството отъ населението, а за малцинството ще има единъ архимандритъ, който ще признава само формално епархийския архиерей, като последниятъ не ще се мѣси въ вътрешнитѣ работи на общината на малцинството (по образца на скопската гръцка църковноучилищна община, която вътрешно била независима отъ епархийския кириархъ-сърбинъ); 4) спорното население (гъркомани и сърбомани) ще се покани да се изкаже свободно, подъ ведомството на патриаршията или екзархията желае да бжде, и въ зависимостъ отъ това изявление ще се опредѣли, епархийскиятъ архиерей отъ българска или гръцка народностъ да бжде.²

¹ Църковенъ Вестникъ, 1910 г. бр. 28, стр. 346.

² *ibid.*, бр. 45, стр. 554—555; в. „Вести“ (Цариградъ), 1911 г. бр. 106, стр. 7, кол. 4, сказка на Ал. Чучулаинъ „Цариградскиятъ съборъ въ 1872 г. и оценка на неговитѣ постановления по бълг. схизма отъ историч. и канон. страни“.

Ала и тоя път не се отишло по-далече отъ взаимни устни благопожелания, тъй като цариградската патриаршия не искала и да чуе за българска църква, макаръ и автономна, въ Македония я Одринско.¹ Даже митилинскиятъ митрополитъ, членъ на патриаршеския Св. синодъ, е изказалъ своето очудване, че безъ съгласието на Св. синодъ били направени отъ гръцка страна постъпки за помирение съ българската църква, и е подържалъ, че цариградската църква по никой начинъ не може да прави това, до като канонически причини запрещаватъ всѣко сношение съ екзархията. На това мнение сж били и митрополититѣ деркоски, скечански, агатополски и колонийски.²

Презъ 1911 и 1912 г., особено презъ последната, Русия, действайки за политическото съюзяване на балканскитѣ държави, е продължавала да настоява за премахване на схизмата като духовна прѣчка за искреното сближение между Гърция и България. Рускитѣ църковни кръгове сж насърдчавали тѣзи усилия. Органътъ на руския Св. синодъ „Церковныя Вѣдомости“ (отъ 10 септемврий 1911 г.), отбелязвайки нѣкои факти на политическо сближение между гърци и българи (посещението на бълг. князе Борисъ и Кирилъ у царигр. патриархъ Йоакимъ III на 26 априлъ 1911 г., за дружната работа на българи и гърци въ турския парламентъ), открито е заявявалъ, че схизмата вече е безъ почва, защото „е съвършено неприложима къмъ самостоятелното българско царство“ и е излишна прѣчка за съвмѣстна борба на гърци и българи съ общия врагъ. Вестникътъ е съветвалъ заинтересуванитѣ страни да не изпускатъ тоя „изключително благоприятенъ моментъ за изправянето на великата историческа грѣшка“, защото „ще бжде твърде печално“, ако „стремежътъ на дветѣ страни къмъ примирение не се изрази въ актъ на дигане на схизмата“.³ Интересътъ на рускитѣ църковни кръгове къмъ подигнатия въ-

¹ Вѣроятно, отговоръ на тази гръцка неотстъпчивостъ е било заявлението на единъ екзархийски чиновникъ предъ цариградски журналистъ: „Ние предпочитаме по-скоро да претърпимъ едно ново отлъчване, отколкото да се съгласимъ на едно ново робство“ (Църк. Вестникъ, 1910 г., бр. 31 и 32, стр. 387).

² В. „Вести“, 1911 г., бр. 106, стр. 7, кол. 5, Това съобщение е заето изъ в. „Неологосъ“.

³ Цитирамъ по превода въ „Църковенъ Вестникъ“, 1911 г., бр. 37, стр. 439—440.

просъ за схизмата е подбудилъ професора въ петроградската духовна академия И. С. Палмовъ да държи рефератъ въ заседателната зала на училищния съветъ при руския Св. синодъ на тема „Гръцкобългарскиятъ църковенъ споръ, неговиятъ произходъ и сжщностъ“. Изтъквайки, че тоя споръ въ сжщностъ не е толкова църковенъ, отколкото националнополитически, като последиствие отъ елинизаторската политика на царигр. патриаршия, той доказвалъ, че гърцитѣ и българитѣ, макаръ и формално раздѣлени отъ гърцитѣ поради схизмата, сж православни, защото нито въ догмитѣ, нито въ канонитѣ, нито въ църковнитѣ обреди не сж отстѣпили отъ единението съ вселенската църква, а по нѣкога гърци и българи не избѣгватъ и практическо църковно общение (напр. въ Атонъ, Иерусалимъ и др.). Другитѣ православни църкви (особено славянскитѣ и ромънската) още отначало сж погледнали на схизмата като на временно недоразумение между гърци и българи и тѣ чакатъ само благоприятенъ моментъ, за да се премахне и да настѣпи многоочакваното духовно общение. Считайки, че националнополитическиятъ принципъ, легналъ въ основата на гръцкобългарската църковна разпря, не може и не трѣбва да служи за основа на църковна схизма при еднаквото вѣроизповѣдане на гърци и българи, проф. Палмовъ е пожелалъ, щото руската църква да не отстѣпва отъ своето благожелателно отнасяне къмъ дветѣ страни.¹

Съ тоя си рефератъ, доказвайки, че схизмата е безосновна отъ църковно гледище и, следователно, лесно унищожима въ тоя моментъ, когато като че ли се изглаждали националнополитическитѣ разногласия между двата народа, проф. Палмовъ очевидно е ималъ за цель да насърдчи руската дипломация въ нейнитѣ усилия за помирение между българската и цариградската църкви.

Гласътъ на Русия за помирение не е останалъ безъ отзивъ. Гръцки и български вестници сж внушавали, че е желателно да се дигне схизмата. Презъ 1912 г. и общественото мнение въ България взело да се интересува отъ въпроса за схизмата. Устройвани били събрания за разглеждането му. Даже политически деятели го засѣгали въ агитационнитѣ си речи. Честото натякване на руситѣ, че поради

¹ Църковенъ Вестникъ, 1912 г., бр. 7, стр. 78—79.

схизмата българската църква нѣма каноническа основа, е на-мѣрило отзвукъ въ нѣкои духовни срѣди въ България. Митрополитъ Симеонъ, доказвайки въ редъ статии, че българската църква поради схизмата е изолирана отъ междуцърковния животъ, е изтъквалъ, че е нужно да се взематъ мѣрки, за да се отстрани това нейно анормално положение.¹ При това той билъ убеденъ, че „първото условие за окончателното омипротворение на православнитѣ християнски народи въ Балканския полуостровъ е ликвидирането на борбата между гърци и българи за църковни права, ликвидиране, което не може да стане, ако не се дигне схизмата“,² както е искала и Русия.³ Той билъ склоненъ да смѣта, че стоенето на екзарха въ Цариградъ е противно на църковнитѣ правила и на фермана за учредяването на бѣлг. екзархия.⁴

Презъ 1912 г. въпросътъ за дигане на схизмата билъ станалъ толкова злободневенъ, че по поводъ на прѣснатия слухъ за възобновление на московската патриаршия, нѣкои грѣцки вѣстници (*Νεολόγος*, *Ἀμερόληπτος*) сж подозирали, че петроградскитѣ кржгове подигали въпросъ за възобновление на руската патриаршия по-скоро, за да накаратъ цариградската патриаршия да премахне схизмата надъ българската църква, и че тѣ щѣли да изоставятъ тази идея, ако Цариградската патриаршия се покажела примирителна къмъ българитѣ.⁵

Гледището на Русия, че и покрай политическото сближение съ Гърция и България трѣбва да се постигне и църковно помирение, като че ли почнало да се сподѣля и отъ българското правителство на чело съ царъ Фердинанда. Посещението, което българскитѣ князе сж направили на патр. Йоакима III,

¹ Църковенъ Вестникъ, 1912 г., статия „Нуждни обяснения“ бр. 6, стр. 61, бр. 8, стр. 92, кол. 1 и бр. 25, стр. 303, кол. 2. Виж., и бр. 27 отъ 1911 г., статия „Една справка“, стр. 317—319.

² *ibid.*, 1912 г., бр. 25, статия „Единъ схизматофилъ“, стр. 305.

³ *ibid.* стр. 306; виж. и бр. 23 с. г., стр. 283, кол. 1, дето се отбелязва, че въпросътъ за схизмата билъ подигнатъ вѣнъ отъ България. Сжщо и сп. „Народенъ пастиръ“, год. II, кн. VII, гдето редакторътъ му Г. Ст. Пашевъ, говорейки за единството на бѣлг. църква, твърди, че поради схизмата бѣлг. църква официално е незаконна и проклета, както и отговора на Дан. Ласковъ въ „Църковенъ Вестникъ“ 1913 г., бр. 58, стр. 842 и бр. 59, стр. 855—855.

⁴ *ibid.*, 1912 г., бр. 8, стр. 92, кол. 3.

⁵ Вж. цитата въ „Църковенъ вестникъ“, 1912 г., бр. (?), стр. 134.

било не само актъ на вежливостъ, а и актъ за подготвяне почва за помирение на царигр. и бълг. църкви, както се вижда отъ следнитѣ факти, станали следъ тая визита. На 13 януарий 1912 г., несъмнено, по заповѣдь отъ София, българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Сарафовъ е посетилъ патр. Йоакима III и, следъ като му благодарилъ отъ име на българския царъ за вниманието му къмъ българскитѣ князе, е зачекналъ въпроса за ненормалнитѣ отношения между българската и цариградската църкви поради схизмата. Цариградскиятъ гръцки печатъ е отдалъ голѣмо значение на това свиждане. На другия день патриархътъ лично е върналъ визитата въ българската легация, гдето пакъ е било говорено по схизмата по-обстойно. Даже патриархътъ се заинтересувалъ за положението и устройството на българската църква и даже изказалъ своето задоволство, че имало български архиереи, възпитаници на богосл. училище въ Халки. Той е докладвалъ на своя синодъ за дветѣ посещения, и постъпката му била одобрена отъ синода и Мирския съветъ. На 20 януарий 1912 г., по случай на пълнолѣтието (18 г.) на князь Бориса, чрезъ великия си протосингелъ и единъ висшъ патриаршески чиновникъ патриархътъ е поднесълъ на българския пълномощенъ министъръ своитѣ молитви и благопожелания за бълг. престолонаследникъ съ молба да бждатъ предадени по-принадлежностъ.¹ А българската легация, по поржка на царъ Фердинанда, е благодарила на патриарха Йоакима III първо устно и после писмено за изказанитѣ благопожелания. Благодарителното писмо било прочетено въ едно заседание на патриаршеския синодъ и направило добро впечатление съ своя „благочестивъ и задушевенъ“ езикъ.² На Православна недѣля (12 февруарий 1912 г.) патриархътъ, извършвайки литургия въ съслужение съ цѣлия синодъ въ патриаршеската църква, е споменалъ на великия входъ за пръвъ пжтъ — наредъ съ другитѣ православни владетели — българския царъ, престолонаследника и цѣлия царски домъ.³ Съ тоя актъ, който направилъ впечатление въ цѣлия православенъ свѣтъ, патриархъ Йоакимъ III е искалъ да изрази не само своето благодарноположение къмъ българския царъ, но и желание да се тури край на гръцкобългарската църковна разпря.

¹ Църковенъ вестникъ, 1912 г., бр. 4, стр. 47.

² *ibid.*, 1912 г., бр. 8, стр. 97. ³ *ibid.*, *pag. cit.*

Всичко това е съдействувало да се установи, както екзархъ Иосифъ се е изказалъ предъ директора на солунския български в. „Право“, една „блага“ атмосфера между гърци и българи, която е подпомогнала за политическото имъ сближение и сключването на воененъ съюзъ между България и Гърция противъ Турция, но не и за помирението на цариградската и българската църкви. Въпросътъ за схизмата е останалъ въ сжщото положение, въ което е билъ и при нейното провъзгласяване, все поради спора за границитѣ на екзархийския диоцезъ или по-точно за българскитѣ епархии въ Македония и Одринско. Патриархътъ билъ готовъ да приеме руското предложение да се дигне екзархията отъ Цариградъ и българската църква да се ограничи въ предѣлитѣ на българската държава, като обещавалъ да дигне схизмата безъ да свика църковенъ съборъ, а само съ решение на патриаршеския синодъ.¹ Екзархътъ обаче е държалъ за приложението на фермана по правилото: митрополититѣ въ Македония и Одринско да бждатъ отъ оная народностъ, отъ която е мнозинството ($\frac{2}{3}$) на населението въ епархиитѣ, а малцинството въ тѣхъ да има свой епископъ като викарий на епархийския митрополитъ, но независимъ въ вътрешното управление на паството си. Съобразно съ това правило, българскитѣ митрополити ще се подчиняватъ непосредствено на екзарха и ще споменаватъ неговото име, а екзархътъ може да бжде титуляръ на нѣкоя провинциална епархия съ право да пребивава въ Цариградъ, но да извършва богослужение само съ разрешение на патриарха, чието име ще споменава въ време на богослужение.²

* * *

Следъ Ньойския договоръ, който лиши екзархията отъ всички епархии въ Македония и отъ повечето епархии въ Одринско, повидимому, изчезна главната причина за подържане на схизмата — петдесетгодишниятъ споръ за разграничение на епархиитѣ въ тѣзи две области. Това обстоятелство и но-

¹ *ibid.*, 1912 год., бр. 28, стр. 346, кол. II, Цариградскиятъ патриархъ е заявилъ предъ единъ журналистъ, че още като варненски митрополитъ той съ всички сили се възпротивилъ на провъзгласяването на схизмата, но трѣбвало да отстъпи предъ изискванията на църковната дисциплина. И сега той билъ готовъ да направи всичко зависеще отъ него за унищожението на схизмата, но не може да се откаже отъ епархиитѣ въ Тракия и Македония съ значително количество патриаршисти.

² *ibid.*, 1912 г., бр. 23, стр. 347, кол. 1.

миналното съществуване на българската екзархия въ Цариградъ е насърдило нѣкои руски архиереи-емигранти да посрѣдничатъ за помирение на цариградската и българската църкви, съ цель да се постави и руското бѣжанско духовенство въ правилни отношения къмъ българ. църква, съ която животътъ ги поставилъ въ близко съприкосновение. Тѣй, севастополскиятъ епископъ Вениаминъ (членъ на тѣй нареченото руско задгранично висше църковно управление) и кишиневскиятъ митрополитъ Анастасій въ една срѣща съ цариградския патриархъ Мелетий на 24 февруарий (ст. ст.) 1922 г. сж подигнали въпроса за българската схизма. Патриархъ Мелетий, като изтъкналъ, че православната църква — въ противоположностъ на католишката — зачита национално-църковнитѣ стремежи, е казалъ, че българската църква може да бжде призната за автономна, ако тя сама пожелае това, но, както изискватъ канонитѣ, само въ предѣлитѣ на българската държава и следъ като нейнитѣ иерарси писмено поискатъ прошка отъ патриарха.¹ Споредъ патриарха, за да бжде удостоена съ автокефалия една национална православна църква, тя трѣбва да бжде основана съ съгласието на майката-църква. Съгласно съ това и грузинската църква може да бжде автокефална, но следъ като тя помоли московската патриаршия да я признае за такъва. На въпроса на епископа Вениамина, да ли не би било по-добре прѣвъ патриархътъ да подаде ржка за общение, ржководейки се отъ думитѣ на ап. Павла „вие силнитѣ носете немощитѣ на немощнитѣ“ (Римл. XV, 1), патр. Мелетий е намѣрилъ, че е неудобно да пише писмо-предложение до българската църква, но помолилъ рускитѣ архиереи да ѝ съобщатъ за водения разговоръ и за неговото желание да се отзове за окончателното разрешение на българогръцката църковна разпря.

Съ писмо отъ 1 мартъ (ст. ст.) 1922 г. епископъ Вениа-

¹ Трѣбва да се отбележи, че патр. Мелетий е приемалъ да се уредятъ националнитѣ църкви въ Америка (руска, грѣцка, арабска и сръбска) споредъ предлаганото още въ 1910 г. отъ екзарха Иосифа правило за македоно-одринскитѣ епархии, именно: епарх. архиерей да бжде отъ народността на ония православни емигранти, които сж мнозинство въ епархията, а другитѣ православни народности въ сжщата епархия да иматъ свои епископи, подчинени на епарх. архиерей, но автономно управляващи учебното дѣло на своитѣ сънародници. Обаче за епархиитѣ съ българско население въ Македония и Одринско той не намиралъ, че е нужно и канонично да приложи сжщото правило.

минъ е съобщилъ на българския Св. синодъ своя разговоръ съ царигр. патриархъ, като изказалъ своето горещо желание да се възстанови общението между цариградската и българската църкви.

Въ сжщата година, следъ епископа Вениамина, постъпки за дигане на схизмата предъ царигр. патриархъ Мелетий е направилъ североамериканскиятъ руски архиепископъ Александъръ, движенъ отъ съзнание, че е архиерей на „църква родствена по вѣра и кръвъ на българския православенъ народъ“. Архиеп. Александъръ се надѣвалъ да сполучи въ своята помирителна роля, защото цариградскиятъ патриархъ Мелетий билъ особено разположенъ къмъ него поради материалната поддръжка, която намѣрилъ у него въ Америка, когато билъ изгоненъ отъ Атина. Преди да започне постъпките си предъ патриарха, архиеп. Александъръ е съобщилъ своето намѣрение на българските синодни митрополити Максимъ Пловдивски, Климентъ Вратчански и Борисъ Охридски. На пътъ за Цариградъ презъ Варна той се видѣлъ съ митрополитъ Симеона, който по молба на бълг. Св. синодъ му далъ една „бележка“-изложение отъ 10 октомврий 1922 год. по въпроса за схизмата. Въ тази записка митр. Симеонъ, като похвалява архиеп. Александъръ за благородния починъ, изказва съмнение, че ще постигне успѣхъ, тъй като гръцкобългарската разпря не е църковенъ въпросъ, а националенъ, и националните въпроси могатъ да се уредятъ, когато се задоволятъ дветѣ спорещи страни или когато изчезне една отъ тяхъ. Тоя въпросъ споредъ митр. Симеона се явилъ, понеже царигр. патриаршия, защитница на елинизма въ Балканския полуостровъ, е искала да погърчи българитѣ, а тъй като последните искаха самостоятелно да се развиватъ въ духовно отношение, патриаршията ги предаде на анатема чрезъ схизмата. Тя е отблъсвала всички опити на екзарситѣ Антимъ и Иосифъ за дигане на схизмата при условие да се уважатъ законните искания на българското паство. Че царигр. патриаршия явно не е желала да уреди миролюбиво гръцкобългарския споръ, това се вижда отъ факта, че тя отъ време на време е назначавала комисии да проучватъ въпроситѣ, които раздѣлятъ арменци и англиканци отъ православната църква, изпраща представители въ събрания за споразумение съ старокатолици и въ конференции за сближение на разнитѣ християнски вѣроизповѣдания, обаче тя не е взимала каквито и да било мѣрки

за отстранение спора съ българитѣ и даже нейни архиереи (одринският митрополитъ Дионисий въ 1878 г., димотишкиятъ митрополитъ Филаретъ въ 1919 г.) сж прокарвали схизмата (преръполагали свещеници, ржкоположени отъ екзархийски владици; прекръщавали деца, кръстени отъ екзархийски свещеници; превѣнчавали българи, вѣнчани отъ екзархийски свещеници). Ако сега царигр. патриаршия показва наклонностъ къмъ помирение, то се дължи — казва митроп. Симеонъ — на военнитѣ поражения на гърцитѣ въ Македония и на неизвестността, какво ще бжде положението на патриарха Мелетия следъ турскитѣ победи. За да се премахне схизмата, не е достатъчно само царигр. патриаршия да признае българската църква за автокефална въ границитѣ на българската държава, защото въ България се мечтаело, възъ основа на международнитѣ договори за малцинствата да се постигне, щото всички българи въ Балк. полуостровъ да иматъ право да признаватъ една единна българска църковна властъ. Митрополитъ Симеонъ не е склоненъ да сподѣля такава надежда поради факта, че въ 1878 г. сърби и ромъни и следъ общоевропейската война сърби, ромъни и гърци въпрѣки договоритѣ (Берлинския и Ньойския) унищожиха българската църкова властъ въ окупиранитѣ отъ тѣхъ български области, както и българитѣ въ 1906 г. изгониха гръцкитѣ църковни власти отъ епархиитѣ, въ които имаше гръцко население. При все това поради туй, че освенъ служителитѣ на църквата има и други фактори (у българитѣ и другитѣ православни народи), които ще кажатъ последната си дума по разпрята съ царигр. патриаршия, цѣлиятъ въпросъ за дигане на схизмата се свежда къмъ приложение на договоритѣ за малцинствата, като се позволи на последнитѣ да иматъ своя иерархия, подведомствена на предстоятелитѣ на помѣстнитѣ църкви въ Ромъния, Гърция, Сърбия и България, но съ право да управлява автономно църквитѣ и училищата на своята народностъ. Като примѣръ на такъвъ *modus vivendi* между разнитѣ православни народности въ една държава митроп. Симеонъ привежда автономната въ турско време гръцка църковноучилищна община въ Скопье съ председателъ гръкъ, подведомственъ на скопския сръбски митрополитъ. Споредъ него, царигр. патриархъ, като вселенски, трѣбва да направи всичко, за да не враждуватъ балканскитѣ православни на-

роди, а да живѣятъ въ миръ, което не може да се постигне, до като не се даде на всѣка народностъ свобода на национално самоопредѣление и саморазвитие.

Възъ основа на тази записка на митр. Симеона, на 19 октомврий 1922 г. архиеп. Александъръ е представилъ на царигр. патриархъ Мелетий докладъ за българската схизма, като го увѣрявалъ, че много иерарси въ България желаели дигането на схизмата. Патриархътъ е внесълъ тоя докладъ въ патриаршеския Св. синодъ и на 14 ноемврий 1922 г. е далъ на архиеп. Александъръ писменъ отговоръ. Архиепископътъ е предалъ това патриаршеско писмо на българския Св. синодъ съ докладна записка отъ 26 декемврий с. г. Въ своя отговоръ патр. Мелетий казва, че съ особено внимание било прочетено писмото на архиеп. Александра, и похвалява усърдието му, че използвалъ преминаването си презъ България да вземе починъ „за уравнение на единъ въпросъ, който причинява скръбъ на цѣлата църква.“ Особено внимание обърнали патриархътъ и Св. синодъ върху записката на митроп. Симеона, когото тѣ считали за най-компетентенъ между бѣлг. иерарси. Споредъ патриарха, митроп. Симеонъ прикрива отговорноститѣ на българската иерархия и хвърля укори върху царигр. патриаршия, но при все това приема една каноническа основа за разрешение на въпроса, (*ἀλλ' ὁμῶς καταλήγει δεχόμενος βάσιν κανονικὴν*), макаръ и преплетени съ теории отъ националистиченъ характеръ (*ἔστω καὶ πεπλεγμένη μετὰ θεοριῶν ἐθνικιστικοῦ χαρακτῆρος*). Царигр. църква не е била виновна за схизмата. Считайки и бѣлгаритѣ за свое паство, тя никога не се е отказвала да имъ даде едноезични пастири, обаче нейнъ свещенъ дългъ е билъ да осжди „ония, които се опитали да смутятъ каноническия редъ въ църквата съ опита си да раздѣлятъ филетично епископскитѣ престоли“, защото, ако се приемѣло това, то въ цѣлата православна църква би настанало такъво безредие, отъ каквото страдатъ православнитѣ въ Америка. „Царигр. църква — заявява патр. Мелети — съ нетърпение очаква деня, когато всички балкански народи ще признаятъ нейнитѣ майчини обноси по възможностъ къмъ всички народи, които е родила въ Евангелието и запазила подъ своитѣ криле презъ периода на робството, за да гледа днесъ да вървятъ по пѣтя на своя напредѣкъ“. Патриархътъ се радва, че въ България се умножаватъ желаещитѣ да се

дигне схизмата, което е и негово желание, ала това може да стане при следнитѣ, съгласни съ канонитѣ условия: 1) да има само единъ епископъ въ всѣка епископия за всички живущи въ нея православни безъ разлика на племе и езикъ, като границитѣ на епископията бждатъ географски, а не етнографски¹ и 2) Църквата въ българската държава има право да бжде автокефална.¹ Що се отнася до националнитѣ малцинства, този въпросъ споредъ патр. Мелетия, не е отъ ведомството на Църквата, понеже „нито отъ далечъ не се предвижда това отъ свещенитѣ канони“ и затова дветѣ заинтересувани страни да го предоставятъ на гражданскитѣ власти въ съответнитѣ държави, за да не се явяватъ църковнитѣ пастири участници въ чужди грѣхове.

За изпълнение на тѣзи условия необходимо било, както устно сж казали на архиеп. Александра патр. Мелетий и нѣкои членове на патриаршеския Св. синодъ, патриаршията да получи само едно официално известие отъ българската църква, че желае и моли да се дигне схизмата, безъ да се изказва разкаяние или да се иска прошка, както настоявали предишнитѣ царигр. патриарси.¹

Архиеп. Александъръ е намѣрилъ отговора на патриарха благоприятенъ, понеже въпросътъ за бѣлг. схизма се поставялъ „на чисто църковна почва“. Той е убеждавалъ бѣлг. Св. синодъ да не се дири виновниятъ за провъзгласяването на схизмата, а да се тури кръстъ на печалното минало и да се почне новъ животъ между дветѣ църкви, за да се осуетятъ усилията на католическата и протестантската пропаганди да разпокжсатъ православно паство и за да се сплотятъ духовно всички православни народи, както и да се освободятъ рускитѣ архиереи отъ затруднението, въ което ги поставя бѣлг. схизма — тая „рана върху цѣлото тѣло на църквата“.

¹ . . . δηλαδή ένα μόνον ἐπίσκοπον ἐν ἐκάστη ἐπισκοπῇ δι' ὅλους τοὺς ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξους ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ γλώσσης, τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς τοπικῶς καὶ οὐ φιλετικῶς νοουμένων.

¹ Ἐὰν ἐνταῦθα προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἐν τῇ Βουλγαρικῇ κράτει ἐκκλησία δικαιούται ἔχειν αὐτοκέφαλον ὀργανισμόν, διευπλώσαμεν ἐν τῇ πληρότητι αὐτῆς τὴν σκέψιν ἡμῶν περὶ τῆς βάσεως τῆς κανονικῆς ἐφ' ἣς στηρικτέον τὴν ἀρεὴν τοῦ σχίσματος.

¹ Виж. препроводителното писмо на архиеп. Александъръ къмъ докладната му записка по схизмата до бѣлг. Св. Синодъ отъ 26 декемврий 1922 год.

Споредъ него, въпросътъ за българската схизма не е национално-политически, а църковенъ, и на българската иерархия тежи църковното отлъчение, следствие отъ което е схизмата. Заради това той убеждавалъ бѣлг. Св. синодъ да моли патриарха да снесе „анатемата“ отъ българската църква. „Светѣйшиятъ вселенски патриархъ — обръща се прочувствено архиеп. Александъръ къмъ бѣлг. Св. синодъ — благослови моето пѣтуване въ София, като се явявамъ предъ Ваши Високи Преосвещенства, предъ бѣлг. Св. синодъ съ клончето на мира отъ Великата цариградска църква. Нима ще ме отхвърлите, нима ще откажете да отговорите на този, който въ името на великия Архиерей, създалъ църквата съ пречистата Си кръвъ, на Христа Спасителя, гори отъ светото желание да премахне тегнѣщата надъ бѣлг. православна църква анатема“. Архиеп. Александъръ вѣрвалъ, че щомъ Св. синодъ направи тази постѣпка, всичко останало ще се уреди. Даже той мислѣлъ, че патриархътъ не би ималъ нищо противъ стоенето на екзарха въ Цариградъ съ права на неговъ помощникъ, обаче отъ него не трѣбвало да се иска да уреди църковното положение на българскитѣ малцинства въ Сърбия, Ромѣния и Гърция и особено да действува за подчинението имъ подъ бѣлг. Св. синодъ, защото царигр. патриаршия е църковенъ, а не политически институтъ.

Съ писмо отъ 26 декемврий 1922 г. архиеп. Александъръ е молилъ сѣщо тогавашния министъръ-председателъ Ал. Стамболийски и българския царъ Борисъ да се отзоватъ на готовността на цариградския патриархъ да прекрати раздѣлението между българската и другитѣ православни църкви. Той е увѣрявалъ министра Стамболийски, че патр. Мелетий не е политически агентъ на грѣцкото кралство, защото презъ 1920 г. той билъ изгоненъ вѣнъ отъ предѣлитѣ на Гърция и въ сѣщия день, когато е влизалъ въ Цариградъ като патриархъ, въ Атина той е билъ обявенъ за низвергнатъ. Сѣщо и премахването на схизмата не значи съюзъ съ грѣцитѣ противъ турцитѣ, тъй като царигр. патриаршия се намира въ Цариградъ, а не въ Атина и се издържа материално отъ Америка, чието покровителство е искалъ патр. Мелетий въ случай, че Цариградъ се повърнѣлъ на турцитѣ. Архиеп. Александъръ не отричалъ, че църковното единение на българитѣ съ грѣцитѣ, а чрезъ тѣхъ и съ другитѣ православни

народи може да послужи като база за политическо сближение, но патриархът, както и той, се въодушевявали само от желанието да се прекрати схизмата, която „пагубно се отразява на цѣлата православна църква“.

За да убеди българския цар, колко е необходимо той, като православен цар и кръщелник на руския цар, да употреби всички възможни начини за унищожение на схизмата, архиеп. Александър го увѣрявал, че сърдцето му болезнено се притискало, задето, при двукратното му служение съ цариградския патриарх, на великия вход, когато по обичая били споменавани имената на православните владетели, не било споменато името на царя на българския православен народ, родствен на руския народ по вѣра и кръвъ. Той внушавал на цар Бориса, че дигането на „анатемата“ от българ. църква „ще бжде велико, свето, чисто църковно дѣло, което ще послужи за благо не само на българската, а и на цѣлата Христова православна църква“.

На 27 декемврий 1922 г. (сир. на следния ден от подаването на докладната записка на архиепископ Александър), българ. Св. синод се е занимал съ предложението на руския иерарх и решил да го има предъ видъ при надлежно благовремие. . . . Екзархийският замѣстник, велешкият митрополит Мелетий въ Цариград е опровергал съобщението на цариградския грѣцки в. „Проия“, че руският архиепископ Александър устно и писмено е заявил на патриарха, какво той бил опълномощен от българската екзархия да направи постѣпки предъ цариградската патриаршия за дигане на схизмата. Това опровержение е последвало поради това, че съобщението на грѣцкия вестник е направило лошо впечатление въ управляващите турски кръгове.

Настойчивите усилия на архиеп. Александър не сж намѣрили въ България очаквания отъ него, а може би и отъ патр. Мелетий отзвукъ не, защото не се желаело единение съ цариградската църква, а защото 1) цариградският патр. Мелетий, както и предшествениците му, е поставял като предварително условие официалното, макаръ и не открито, самопризнание на българските иерарси, че сж виновни за провъзгласяването на схизмата и действително сж схизматици и 2) защото той не е признавал епархии на българската църква вънъ отъ предѣлите на българското царство, както и правото на българското на-

селение за национално саморазвитие даже въ подведомственитѣ нему грѣцка Македония и Тракия. Къмъ това трѣбва да се прибави и обстоятелството, че политическиятъ моментъ (войната на Гърция съ Турция, бивша съюзница на България) съвсемъ не е благоприятствувалъ за една помирителна акция съ Фенеръ.

* * *

Цѣлиятъ този очеркъ представлява една редица отъ безуспѣшни руски опити да се постигне помирение между цариградската и българската църкви. Това обаче не ще рече, че то е неосъществимо. Схизмата почти е изгубила своето значение за другитѣ православни църкви. Даже цариградската църква е склонна да я счита за печална грѣшка отъ миналото, само че нѣма доблестъта да признае себе си виновна. А споредъ професоритѣ въ атинския богословски факултетъ Папамихаилъ и Аливизатосъ за еладската църква не съществуватъ абсолютно никакви прѣчки за дигане на схизмата.¹ Фактически българската църква сега се намира въ общение съ нѣколко православни църкви (ромънската, полската, задграничната руска и грузинската) и не е изключена възможността тя да влѣзе въ връзки и съ останалитѣ православни църкви.

Помирението между цариградската и българската църкви, както може да се заключи отъ изложения очеркъ, ще да дойде само по себе тогава, когато престане грѣцкобългарскиятъ националенъ споръ. А при настоящитѣ политически условия тоя споръ би могълъ да се приключи, ако Гърция даде църковноучилищна автономия на българското население въ Македония и Западна Тракия и ако цариградската патриаршия признае духовната юрисдикция на българската екзархия върху българитѣ въ турска Тракия.

¹ Тѣ сж заявили това на първия секретаръ на българската легация въ Атина, Ив. Ганчевъ, на вечерята, дадена отъ министра на външнитѣ работи Михалакопулосъ въ честъ на ромънския патриархъ Миронъ на 25 май 1927 г. Докладъ на Ганчевъ за тѣзи изявления има въ синодната преписка по дигане на схизмата.

СЕМЕЙНАТА „СЛУЖБА“ (КУРБАНЪ) ВЪ БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ И СРЪБСКАТА „СЛАВА“

Отъ проф. А. М. Селищевъ

I

Различнитѣ страни на битовия животъ на населението въ Македония сж намѣрили отражение въ произведенията на македонскитѣ писатели отъ началото на миналия вѣкъ. Специално за северозападна Македония богатъ материялъ въ това отношение се намира особено въ съчиненията на Кирила Пейчиновичъ. Така, едно отъ явленията на бита на населението въ Пологъ, горещо изобличавани отъ Кирила Пейчиновичъ (въ съчиненията му „Огледало“ и „Утешение грѣшнимъ“) е курбанътъ. Не по християнски, неприлично прекарватъ тамъ празника въ честь на светеца, който служатъ веднѣжъ въ годината. На Атанасовденъ колятъ курбанъ. Съ курбана се надѣватъ да умилоствиятъ бога и св. Атанасия и да избѣгнатъ всѣкакви болести и нещастия (Оглед. 68, 73). Занасятъ единъ овенъ въ черква, запалватъ свѣщи на рогата му, а попътъ чете надъ него молитви. По време на празника се опиватъ съ вино, скачатъ, играятъ, бѣснѣятъ, седятъ цѣла нощъ, пѣятъ, но не молятъ празнувания светецъ.

Това празнуване, за което говори К. Пейчиновичъ, се отнася къмъ „службата“, извършвана отъ цѣлото село въ честь на единъ или другъ светецъ. Това праздненство става въ всички краища на българскитѣ славяни, — и въ Македония и въ юго-западна и въ източна България. Наричатъ го — служба, светецъ, курбанъ, съборъ, сборъ, панаиръ, ордѣя. Основнитѣ черти на това праздненство сж еднакви навсѣкжде.

а) При това праздненство непременно колятъ курбанъ, — теле, овенъ или волъ. Срѣдствата за пренасяното въ жертва животно се събиратъ отъ всички жители на селото. Онѣзи, които събиратъ тия срѣдства, по нѣкои мѣста въ Ма-

кедония се наричатъ кумове¹. Този елементъ на кървава жертва въ празника, курбанътъ, е предизвиквалъ у нѣкои представители на черквата горещо негодуване. Такъвъ е билъ Кирилъ Пейчиновичъ. „Не мойте христїани, не колите жертва кровна, за што ѿмаме бескровна“ (Оглед. 69, вж. още по-долу). Забранявали да се принася такава жертва и католическитѣ мисионери, които сж действували всрѣдъ бѣлгарскитѣ павликяни. Въ XVIII-й и въ началото на XIX в. павликянитѣ устройвали „общи курбани“ (*publici curbani*) или „служби“ или „раздаване“ (*curbani, slusbe, o gasdavagne*²). Такива курбани у павликянитѣ между Одринъ и Пловдивъ наблюдавалъ въ XVII в. графъ Марсильи: Въ едно голѣмо дърво били забити халки за окачване на жертвата, месо отъ волове и овци. Около дървото билъ забитъ единъ камененъ кръстъ. Недалечъ имало кеменна маса, на която принасяли жертвата, а наоколо се намирили неголѣми маси, на които ядѣли жертвеното месо³.

Курбанътъ съставя много важенъ елементъ и при други празници у бѣлгарскитѣ славяни. Колятъ курбанъ и при празнуването на светеца-покровитель на едно семейство или на членоветѣ, които сж влизали по-рано въ състава на едно семейство. При аналогичнитѣ празненства у сѣрбитѣ (при „слава“, „оброкъ“) кървавата жертва липсва. Съ кървава жертва е свързано у бѣлгаритѣ и пролѣтното празненство, на Гергьовденъ, и жетварското, на Илинденъ. На Гергьовденъ всѣко семейство коле агнета. Приготовлението, клането и освещаването на гергьовденския курбанъ се придружава съ значителенъ ритуалъ⁴. По много мѣста у бѣлгарскитѣ славяни

¹ Новини, I, 1891, № 20.

² Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни, (Сборникъ за народ. умотв. XIX, стр. 108—109.)

³ Marsigli, Stato militare del imperio Ottomano. 1732. стр. 24. Руски преводъ 1737 г. Спб. часть I, стр. 13. Вж. сжщо въ статията на Д. Е. Таке ла, „Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско“ (Сборн. за народни умотв. XI, стр. 113—114) и въ книгата на П. Сырку, „Къ исторїи исправленїя книгъ въ Болгарїи въ XIV вѣкѣ“. т. I. Спб. 1899. Стр. 255—256.

⁴ За това празненство вж. у Д. Мариновъ, „Народна вѣра и религиозни народни обичаи“ (Сборн. за народ. умотв. XXVIII, стр. 439—462); у М. Арнаудовъ, „Die bulgarischen Festbräuche“, Leipzig. 1917, стр. 39—46, 82. К. Иречекъ, Княжество Бѣлгария. I. Пловдивъ. 1899, стр. 112. — „Въ самата София въ навечерието на Гергьовденъ черко-

колятъ волъ или овенъ при свършване на жетвата, на Илинденъ. Въ този день се устройва обща трапеза. Волътъ или овенътъ ги сварватъ въ единъ общъ котелъ, разполагатъ се на черковнитѣ развалини и ги изяждатъ, като съобщаватъ на цѣлото село. Или пъкъ всѣко семейство приготвява по едно агне или кокошка и после устройва общо пиршество.¹ Въ Пологъ на Илинденъ населението, християнско и мохамеданско, се отправя съ духовенството въ планината, къмъ езерата на Шаръ, гдето се отслужватъ молебени. При това закалятъ овенъ, чиято кръвъ пускатъ въ езерото.²

Курбанъ се коле и по обещание за оздравяване на нѣкой боленъ. Това е така наречениятъ „намѣстникъ“. Болниятъ посочва лицето, което трѣбва да избере единъ черенъ овенъ и да го заколе. Съ кръвта на жертвата се напръскватъ стенитѣ на дома, а свареното месо се разпредѣля между всички жители на селото, повикани на „намѣстникъ“. Въ време на трапезата на южната и северна страна на помѣщението, гдето лежи болниятъ, запалватъ свѣщи³ (значението на кръвта, на черната масъ на жертвеното животно и на свѣщитѣ е показано по-долу.)

Цѣлиятъ животъ на българина е преплетенъ съ курбанната жертва. Курбанътъ възвестява появяването на новъ членъ въ семейството. „Какъ е всичко задрѣмало околорѣстъ! Горе се бѣлѣй, и димъ като бѣлъ стълбъ се вие изъ коминя. Родъ е подновенъ днесъ, и бѣловласия свекъръ е заклалъ курбанъ на свои и роднини. Вsrѣдъ кжщи виси опъната цддилка, а въ нея първина момчана рожба, първи сънь заспала.“ (П. Тодоровъ, „Орисници“). Съ курбанъ чествува българинътъ своя светецъ-покровителъ. Съ курбанъ си обезпечава той благополучие. Съ курбанъ отива той и въ гроба.

в) Курбанътъ се освещава съ огънь (свѣщи). На рогата

вата еква отъ блѣянието на окиченитѣ съ вѣнци ягнета, които хора донасятъ на ржце, а поповетѣ освещаватъ съ молитви; на следующия день тѣхъ убиватъ като курбанъ и изѣдатъ“.

¹ Мариновъ. Народна вѣра, стр. 510—511; М. Арнаудовъ, Die bulgarischen Festbräuche, стр. 74—78, 82. Йор. Ивановъ, Култътъ Перуна у южныхъ славянъ (Извѣстія отд. рус. яз. и слов, Ак. Н. 1903 г., т. VIII, кн. 4, стр. 150)

² Вѣщій Олегъ, Болгарія и Македонія. Спб. 1903. Стр. 111.

³ Сборн. за народ. умотв. III, стр. 275 (Рупчосъ),

на жертвеното животно запалватъ свѣщи. За това свидетелствува Кирилъ Пейчиновичъ. На това указватъ и по-къснитѣ наблюдатели. Надъ горящитѣ върху рогата свѣщи свещеникътъ чете молитви. Напр. въ положкото село Седларци „доскоро паляха свѣщи на рогата на овнитѣ и, преди да ги заколятъ, заставляваха попа да прочете по нѣщо върху тѣхъ“¹). Жителитѣ на Велесъ извършватъ службата „вонъ варошъ“, на хълма „Светъ-Илия“, при дърво, разбито отъ мълния. На дървото запалватъ свѣщи (устно съобщение). У павликянитѣ въ време на жертвоприношението старейшината държалъ въ ржцетѣ си 3 или 4 свѣщи, вториятъ ималъ 2 свѣщи, а останалитѣ по една свѣщъ².

б) Понѣкога позлатявали рогата на озена, който се принася въ жертва. Така напр. това ставало още въ 90-тѣ години въ нѣкои села въ Пологъ.

в) Освенъ свѣщитѣ за освещение на жертвата необходимо е и кадене съ темянъ. Когато жертвата се свари или опече, става нейното кадене. Старейшината или свещеникътъ кади съ темянъ курбана.

г) на курбанната трапеза слагатъ обреденъ хлѣбъ.

д) Праздненството се придружава съ музика, пѣние, хоро, игри (хвърляне камъкъ, борба, скачане). На праздненството служба се пѣятъ различни пѣсни. Едни отъ тѣхъ по своето съдържание сж близки до коледнитѣ, както сж близки по цель и по основа самитѣ праздненства. Ето една кратичка пѣсенъ отъ източна Македония:

Веселине, веселъ домакине,	Весели ти волове съ орачи,
Весела ти кука съ домакини,	Весели ти кони со коняри,
Весела ти трапеза сосъ гости,	Весели ти овци со овчари,
Весели ти кози со овчари! ³	

Благополучието на дома и на неговитѣ обитатели е основниятъ мотивъ на тази пѣсенъ. Другитѣ пѣсни нѣматъ по-близко отношение къмъ праздненството. Ето какъ напр., подрънквайки съ герданитѣ си въ такта на хорото, пѣятъ подъ звуцитѣ на гайдата тетовскитѣ българки:

¹ Новини, I, 1891. № 20.

² Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни. Стр. 109.

³ П. Михайловъ, Български народни пѣсни отъ Македония. София 1924. № 46.

Що видов, мамо, що видов,
Три луди млади момчина;
Едното, мамо, едното, —
Едното беше влаинче;
Другото, мамо, другото,
Другото беше гъркинче;
Третото, мамо, третото,
Третото беше бугарче:
Влаинче, мамо, влаинче,
Влаинче мощне рубайлио;

Гъркинче, мамо, гъркинче,
Гъркинче мощне парайлио;
Бугарче, мамо, бугарче,
Бугарче яко севдайлио.
Рубата, мамо, рубата,
Рубата ке се искине;
Парите, мамо, парите,
Парите ке се изарча;
Севдата, мамо, севдата
Севдата седи до века¹

А тази пѣсенъ разказва една тжжна история:

Ой Гьорги, Гьорги, Гьорги ораче! Десето муле за я'аница
Оралъ е Гьорги маленко нивче, „Богъ ти помогналъ, Гьорги ораче!“
Маленко нивче — триста дулюма, — Далъ ти Богъ добро, Петре
Триста дулюма — триста зевгара. кираджи! —
Поминалъ ми е Петре кираджи „Ай да се ние двама обложимъ,
Сосъ деветъ мулки се дребно азно, Я ке измама твоето любне“.

Петъръ-кираджи измамва невинната невеста Гьорговица, орачътъ Гьорги изгубва на басъ своята нива и 300 зевгара.² Въ нѣкои пѣсни се отразява влиянието на черквата. Така, старцитѣ пѣятъ понѣкога за „жертвата на Аврама“. Съ въспоминанието на това библейско събитие тѣ, както и мусулманитѣ, закрепяватъ обичая да се коле курбанъ. А. Хр. Яновъ, въ своето описание на курбана въ селата на Мориовския край³ съобщава по този поводъ следното: „Въ 1880 г. въ такъвъ празникъ на Духовдень ний съ тогавашния общински писаръ г. К. Небреклиевъ се отправихме въ село Кокре (Мориовско) съ цель да отклонимъ селянитѣ отъ този противохристиянски обичай. Колкото и да приказвахме и убеждавахме, ние не можахме да постигнемъ успѣхъ. Следъ обѣдъ ние се върнахме въ дома на Димитъръ Пейковъ, гдето се събраха и другитѣ старци и ние пакъ започнахме своитѣ доказателства противъ курбана. Старцитѣ Димитъръ Пейковъ, Димитъръ Тръпковъ, Йове Найдовъ си пошепнаха помежду си и изпѣха следната пѣсенъ:

Бога моли Аврамъ гостолюбецъ Една вечеръ край дабъ си седеше
Да му дай Господъ мажко чедо, И си Аврамъ Бога молеше
Защо Аврамъ чедо нѣмаше Тройца гости у него идеа.
И съ чедо Аврамъ да се порадува. Туку ѣ виде Аврамъ гостолюбецъ

¹ Новини, I, № 20.

² Михайловъ. Българ. народни пѣсни отъ Македония. № 44.

³ Новини I. № 16.

Отъ другитѣ явления на праздненството ще отбележимъ следното. Въ нѣкои села хвърлятъ отъ височина надолу боядисани яйца. Така въ мегленското село Почепъ ядатъ курбанъ на високия хълмъ Маргаритъ, на последния день отъ пасхалната недѣля. Отъ върха на хълма участниците въ праздненството хвърлятъ по едно боядисано яйце.¹

Курбанътъ се коле при черквата или на черковището (на черковнитѣ развалини), на хълма, въ планината, на оброчището. Праздненството става при дървета.

Свещеникътъ получава кожата, главата, ухото или плешката на жертвеното животно.

Цельта на курбана е да се умилостави висшата сила и да се обезпечи благополучието на семейството и общината. „Вые се надѣате на кърбаны, що кóлете на Аѡанáсовъ день, со тоа да оугодите Богъ“. „Вые áко кóлете, дома кóлите и ѿдѣйте, а вые оу цр̑ква го кóлете со попомъ и велѣте: кърбанъ го пракаме Богъ“. Така изобличавалъ долно-положкото население о. Кирилъ Пейчиновичъ (Оглед. 68, 73). „Съ принасянето на жертва (колене на курбанъ) стопанитѣ мислятъ, че умилоставяватъ Бога, и се надяватъ, че той ще предпази овцетѣ, посѣвитѣ и останалото селско състояние отъ болести, смъртъ, градъ и други нещастия.“ Така мисли населението въ сръднитѣ Родопи² и въ други мѣстности, населени съ български славяни. Въ 1890 г. въ тетовското село Стенче не заклали курбанъ, както правѣли това до тогава на лѣтния св. Атанасий (2 май старъ стилъ). Нея година вода залива часть отъ селскитѣ поля. Населението видѣло въ това нещастие наказание, изпратено свише поради пренебрѣгването на стария обичай.³

напр. Стоянъ моли Бога да му даде синъ, обещавайки следъ една година да го принесе въ жертва:

„Година да го почувамъ,
Па че го, Боже, закольемъ,
Илинъ-день курбанъ да бжда. . .

На Илинденъ, когато Стоянъ билъ готовъ да принесе своя синъ въ жертва, явилъ му се ангелъ и му заповѣдалъ да заколе овенъ (Софийски окржгъ, вж. Сборн. за народн. умотв. II, 24—25; вж. сжщо така у М. Арнаудова въ Сборн. за народн. умотв., XXXV, стр. 337.

¹ Новини, I, № 24.

² В. Дечевъ, Сръднородопско овчарство (Сбор. за нар. умотв. XIX, стр. 42).

³ Новини, I, № 20.

Отъ дългия пѣтъ да почине. „Свети Атанасъ се завърна! За
 Неволна го дрѣмка обори. . . насъ е
 А седналъ-неседналъ, на мѣстото Днесъ тъкмо и сгода и време:
 тамо При първа почивка, той първа
 Презъ дрѣмка той видѣ и чу изпод- пощѣвка
 тихомъ Изпълня. . . Какво да пощеме?“ . . .
 Цвѣтецу цвѣтъ да говори:
 (Крилати цвѣтя).

Култътъ на св. Атанасия е билъ широко разпространенъ и въ Албания. Много населени пунктове и много руини носятъ названието на този светецъ—Šen Thanas.

Що се отнася до процеса на общинския курбанъ, то той представлява две части: навечерие на празника и самия празникъ. Въ нѣкои мѣстности тѣзи части сж се слѣли въ едно праздненство. Праздненството започва вечерята или рано сутринята. Привечерь докарватъ въ черковния дворъ жертвенитѣ животни. По-рано сж внасяли жертвения овенъ въ черквата. Свещеникътъ чете молитви надъ жертвата и я благославя било преди заколването на животното било следъ заколването му. На разпалени огньове варятъ или пекатъ животното. Пищатъ гайди, преливатъ се звуци на кавали, раздаватъ се младежки гласове, — играятъ хоро. Въ нѣкои села става така: докато се вари месото, събралитѣ се обикалятъ съ кръстъ и икони селото, свещеникътъ рѣси съ светена вода полята; следъ завръщането отъ кръстното шествие става общо пиршество. Ето описание на курбанското пиршество въ различни мѣста въ Македония.

„На чело седи свещеникътъ, а всички селяни, селянки и децата седятъ въ редъ предъ яденето. Свещеникътъ благославя трапезата съ дълги благословии и всички извикватъ нѣколко пѣти: „Аминъ.“ Двамина държатъ на единъ дебелъ прѣтъ курбана, а другъ съ голѣма лъжица напълва глиненитѣ блюда, раздава на седещитѣ като започва отъ свещеника. Всички безъ изключение сж длъжни да ядатъ курбанъ. Следъ това женитѣ ще станатъ, ще раздадатъ на всички на трапезата хлѣбъ, ядене, овощия и после вино. Следъ като се наядатъ и напиятъ, свещеникътъ отново благославя и всичко сложено се прибира. Тогава ставатъ девойкитѣ, хващатъ се за рамене и пѣятъ нѣкаква набожна пѣсень. Три пѣти обикалятъ тѣ съ пѣние около черквата, а после се отправятъ съ пѣние и игри въ селото, гдето започ-

ватъ увеселенията. Привечеръ идватъ и гости.“ Така е въ селата на Мориовския край (Новини, I, № 16).

„Въ село Пътеле (Леринско) на 26 юли (въ навечерието на св. Пантелеймонъ) презъ деня колятъ курбани на края на селото, при Островското езеро. Посѣченитъ курбани се готвятъ на сжщото мѣсто отдѣлно и вечеръта всѣки домакинъ съ своитъ гости, дошли отъ другитъ села още презъ деня, идва тамъ съ приготвени въ кжщи ястия, и всички сѣдатъ на рогозки. Слагатъ яденето, донасятъ части отъ курбана, изваждатъ бинлъцитъ на домакина съ бѣло вино, повъртватъ ги нѣколко пжти отъ дѣсно къмъ лѣво, и започва вечерята, презъ време на която се появяватъ и шишета, пълни съ червено вино. . . Пѣятъ, играятъ, веселятъ се презъ нощта и следъ известно време се връщатъ въ кжщи. На следния день (св. Пантелеймонъ) става панаиръ“ (Новини, I, № 24). Тукъ ясно сж представени две части на празника: навечерие на празника — навечерие съ клане на курбанъ, и самиятъ празникъ-панаиръ.

„Но ето месото е вече сварено или изпечено и поставено на разположенитъ дълги трапези; идва сега и свещеникътъ и, ако не бърза да отиде въ друго село, сѣда на чело на събралитъ се и заедно съ селянитъ яде и пие въ честь на празника. На много мѣста на свещеника даватъ месо за въ кжщи, както му даватъ жито за гумното, грахъ и сушени пиперки. Месото и виното на тѣзи празненства сж общи, а хлѣбъ си донася всѣки отъ кжщи.“ Така пируватъ презъ време на курбана въ тетовскитъ села (Новини, I, № 20). „А мые ѝ празникотъ ще го слѣжиме оу гóдины а та и нѣго непристойно го слѣжиме, а не побожно, башъ на денотъ вардїѡ (?) да се ѡпїеме, да скакаме, да збесѣаме, сва нокъ седїте, пеѣге и беснѣете, не го молите светецотъ тãкѡ го налютѣете, и тóй не вѣ измóлхетъ предъ Бога и не ви помóжв[e]тъ и нафиле си арчите арчотъ.“ Така изобличавалъ о. Кирилъ Тетовецъ своитъ съотечественици. (Оглед., 63).

Служба въ велешкитъ села. Въ навечерие дохаждатъ гости отъ съседнитъ села. Отиватъ въ полето, на планината, гдето се намира почитаното дърво или камъкъ. При дървото съ запалени свѣщи цѣла нощъ колятъ курбанъ отъ обречени (таксани) животни. Пиръ, пѣсни, хоро. Кожата я за-

насятъ на свещеника въ черква. На другия день — черковна служба и водосветъ (водокръщение). Такива служби ставатъ въ Уланци, Ораовецъ и Шкачинци на св. Спасъ, въ Горно Чичово на св. Богородица (5 августъ), въ Башино-село на лѣтни св. Никола, въ Каласари и Богóмили на Петровдень, въ Чашка, Дворище и Подлесъ на Светиле (Св. Илия). (Устно съобщение; вж. сжщо така Новини, I, № 26).

Въ Кукушъ общата служба става на св. Троица. Отиватъ въ манастира св. Георги. На полянитъ при манастира се разполагатъ съ донесенитъ ястия. Състоятелнитъ кукушани донасятъ овци и ги колятъ при черквата. Кръвта събиратъ въ отдѣлни сждове и я раздаватъ „за цѣръ“ (Устно съобщение).

Въ Костурския край. Село Рупище се състои отъ две части: Горно и Долно Рупище. Всѣка отъ тѣзи части има свой день — курбанъ, панаиренъ день. Въ всѣка кжща колятъ агнета и пекатъ погачи. Съ курбана и погачата угощаватъ другата часть на селото. Дохаждатъ гости отъ другитъ села. Общо хоро (Устно съобщение).

Въ селата на Криворѣчна Паланка. Въ селото Петърлица, напр., общиятъ курбанъ колятъ на Илиндень. Въ навечерието избиратъ най-тлъститъ животни и рано сутринята на 20 юлий ги колятъ на опредѣлено мѣсто. Запалватъ голѣми огньове и варятъ месото на жертвенитъ животни. Следъ черковната служба на мѣстото на жертвоприношението идватъ селянитъ и гоститъ. Девойкитъ играятъ хоро. Когато се свари месото, започва водосветътъ. Следъ това свещеникътъ благославя всички трапези и обѣдътъ започва.¹

За курбана въ Малешевския край вж. въ книгата на Јер. Павловић, „Малешево и Малешевци“ (Беогр. 1929. стр. 209—211).

Курбанъ колятъ и на северния край на Македония, въ скопска Черна-Гора и въ Кумановския край. Въ деня на св. Атанасий (18 януар.) колятъ овенъ въ скопско-черногорскитъ села Кучевище, Глуве и Бразде.²

Обща служба въ Кумановския край. Съ общи сръдства купуватъ овци или волъ. Жертвенитъ животни ги заколватъ при черквата или при джбъ, при кръста (крс). Въ селото

¹ Новости, I, 1891, № 29.

² Српски Етн. Зборник, кн. VII, стр. 142.

Клечовци въ течение на много години колѣло курбанъ едно особено лице — Давидъ Дивелечский. Ето едно описание на селската служба, съборъ, въ Кокошине, на лѣтни св. Атанасий. Жителитѣ на селото се събиратъ задъ селото, въ мѣстността Дубье. Всѣка кжца донася печено, вино и друго; всичко това се слага на общата трапеза, намираща се при кръста (крс). Идва свещеникътъ, чете молитви, освещава вода, поръсва присъстваващитѣ. Следъ това, преди обѣда, момитѣ образуватъ хоро, обикалятъ три пжти около кръста, като пѣятъ пѣсень на св. Атанасия. После започва общиятъ обѣдъ. Въ селото Никуляне така празднуватъ Спасовдень. Но момитѣ пѣятъ не около трапезата, а на полето. Въ с. Старо-Нагоричине селската служба става на Гергьовдень, — въ деня на храмовия празникъ. Тамъ момитѣ пѣятъ гергьовденска пѣсень.¹

Общъ курбанъ се извършва и въ всички краища на България, югоизточна, северна и западна.

Въ Неврокопско, въ селото Бѣлотинци колятъ общъ курбанъ на св. Троица. Колятъ агнета, овци, волове, крави на обществено-черковни сръдства. Тѣзи, които отиватъ на курбанъ, носятъ съ себе си хлѣбъ, жито и др. Всичко това предаватъ на черквата. Колятъ курбанъ за да падне дъждъ. Въ селото Сингъртли по сжщия начинъ правятъ общъ курбанъ. Но на общия обѣдъ приематъ само заможнитѣ селяни и духовенството. Несъстоятелнитѣ жители занасятъ въ кжщитѣ си частъ отъ общия курбанъ (Устно съобщение).

Описание на курбана въ Родопския край вж., напр., въ статията на Ворачекъ (J. A. Voráček), „Perunova slavnost v Rodopách“² и въ работата на В. Дечевъ за сръднородопското овчарство.³

За курбана въ Ямболския и М. Търновския районъ имамъ устни съобщения. Съ общи сръдства купуватъ животно и го колятъ при черквата, а ако нѣма черква, то при аязмото, — при извора или нѣкой гробъ, обрасълъ съ трънки. Курбанъ колятъ на храмовия празникъ въ време на суша. За курбана

¹ Хаџи-Васильевић, Јужна Стара Србија. I. Стр. 207, 384—385, 199.

² Slovanský Sborník. R. V. 1886. № № 1—3.

³ Сборн. за народ. умотв., кн. XIX, стр. 42.

въ М. Търново вж. сжщо така въ Сборн. за народ. умотв., IX, 224, 226-227.

Общо описание на селския курбанъ въ България вж. у Д. Мариновъ: „Народна вѣра“, стр. 43, 542-545. Въ западна България това праздненство се нарича оброкъ, въ Плѣвенския окръгъ — подкрѣстъ, въ Ловчанския, Еленския и Търновския райони — записъ. Таково праздненство на цѣлото село въ деня на храмовия праздникъ се нарича по България съборъ (сборъ).

Единъ старецъ заколва на опредѣлено мѣсто (въ планината, при дървета, при черквата или при нейнитѣ развалини) животното. Окървавениятъ ножъ поставя на дървото или на почитания камъкъ. Жертвата кадятъ, а после я варятъ или опичатъ. На трапезата освенъ курбана се намира обреденъ хлѣбъ. При заколването и варенето (или печенето) жени не присѣствуватъ. При храмовия праздникъ, сбора, на много мѣста курбанъ колятъ отдѣлни кжщи. Праздненството започва не въ навечерието на праздника, а вечерята на праздника и продължава на другия день.

Ф. Каницъ отбелязалъ общо праздненство въ деня на св. Петка въ нѣколко села недалечъ отъ Ловечъ. Въ това праздненство скачатъ на коне и устройватъ нѣщо въ рода на военнитѣ игри.¹

Общата служба е свързана не само съ праздника на черквата и манастира, но и съ старитѣ балкански панаири (*πανήγυρις* или *πανάγυρις, φόρος*), — съ онзи тѣхенъ типъ, който се практикувалъ на югоизтокъ на Балканския полуостровъ и който се държи и до днесъ въ Гърция, Македония, Албания (срѣдна и южна)² и България. Тѣзи панаири отдавна сж се концентрирали около нѣкоя черква, която празнувала деня на своя светецъ-патронъ, и били въ зависимостъ отъ нея.³ За срѣдновековнитѣ панаири въ България, Македо-

¹ Ф. Каницъ, Дунавская Болгарія, 1860—1875. Спб. 1876. Стр. 81. Ср. така сжщо у Г. С. Раковски: „Показалецъ. . .“ (Одесса. 1859). Стр. 98.

² За панаиритѣ въ Албания (*panag'ir* *panag'ür*, *panig'ir*, *panajir*, *panijir*) вж. у Ханъ (I. G. Hahn): „Albanesische Studien“. Iena 1854. Стр. 168-169. — За старостта на тѣзи заимствувания сочи ѱ в м. гръцко *υ* и *Ϸ* между гласнитѣ в м. гръц. *γ*. За това вж. N. Iokl: „Alt-makedonisch-griechisch-Albanisches“ (Indogerm. Forschungen. Bd. 44, 1927. Стр. 38—39).

³ И. Сакъзовъ, Панаири въ срѣдновековна Македония (Макед. Прегледъ, год. III, 1927, кн. 4. Стр. 1—14).

ния и югоизточна Сърбия се говори въ редъ документи.¹ Названията на тѣзи панаири сж били такива: панагиръ, панагюръ (обикновено), сборъ, форокъ.² Въ тѣзи праздненства били представени не само елементи на черковно праздненство, на черковна служба, но и елементи на народни жертвени праздненства. Славянитѣ въ България и Македония ни показватъ характерния за тѣхъ елементъ-колени жертвено животно (курбанъ).

И така, общиятъ курбанъ е разпространенъ по цѣла Македония и България, а така сжщо въ съпредѣлнитѣ мѣстности на западъ. Предѣлитѣ на курбанската жертва сж твърде много изразителни: тѣ съвпадатъ съ предѣлитѣ на българската езикова областъ въ срѣднитѣ вѣкове и въ ново време. По отношение на срѣдна и южна Албания ще припомнимъ, че тамъ въ срѣднитѣ вѣкове е имало многочислени поселения на български славяни.

Общъ курбанъ колятъ и задъ предѣлитѣ на България и Македония — въ нѣкои села на Косово поле³.

Курбанъ правятъ и власитѣ въ областъта на Тимокъ. „У Тимочкој крајини Власи донесу под запис мушко јагње, прилепе му на рогове запаљене две свеће[!], а у жилама од записа ископају рупу; свештеник окади јагње и прочита молитву „на закланіе“. Сад дође младо момче чисто (нежењено), те закоље то јагње, али се добро пази да крв јагњећа никуда не прсне, него да оде сва у рупу, која се после затрпа земљом и добро набије. Јагње се испече, глава се да попу, а остало поједу крстоноше.“⁴ Въдворението на власитѣ въ този край се отнася къмъ края на XVII-ия и къмъ XVIII—XIX вѣкове. Тѣ сж дошли тукъ отъ северъ, отъ Влахия⁵. Какъвъ е произходътъ на курбана у власитѣ? За опредѣленъ отговоръ на този въпросъ ние не разполагаме съ достатъчни данни. Едно отъ

¹ К. Гиречек, Историја срба III св. Стр. 225—226.

² За „фw(p)wсѣхъ“ е споменато въ грамотата на Иоанъ Асѣнь II за дубровчанитѣ (Г. Б. Ильинский, Грамоты болгар. царей. Стр. 13).

³ С. Тројановић, Главни српски жертв. обичаји. Стр. 99.

⁴ М. Милићевић, Славе у срба, (Годишњица Н. Чупића I—II. Стр. 156).

⁵ Ст. Романски, Ромѣнитѣ между Тимокъ и Морава (Макед. Прегледъ, год. II, кн. I. София, 1926. Стр. 67-98).

дветѣ: или сж го приели отъ славянското население, което сж заварили въ областта на Тимокъ, или сж го донесли съ себе си отъ северъ. И по единия и въ другия случай влашкитѣ курбани се намиратъ по своето произхождение въ връзка съ курбана у българскитѣ славяни: или на северъ отъ Дунава или само на югъ отъ него власитѣ сж почитали и умилостивявали своитѣ висши покровители така, както и тѣхнитѣ съседи славяни.

Курбанъ (curban) или жертва (jertfă) принасятъ власитѣ и въ нѣкои други мѣстности на източна Сърбия, а така сжщо каравласитѣ въ Босна.¹ Обичаятъ на тази жертва е билъ приетъ отъ тѣхнитѣ предци отъ изтокъ, отъ мѣстности, съпредѣлни съ България и Македония.

И въ сръдна Албания, напр., въ Музакия, става курбанско тържество (kurban).²

II

Общата „служба“ има общи елементи съ семейната „служба“, наричана сжщо служба, светецъ или въ нѣкои мѣстности на източна България курбанъ. Всѣко семейство чествува своя патронъ-свещецъ. При това чествуване е необходимо следното.

1) Жертвено животно (теле, овенъ, ягне). Това е единъ отъ основнитѣ елементи на праздненството. Поради това въ нѣкои села на източна България цѣлото праздненство е наречено курбанъ.

2) Обредни хлѣбове, украсени съ разни рисунки. Многочисленитѣ образци на хлѣбнитѣ украшения могатъ да се видятъ въ приложението къмъ книгата на Д. Мариновъ: „Народна вѣра“. Два хлѣба — колачи, колаци — се кадятъ отъ свещеника. Единъ отъ тѣзи хлѣбове — боговица, боговъ-хлѣбъ, богова питг, божи колакъ, божи кравай — е посветенъ на бога и на кжщата. Другиятъ — светецъ, кравай, колакъ, колачъ — е посветенъ на чествувания светецъ-патронъ. Тѣзи хлѣбове сж известни и подъ други названия. Отъ тѣзи названия на хлѣба въ честь

¹ P. S. Nicolăescu — Ploșor, „Gurbănele“ (Dacoromania. III. 1923. Cluj. 1924. Стр. 1010—1011).

² Архив за арбанаску старину, језик и етнологију. Књ. I. Св. 1—2. Стр. 30,

на светеца ще отбележимъ такива, които сж важни за разбирането на тѣхното значение: литургия, параклисъ, черковникъ.

3) Коливо, — варена пшеница, смѣсена съ медъ или захаръ и съ раздробени орѣхи.

4) Кадене съ темянъ. Каденето извършва свещеникътъ, а въ рѣдки случаи старейшината на семейството.

5) Отъ ястията непременно ядатъ фасулъ.

Ако праздненството се извършва пълно, то то има 3 части. Първата частъ е навечерието на праздненството, вечерница. На вечерята се поканватъ близкитѣ роднини и съседитѣ. Трапезата се кади. На нея се намиратъ обреднитѣ хлѣбове, коливото и другитѣ принадлежности на праздничната трапеза.

На другия день е главното тържество. Сутринтъ старейшината отива въ черква, занася тамъ коливо и хлѣбъ, за да ги „опѣе“ свещеникътъ. Въ други мѣста, напр., въ северо-западна Македония (въ Тетово), коливото и хлѣбътъ занасятъ въ черква женитѣ. Следъ освещаването тѣ раздаватъ житото и кжчета хлѣбъ (Така става и на изтокъ, у рускитѣ славяни при поменитѣ за умрѣлитѣ) въ кжщи пкъ приготвяватъ трапеза. Дохожда свещеникътъ, кади трапезата, разрѣзва хлѣба-свещецъ, полива го съ вино, взима една частъ за себе си (порѣзеница). Отъ свареното или опечено животно той взима ухото и два крака. Приематъ гости въ течение на цѣлия день и вечерята. Пѣсни, музика оглашаватъ пиршеството.

Третиятъ день е нареченъ патерица. (— сѣкашъ следъ отишлия си светецъ е останала неговата тояга — патерица). Трапезата на този день е скромна. Чупятъ богвица. Едната половина я изяждатъ, а другата я оставятъ при иконитѣ. По-рано тази половина я раздробявали на кжчета, и когато настѣпвало време за сеидба, ги хвърляли заедно съ семената въ земята.

Нѣколко примѣра. Въ Долно Сингъртли (Неврокопско) въ навечерието на службата идва свещеникътъ и освещава сольта и овена. Четвъртата частъ отъ овена и кожата остава за свещеника. Вечеря не става. Въ дена на праздника пекатъ обреденъ хлѣбъ и го занасятъ въ черква. Свещеникътъ го опѣва и взима частъ отъ хлѣба, а другата частъ се раздава въ черквата и немного се донася въ кжщи за членоветѣ на семей-

ството. Обѣдъ: чорба отъ стомаха и другитѣ вътрешности на жертвеното животно. Чорбата разливатъ въ неголѣми чаши и я носятъ по съседитѣ като угощение. Вечеря: гости и роднини. Най-стариятъ отъ присѣдстваващитѣ произнася благопожелания. На масата слагатъ една неголѣма чаша съ вино. Всѣки топва кжсче хлѣбъ и го изѣжда. Следъ това обикновена вечеря (Устно съобщение).

Въ юго-източна Македония семейната служба се извършва на именния день на най-стария въ дома. Така е въ Кукушъ (по устно съобщение), така е и въ Костурския край. Въ костурското село Рупища колятъ курбанъ, пекатъ обредни хлѣбове; свещеникътъ дохажда въ кжщата, чете молитви и разрѣзва хлѣба, единъ кжсъ потопва въ виното. Хлѣба не го вдигатъ. Свѣщи не горятъ. „Вино пиятъ, както обикновено преди ядене и въ време на ядене.“ Когато синътъ порасне и се ожени, то бащата заколва курбанъ. На именнитѣ дни на младитѣ синове (или братя) колятъ пѣтелъ. Именнитѣ дни на женитѣ не се празнуватъ. Освенъ погача на именни дни пекатъ петъ хлѣба (петохлѣбие) и ги занасятъ заедно съ дървено масло, вино и свѣщи на черква. Свещеникътъ пѣе надъ тѣхъ, изрѣзва отъ единия (литургия) тригълникъ и го полива съ вино. Една „литургия“ остава като просфора (нафора) въ черква, две взима за себе си свещеникътъ, а дветѣ останали се занасятъ въ кжщи (Устно съобщение).

Имененъ день вмѣсто семейна служба се празнува и въ североизточна Македония, въ Малешевско.¹

Колятъ непременно курбанъ на семейната служба и въ селата на Горни Пологъ.

Въ нѣкои села на Македония не сж ярко изразени въ семейната служба елементитѣ на курбана. Така е по селата на Малешевско (Ј. Павловић, Малешево. Стр. 193-197), Прилепско и Велешко. Описание на прилепската служба (сведенъ) е дадено въ Сборн. за народ. умотв., кн. VI, стр. 228—229 и въ книгата на Г. Трайчевъ, „Градъ Прилепъ“ (София. 1925, стр. 192—193). За велешката служба разполагамъ съ устно съобщение. — Поканватъ роднинитѣ на вечеря въ навечерието на празника. На другия день (въ деня на празника) дохожда свещеникътъ. На масата донасятъ панагия (панад'ия), жито

¹ Ј. Павловић, Малешево и малешевци. Беогр. 1929, стр. 195.

вино. Запалватъ свѣщи, задимяватъ темянъ. Свещеникътъ пѣе, „дига панадїята“, разрѣзва една часть, полива я съ вино, дава на присѣдстваващитѣ кжсчета отъ панагията, полѣти съ вино, а така сжщо и вино отъ чашата (Както става въ все-нощната служба следъ благословението на петохлѣбието). Свѣщята угасва свещеникътъ, обикновено като я духва.

Курбанътъ въ семейната служба нѣма обредно значение и въ Тетово и въ селата на Долни Пологъ, а така сжщо и на северъ отъ него. Ето едно описание на „светеца“ въ Куманово. — Навечерие на праздника. Около 4 ч. веч. идва въ дома свещеникътъ за да освети панагията. Трапезата стои при огнището. На нея се намиратъ кравай, жито, запалена свѣщъ въ житото, чаша вино, кандило. При освещаването на панагията взима участие и едно момче. То държи на платно кравай. Свещеникътъ отрѣзва кжсъ отъ кравая и въ отверстието посипва вино. Издигане (дизанье) на кравая не става. На сутринята, въ деня на праздника, момчето изѣжда осветения хлѣбъ. Трохитѣ изсипватъ въ яслитѣ на добитъка. Въ навечерието на праздника има вечеря. На вечерята дохождатъ близкитѣ роднини. На другия день отиватъ на черква. Отъ черквата донасятъ просфора (навора). Всѣки членъ на семейството има своя светецъ (светѣцъ) на именния день.¹

Не се забелязва значението на жертвеното животно въ семейната служба (светѣцъ) и въ северозападна България, напр., въ Ломскитѣ села.² Въ югозападна България непремѣнно колятъ животно (овца, агне, овенъ) при семейната служба (светецъ). Отъ вжтрешноститѣ правятъ чорба, а месото го готвятъ съ оризъ, съ лукъ или съ зеле. Но главно значение въ това праздненство иматъ хлѣбътъ, виното и житото (пшеницата). Главната часть на праздненството става вечерята въ навечерието на деня на светеца. Вечерята се събиратъ гости (обикновено мжже). „Добрò вѣчерь! Айде да е честитъ, да ви е аирлия светѣцъ! За млòгу гòдинъ;“ На масата — кравай и други хлѣбове, варена пшеница, на нея поставена свѣщъ. Започва вечерята. Запалватъ свѣщята. Запалватъ темянъ и кадятъ трапезата и стаята. Всички се молятъ. Следъ това този, който кади, взема кравая, разнася го

¹ Устно съобщение. Вж. така сжщо описанието въ книгата на Хаџи-Васильевић, „Јужна Стара Србија“, I, стр. 386—387.

² Вж. описанието въ Сборн. за народн. умотв., VI, стр. 228.

по присъстващите, които го цѣлуватъ. Пристъпватъ къмъ разрѣзването на кравая. Единъ отъ присъстващите произнася наздравица, приблизително такава: „Айде аирлія да е! Колѣчъ да рѣжемо, жѣто да се рѣди! Богъ здравѣ да дава и на домъ, и на чѣлядъ, на оратни волове, на товарни коньове, на крѣмитна стока! Айде аирлія да е! Кудѣ орѣмо да се рѣди, на зѣмнѣа да натегне! Кудѣ крѣмиме, да се плѣди, Боже дай! Колѣчъ да пресѣпемо, а Господъ да пресѣпе амбаре съ жѣто, трѣле съ стѣка, кѣйкѣ съ чѣлядъ, кѣсѣя съ паре.“ Разрѣзватъ кравая, поливатъ го („пресѣпватъ“) съ вино. Виното, което изтича отъ хлѣба, го събиратъ въ чаша и го изплискватъ на тавана като казватъ: „Цѣвти кѣйкѣ, весели се чѣлядъ.“ Следъ това двама, единъ срещу другъ, хващатъ кравая и го счупватъ. Половинките на кравая пакъ счупватъ други двама, седнали единъ срещу другъ. Всѣки, откъсналъ една четвъртъ отъ кравая, я издига на високо, цѣлува я и я поставя предъ себе си. Следъ счупването ни кравая, лицето, което произнася наздравица, взема чинията съ пшеницата и казва: „Айде пченица да љзнемо! Кѣлку зрѣна, тѣлку стѣга, кѣтли берикѣтъ Господъ да дадѣ! Амбарѣ съ жѣто пуни да су, врѣовати до векъ и до аминъ Боже дай!“ Всѣки взема по три прѣста пшеница. Сѣдатъ и започватъ да пиятъ ракия, като произнасятъ наздравици. Следъ ракията пристѣпятъ къмъ ястията.¹

Въ източна България семейната служба се е извършвала по-рано много по-усърдно, отколкото сега. Необходимъ елементъ на тази служба е заколването на животно. Поради този елементъ нарекли сж тамъ и самото праздненство: курбанъ. Въ много мѣстности тази служба е излѣзла отъ употреба, и то не отдавна. По едно съобщение, направено ми отъ Копривщица, старитѣ хора помнятъ, че и въ този градъ по-рано сж клали курбанъ въ деня на празника на семейството, варѣли сж чорба отъ вътрешноститѣ и сж я разнасяли по къщитѣ. Въ нѣкои села семейната служба се е одържала. Така, служатъ въ Тетевенско, Свищовско, Търновско² и Добруджа. „Този празникъ особено здраво се държи въ планинитѣ на Балкана, по габровскитѣ и трѣв-

¹ Й. Захариевъ, Кюстендилско краище (Сборн. за народ. умотв., кн. XXXII. 1918, стр. 134—138).

² Д. Мариновъ, Народна вѣра. Стр. 537—538.

ненски колиби и кошари. Тамъ заставятъ домакина, който нѣма по нѣкаква причина отдѣленъ покровитель, да си избере такъвъ.¹

Въ много мѣстности на източна България семейниятъ курбанъ се практикува за благополучие или за спасение на нѣкой членъ отъ семейството. По произходъ това е единъ доста старъ видъ на жертвоприношение. Въ VI вѣкъ за него се говори у Прокопия (вж. по-долу). Този курбанъ у българитѣ може да се извършва всѣка година въ честь на нѣкой светецъ, да премине отъ баща къмъ синъ и да стане семейна служба. За такъвъ курбанъ азъ имамъ съобщения отъ юго-източна България, отъ околитѣ Бургаска, Ямболска и Малко-Търновска. Повикватъ свещеникъ за да благослови курбана и обредния хлѣбъ. Свещеникътъ получава кожата на агнето, варената плешка и нѣколко лева (Съобщения отъ Ямболска околия). Когато нещастие постигне нѣкое семейство, то си избира светецъ-покровитель и ежегодно му принася въ жертва восъкъ, дървено масло, пари (въ черква) и домашенъ курбанъ. Пече се специаленъ хлѣбъ отъ чисто пшенично брашно, съ новъ квасъ, безъ сода. Повикватъ свещеника и роднинитѣ. Свещеникътъ опѣва хлѣба и курбана и получава непременно кожата на жертвеното животно и нѣщо друго. (Това ми съобщава единъ българинъ отъ село Български Алагюнъ въ Бургаска околия). Курбанъ, опредѣленъ за предотвратяване на нѣкое нещастие, постигнало кжщата, „се изпълнява въ множество“ (пише ми едно лице изъ М.-Търновска околия).

Ние не знаемъ подробноститѣ на обряда при празнуването на семейната служба въ балканскитѣ села и въ юго-източна България. Липсата на тѣзи сведения затруднява изясняването на елементитѣ на семейната служба въ западна България и въ Македония. Едно е несъмнено: курбанътъ съставя една принадлежностъ на това праздненство. Що се отнася до освещаването на хлѣба, виното и пшеницата, то трудно е да се опредѣли, въ какво отношение се намира този ритуалъ къмъ сръбската слава. Възможно е, щото тѣзи елементи да сж придобили надѣляваще значение въ семейното

¹ А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ. 1895. стр. 94.

праздненство безъ връзка съ сръбската слава. По-долу, при анализата на елементитѣ на праздненството, е показано, че хлѣбътъ, пшеницата и виното, тѣхното жертвено издигане става и на други праздненства — праздненства, преследващи благополучието на дома. Такова е коледното праздненство у българитѣ, сърбитѣ и другитѣ славяни. Праздниченъ хлѣбъ („пирогъ“) издигатъ на имененъ день, т. е. въ слава на светеца, патронъ на именника, и руситѣ (вж. по-долу).

Има основание обаче и предположението за връзка на елементитѣ и ритуала на семейната служба въ западна България съ елементитѣ на сръбската слава, на сръбското кръстно име. На това може да сочи областта на разпространението на семейната служба съ черти, прилични на сръбската слава. Това сж западна България и нѣкои мѣстности на Македония. Най-голѣмо сходство съ сръбската слава представя „светецътъ“ въ западна България. И въ други отношения се е отразявало въ тѣзи краища сръбското влияние. Езикътъ на населението свидетелствува за това. По-силно сръбско езиково въздействие е имало въ западна България и въ басейна на Тимокъ, а по-слабо е било това въздействие въ Македония: тукъ нѣма последователно и всѣкжде прокарани сръбски фонетични и морфологични черти, а само въ отдѣлни думи се отражаватъ сръбски черти. Такива думи има повече на северъ, отколкото въ централна и южна Македония. Сръбската слава и семейната служба въ западна България и въ Македония не представляватъ ясно изразени демонологически моления. Това праздненство е придобило черти на християнско моление: освещаване на хлѣба и виното и причестяване съ тѣхъ. Обилие на земнитѣ плодове измолва черквата въ молитвата си надъ петохлѣбието, пшеницата, виното и елея: да се умножи всичко това у всички хора и да се осветятъ онѣзи, които вкусватъ отъ тѣхъ. Следъ благословението тѣзи хлѣбове се разрѣзватъ, поливатъ се съ вино, раздаватъ се на молещитѣ се, а на нѣкои отъ тѣхъ (на ктитора, на епитропа) даватъ освенъ полѣтия съ вино хлѣбъ и вино отъ чашата. Така се извършва въ всенощната служба въ православната черква. Петохлѣбието съ другитѣ предмети има значение и въ семейното праздненство въ Македония (вж. по-горе за Костурския край и за Велесъ). Участието на свещеника въ благословението на хлѣба закрепява празднен-

ството. Може да се предполага, че свещеницитѣ сж съдействували сжщо така за въвеждането и значителното очерковяване на семейната служба въ Македония и въ западна България (както и въ Сърбия). А срѣдъ свещеницитѣ ще да е имало тукъ лица отъ Сърбия, дошли въ XIV-тия и XV-тия в. Въ Македония и западна България ще да сж действували бѣжанци отъ сръбски мѣстности и по-късно. Имало е и сръбски преселници. Забелязва се въ различнитѣ страни на живота на българското население въ Македония и западна България стремежъ да се подражава на сърбитѣ, — да се подражава и въ писмото (паметницитѣ отъ втората половина на XIV-ия в. до срѣдата на XIX-ия в.), и въ речъта и въ бита, фамилнитѣ прозвища на -овъ (Петковъ, Стояновъ, Ивановъ и пр.) се замѣняватъ съ прозвището на -ичъ, особено срѣдъ виднитѣ по своето положение лица, срѣдъ богатитѣ и книжовнитѣ. Подъ сръбско и черковно влияние е могла да се измѣни семейната служба въ западна България и Македония; могло е да ослабне значението на курбанскитѣ елементи; могли сж и съвсемъ да изчезнатъ; могла е да проникне друга комбинация на жертвени елементи. За изгубванието на значението на жертвеното животнo въ семейната служба много е допринесла черквата. Най-силно е било сръбското въздействие въ градскитѣ пунктове. Въ връзка съ това семейната служба въ градоветѣ се е измѣнила по-значително, отколкото въ глухитѣ села. Така въ градъ Прилепъ въ праздненството на семейната служба (сведенъ) курбанътъ нѣма значение. По образецъ на града извършватъ сведенъ и селата, близки до Прилепъ, които иматъ и градски черти въ своето облѣкло (Селце, Ленища, Плетваръ, Ореовецъ, Пещерица, Дабница, Варошъ, Заградъ).¹

На основание само на факта за сжществуването на праздненството семейна служба е невъзможно да се представи давнешната етнографическа групировка срѣдъ славянското население на Балканския полуостровъ: и у българитѣ и у сърбитѣ това праздненство сжществува или е сжществувало въ недавнешно минало. Необходимо е предварително да се опредѣлятъ чертитѣ, характерни за това праздненство у българитѣ отъ една страна и у сърбитѣ отъ друга. За българското праздненство такава черта се явява курбанътъ. На-

¹ Сборн. за народ. умотв., VI, 229.

личностъ на курбанъ показва семейната служба въ много мѣстности на Македония, и на югъ (вж. описанието въ Костурското село Рупища) и на северъ (напр. въ Горни Пологъ). Твърдението на сръбскитѣ етнографи, които отъждествяватъ сръбската слава въ миналото и настоящето ѝ състояние съ македонската служба, нѣма достатъчно обоснование.¹

За доказателство на това, че славата въ Македония не се е появила въ късно време, а се извършва отдавна, сръбскитѣ етнографи обикновено се позоваватъ въ последно време на сказанието за войводата Ивацъ и на статията на Б. Прокичъ за това сказание. Б. А. Прокичъ въ своята статия: „Войвода Ивацъ“² се опитваше да покаже, че въ Македония вече въ XI-ти вѣкъ се празнувала слава съ сръбски черти.³ Въ този източникъ, отъ който се е ползувалъ Б. Прокичъ, нѣма нито най-малкото опредѣлено указание върху тѣзи елементи. Войвода Ивацъ празнувалъ черковния празникъ Успѣние на пресв. Богородица, — празнувалъ го въ обикновенитѣ у славянитѣ отъ източно вѣроизповѣдание форми. Прокичъ се възползувалъ отъ разказа на Скилица (въ компилацията на Кедреновата хроника) за коварното нападение върху непокорния „български войвода Ивацъ“, което извършилъ византийскитъ патриций, управителъ на Охридъ, Евстатий Дафномила. Следъ смъртта на царъ Иванъ Владиславъ, убитъ въ началото на 1018 година при стеницѣ на Драчъ, Македония преминала въ властта на Византия. Жената на

¹ Сравн., напр., кратката бележка на проф. Йов. Цвиичъ въ неговата статия „Распоред балкански народа“ (Гласник Срп. Географ. Друштва. Год. II, Св. 2. Стр. 250—251; сжщо въ чешкия преводъ, въ книгата: J. Cvijić. *Balkanské otázky*. Praha. 1924. Стр. 102. Вж. сжщо у Т. Р. Ћорђевић, Македонија (Панчево. 1920), стр. 156—157. Отъ по-старитѣ привърженици на пансърбизма на праздненството семейна служба (слава, светецъ, служба) ще припомнимъ И. С. Ястребовъ, вж. неговия сборникъ „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ“. Спб. 1886. 2-ро издание 1889. Не сж изгубили своето значение до днесъ възраженията, направени отъ М. С. Дриновъ въ „Извѣстія Слб Славянскаго Благотвор. Общества“, 1877 год., № 4. (Съчинения. т. II, стр. 385—395.)

² Б. А. Прокичъ, Войвода Ивацъ (Братство. IX—X. 1902).

³ Подобно указание бѣ направено по-рано отъ Прокича, — направено бѣ въ 50-тѣ години на миналия вѣкъ отъ А. Гильфердингъ въ неговата „Исторія сербовъ и болгаръ“ (Русская Бесѣда, 1859 г. Вж. Собрание сочиненій А. Гильфердинга. т. I. Спб. 1868. Стр. 272 забел.).

Иванъ Владиславъ, нейнитѣ синове и боляри изяви́ли покорность къмъ императора Василий II. Само храбриятъ войвода Ивацъ, като избѣгалъ на западъ въ планинскитѣ предѣли на Томоръ (между рѣката Дѣволъ съ нейния притокъ Томорица и рѣката Озумъ), не се предавалъ, не гледайки на нееднократнитѣ предложения на византийския василевсъ. Непокорността на войводата въздържала императора отъ похода къмъ югъ, къмъ Драчъ. Охридскиятъ управителъ Евстатий Дафномила решилъ съ коварство да покори Иваца.¹ На охридския архонтъ Евстатий Дафномила станало известно, че покорението на Иваца и трудноститѣ на тази работа доставяли голяма грижа на императора, и решилъ да направи това. Той открилъ своя планъ на двама най-вѣрни свои слуги, условилъ се съ тѣхъ и се заловилъ за работа. У Иваца предстояло тържествено празненство — Успѣние Богородично. На този празникъ той ималъ обичай да събира на угощение не само съседи и близки, но и мнозина изъ отдалечени мѣста. На празника отишелъ и Евстатий, безъ да бжде поканенъ, и, като срещналъ стражата, която пазѣла входоветѣ, казалъ имъ да съобщатъ на войводата, кой е и да му кажатъ, че идва да се повеселятъ заедно. Когато тѣ (стражата) съобщили, Ивацъ се очудилъ, че неприятельтъ дошелъ доброволно и се предава въ ржцетѣ на врага, но все пакъ заповѣдалъ да дойде, и когато се явилъ, приелъ го съ радость и се цѣлуналъ съ него. Когато се свършила утринната служба, всички събрани се прѣснали по своитѣ помѣщения, а Евстатий дошелъ при Иваца и го помолилъ да отдалечи на кратко време другитѣ, защото ималъ намѣрение да поговори съ него насаме за нѣщо много важно и полезно за него. . .² Ивацъ, не подозирайки коварството, изпратилъ слугитѣ си, хваналъ за ржка Евстатия и отишелъ съ него въ едно уединено мѣсто въ градината. Тамъ Евстатий съ хвърлилъ върху Иваца, повалилъ го, затворилъ му устата съ ржка и извикалъ двамата си слуги, които се намирали недалечъ. Тѣ затъкнали устата на Иваца съ дреха, ослѣпили го и го хвърлили на двора, а сами, като се въоръжили, се скрили на горния етажъ на дома като очаквали нападението на хората на Иваца. Народътъ се събралъ,

¹ В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. I. Часть 2. София 1927. Стр. 770—784.

² G. Cedrenus. II, 470—471 (corpus scriptorum historiae Byzantinae).

искалъ да отмъсти на убийците. Евстатий, стоейки на прозореца, се обърналъ къмъ събралитѣ се съ речъ, като ги заплашвалъ съ гнѣва и отмъщението на василевса, ако убиятъ него — Евстатия; разправата съ Иваца била направена по разпореждането на императора, а не по лична вражда. „Събрали се мжже! Нѣмахъ никаква вражда къмъ вашия князь, и вие сами всички ще потвърдите това, тъй като добре знаете, че той е българинъ, а азъ — ромеецъ, и при това не отъ ония, които живѣятъ въ Тракия и Македония, но изъ Мала Азия, която се намира толкова далечъ отъ васъ — това знаятъ сведущитѣ. . .“¹. Евстатий опредѣлено показва на етническата принадлежност на Иваца: *Βούλαρος*.

Ний напомнихме още веднѣжъ този разказъ, за да покажемъ всичката безосновност на утвърждаване на единъ или другъ специфиченъ видъ праздненство, което устройвалъ Ивацъ въ деня на Успѣние Богородично. На единъ голѣмъ, може би, храмовъ празникъ Ивацъ, както и други християни, особено богатитѣ, поканвалъ гости; той билъ готовъ да приеме врага си, като го нарекълъ гостъ. Сутринтъ [!], както се предполага, станала молитвата или черковната служба, а следъ нея присѣдстваващитѣ си разотишли по отреденитѣ имъ помѣщения. Това е всичко. Тукъ не сж указани никакви черти празникъ било по типа на „слава“, било по курбански типъ.

Нерѣдко отдѣлни членове на семейството иматъ своя светецъ патронъ. Въ обряда установяване на личната служба най-важно значение иматъ свѣщитѣ. На масатриножникъ се закрепватъ 3 свѣщи. Всѣка една отъ тѣхъ е посветена на отдѣленъ светецъ. Старейшината ги кади. Следъ това лицето, комуто се опредѣля „служба“, взима една отъ горящитѣ свѣщи. Старейшината, кръстейки се, извиква: „Хайде нека е честитъ и благословенъ светецъ (св. Илия, св. Димитъръ или нѣкой другъ). Нека те пази и закриля отъ зло и нека ти бжде помощникъ въ всичко!“²

Обредътъ опредѣляне на светеца-покровителъ изразително е билъ представенъ още въ 60-70-тѣ години на миналия вѣкъ въ Придунавска България. Свѣщитѣ и неизмѣнниятъ курбанъ съставятъ главни елементи на този обредъ. „За да

¹ Ibid., 473.

² Д. Мариновъ, Народна вѣра 540.

растатъ децата добре, нужно е да се принесе въ жертва на нѣкой светецъ агне, вино, медъ и пр. Изборътъ на светеца става по следния начинъ: запалватъ свѣщи предъ три икони, по една предъ всѣка; довеждатъ следъ това момчето, и когато последното хване попаднала му свѣщъ, то иконата, предъ която тя е горѣла, показва светеца, на чието особено покровителство бива довѣрено момчето; окръжаващитѣ го при това пѣятъ и му принасятъ въ жертва разни дарове, като произнасятъ следнитѣ думи: „Тази жертва ти приносимъ тебѣ, свети (Михаилъ)!“ Следъ това заколватъ агне и устройватъ общъ пиръ, на който изѣждатъ всичко приготвено¹.

Семейна служба извършватъ и албанцитѣ. Това праздненство у албанцитѣ е свързано съ чествуването на онзи светецъ, чието име носи старейшината на дома. Колене курбанъ непременно става на този день у албанцитѣ. Ето съобщението на Нескуард, което се отнася до гегитѣ (съобщението е отъ 40—50-тѣ години на XIX в.). „Всѣки планинецъ-албанецъ празнува деня на своя патронъ. Въ този день той приема гости — своитѣ роднини и другари, които той е принуденъ да ги нахрани и нагости най-добре въ течение на цѣлия день. Този обичай е толкова наложителенъ за това бедно население, че планинцитѣ считатъ себе си за недостойни, ако въ този день не заколятъ нѣколко овни. Нерѣдко се случва, щото този, който нѣма овни, да ги открадне отъ съседнитѣ племена, за да въздаде честъ на светеца, чието име той носи. Планинцитѣ разказватъ, че единъ беденъ жителъ отъ Schialla (Škała въ Мати?), чието име не се намирало въ календаря, никога не посрѣщалъ гости и билъ подхвърлянъ на насмѣшки отъ страна на своитѣ другари, които го обвинявали въ скжперничество. Той трѣгналъ да търси мисионера, за да му разкаже за своитѣ неприятности и да го помоли да му промѣни името. Свещеникътъ го съжалилъ и му заповѣдалъ да си избере онзи светецъ, който му се най-много харесва. Планинецътъ казалъ да го нарекатъ Иванъ и незабавно съобщилъ на своитѣ другари за постигнатия успѣхъ. Тѣ заедно съ него се зарадвали за този успѣхъ и следъ нѣколко дена отишли при него да го поздравятъ съ празника, който толкова пжти се празнува въ годината, че преди да се е билъ

¹ Ф. Каницъ, Дунайская Болгарія. 1860—1875. Спб. 1876. Стр. 81.

свършилъ у планинеца не останали овни. Той пакъ се отправилъ къмъ свещеника и го помолилъ да му покаже образа на неговия светецъ. Свещеникътъ го повелъ въ черква, гдето се намиралъ Иванъ Кръстителъ, облѣченъ само въ овнешка кожа. „Ахъ, мой бедни светецо!, извикалъ планинецътъ, защо, преди да избира твоето име, не се сътихъ да погледна на тебе? Ако те бѣхъ видѣлъ, че си така лошо облѣченъ, азъ безъ съмнение щѣхъ да разбера, че ти си доведенъ до това състояние на бедностъ затуй, защото си ималъ много празници и другари“. Отъ тогава, казва преданието, планинецътъ оставилъ името Иванъ и отново приелъ онова, което ималъ по-рано“¹.

Подобенъ разказъ съществува и у българитѣ въ Македония. Въ Кичевско, напр., разказватъ така. Съседи укоряватъ единъ „рисянинъ“, защото кръстилъ децата си кого Петко, кого Траянъ, кого Търпе, Ружа. . . Неизвестно е, кога е тѣхниятъ светецъ (сфѣтецъ), за да би било възможно да попразднуватъ, да пийнатъ ракия. Приятелитѣ го посъветвали: ако се роди още едно дете, то „избѣри си отъ сфетцитѣ ф църква, на кой сфѣтецъ милуешъ, така и име клай му“. — „Мѡшне убоо“ — се съгласилъ бащата на децата безъ светци. Родилъ му се още единъ синъ. Нарекълъ го Иванъ. Дошли гости, „му го чѣстиле новото-име, и той и прѣчекалъ со радостъ, со сѣ-сърце“. Не минали и три дни, когато пакъ дошли сжщитѣ гости. „Чѣстито име, чѣстито име“, — завикале и му кажале, ѡти дѣнта имало празникъ сфѣти-Йѡановъ“. Повече отъ двадесетъ пжти чествувалъ нашиятъ „рисянинъ“ гоститѣ въ име Йоаново и се разорилъ. Веднѣжъ запалилъ въ черква свѣщъ на свети Йоана, а после „се запулилъ (се вглѣалъ) во ѡбразотъ на сфѣтецотъ, издифналъ и прогѡорилъ: „Оф, сиромашецъ, затоа си ми безъ кѡшула, затоа, затоа со рѣменъ си ми ѡпашанъ! Ракиари те дѡнесли до той редъ“.²

Неоснователно е твърдението на сръбскитѣ етнографи, че именниятъ день въ Македония е въведенъ въ неотдавнашно време отъ българското духовенство въ противовесъ на сла-

¹ H. Hecquard, Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie. Paris. (S. a), стр. 390—391.

² Новини, год. III. № 40.

вата¹. И далечъ отъ Македония, въ планинитѣ на Албания, празнуватъ въ форма на семейна служба имения день на главата на дома.

III

На българската семейна служба съответствува у сърбитѣ както бѣ показано по-горе, слава или кръстно име (крсно име, благ дан, свети, свето). Въ тѣзи праздненства у българитѣ и сърбитѣ сжществуватъ общи елементи. Тѣзи праздненства иматъ обща основа: култъ къмъ предцитѣ, облѣченъ въ християнски форми. Еднаква е и целъта на праздненството: като поменаватъ, ублажаватъ предцитѣ, по-късно християнския светецъ, искатъ да постигнатъ благополучие за живитѣ членове на семейството. При българското и сръбското праздненство се употребяватъ еднакви предмети: кравай, коливо (жито), темянъ, свѣщи. Но българскитѣ славяни и при семейната и при общата служба колятъ курбанъ. Курбанътъ съставя характерна черта на българското праздненство, която го отличава отъ сръбската слава. Различие има и въ самия процесъ на праздненството, и въ значението на неговитѣ основни елементи. Въ сръбската слава преимуществено значение има чупенето на хлѣба. Съответенъ моментъ има и въ българската служба, но той не се извършва така тържествено както у сърбитѣ. Само въ югозападна България придаватъ на този моментъ по-голѣмо значение. Въ другитѣ мѣста, въ Македония, става обикновено черковно благославяне на хлѣба.

Въ юго-славянската етнография се придаваше много голѣмо значение на славата и курбана отъ гледна точка на принадлежността на участницитѣ въ тѣзи тържества къмъ тази или онази етническа група (къмъ сръбската или българската). Особено категорични бѣха твърденията относно етническото значение на славата. „Где је слава — там је србин“. По мнението на нѣкои отъ сръбскитѣ етнографи обичаятъ

¹ Вж. напр. въ книгата на Павловић, Малешево и малешевци. Београд, 1929, стр. 195. И въ сръбската белетристика е започналъ да прониква въ последно време този мотивъ: ужъ българското духовенство на сила въвело въ Македония празнуването на именнитѣ дни. Така, напр., въ разказа на К. Ђорђевић: „Камбанџија“, помѣстенъ въ списанието „Јужни Преглед“, № 3, мартъ, 1929 (Скопље).

слава билъ възникналъ у предците на сърбитѣ още преди тѣхната поява на Балканския полуостровъ, — възникналъ въ най-близко родствени и етнически обединени групи¹. Следва да се признае, че действително крсно име — въ цѣлия съставъ на праздненството, а не по отдѣлни елементи, — е характерно за сърбитѣ въ по-късно време. Но що се отнася до значението на това праздненство за историческата етнография, то е необходимо да се има предъ видъ възможността отъ заимствувания на елементи отъ едно или друго праздненство, толкозъ повече въ общо-религиозни форми, — заимствувания отъ съседни групи. Освенъ това трѣбва да се опредѣлятъ времето и обстоятелствата на възникването на основнитѣ елементи на славата. Както ще покажемъ по-долу, основата е много стара, общославянска. Тя възхожда къмъ праславянския периодъ, но не въ този видъ, не въ съчетание на тѣзи елементи, въ което е представена у сърбитѣ. Комбинацията на старитѣ елементи и тѣхното видоизмѣнение сж станали доста късно, въ течение на нѣкой периодъ отъ живота на сърбитѣ на Балканския полуостровъ. Самитѣ елементи на славата не представятъ специфични особености на това праздненство: тѣ сж свойствени и на други обреди и не само у сърбитѣ, но и у българитѣ, у руситѣ и отчасти у западнитѣ славяни.

Слава или крсно име представя отъ себе си праздненство въ честъ на светеца, патронъ на семейството или на общината. Славата бива семейна или общинска.

Обреднитѣ предмети на семейната слава съставляватъ кръстната свѣщъ (крсна свећа), кръстниятъ кравай, (крсни колач), вино, темянъ, и коливо (кољиво). Последното не се употрѣбява у сърбитѣ въ приморската областъ.

Свѣщъта има много важно значение. Безъ нея не може да има слава. Кръстната свѣщъ е длъженъ да запали („да прислужи“) самъ домакинтъ на кжщата, когато дойде свещениктъ да разрѣже кравая или когато настѣпи най-важниятъ моментъ — издигане въ слава („дизање у славу“). Той трѣбва да я угаси съ вино или съ кжсче хлѣбъ, полѣто съ вино. Този кжсъ хлѣбъ следъ това се изѣжда. Не казватъ въ тоя случай: „угаси свијећу“, но „обесели“ или

¹ Вж. въ „Гласник Скопског Научног Друштва“. I. 1925. Стр. 280.

„утјеши свијећу“. Така гасятъ свѣщъта и при друго праздненство (отъ сжщото значение) — на божикъ.

Ако сърбинътъ нѣма наследници, то нѣма кой да запали славска свѣщъ следъ неговата смъртъ. „Угасна му свѣщъта“ („угаси му се свијећа“), — казватъ за такъвъ сърбинъ. А това е най-тежкото за сърбина.

За праздненството слава необходими сж нѣколко обредни хлѣба: колач, крстак (света пресвета), поскурица (летурђија), погача (праја). Поскурницата има значение на просфора. Тя се освещава на проскомидията и при излизане отъ черква се раздава на кжсчета на околнитѣ за поменъ на умрѣлитѣ. Така е и у българитѣ, така е сжщо и у руситѣ.

Коливото се приготвява така, както и у българитѣ, и въобще така, както у руситѣ. То се кади въ черквата, полива се съ вино, а следъ това се раздава предъ черквата или се занася въ кжщи: съ коливо се угощаватъ гоститѣ. По селата вмѣсто коливо се употрѣбвява варена пшеница, смѣсена съ медъ. Тази пшеница, следъ освещаването въ черквата, раздаватъ предъ черквата или дома „среће ради“. Вмѣсто названието „коливо“ се употрѣбвяватъ названията панаија, жито.

Обредното употрѣбление на виното: съ вино поливатъ колача и коливото и въ момента на издигане въ слава непременно пиятъ вино всички членове на семейството, включително съ децата и гоститѣ.

Процесътъ на праздненството „слава“, както и на българската служба се състои отъ три части. Навечерие на славата — навечери или навечје. При празнуващия слава се събиратъ презъ нощта съседитѣ и приятелитѣ. Когато се събератъ гоститѣ, момата или младата невеста донася вода и имъ полива ржцетѣ. Следъ това домакинътъ донася свѣщъ, кадилница съ огънь, запалва отъ този огънь свѣщъта, прилепва я на стената, която е обърната на изтокъ, кади свѣщъта, иконата, себе си и всички гости. Всички събрани се молятъ. Домакинътъ произнася приблизително следната молитва: „Боже милостиви, помози; свети Никола, моје крсно име, буди ми у помоћи, свуда и на сваком месту. Света Тројице, жива Богородице, сачувај ме од сваке муке и душманске руке; јутрошње јутарце, јарко сунашце, на радост ми освани и ог-

рани...“ и т. н. Следъ това следва вечерята. Женитѣ не взиматъ участие въ навечерието, освенъ женитѣ гости и омжженитѣ другаде, дошли на праздненство въ родния домъ (олива).

Следващиятъ день е день на славата. Сутринята домакинътъ или нѣкой другъ членъ на семейството отива въ черква. Тамъ занасятъ свѣщъ, коливо, темянъ, масло, хлѣбъ. Свѣщъта запалватъ на черковния свѣщникъ или на житото, което слагатъ на пода предъ олтаря. Маслото и темянътъ предаватъ на черквата. Проскурата или кръстака занасятъ въ олтаря за раздробване на кжсчета като просфора. Следъ свършване на литургията, свещеникътъ освещава житото и хлѣба. Молитвитѣ, които се четатъ надъ тѣхъ, сж молитви за упокоение на умрѣлитѣ и за благополучие на живитѣ. Но главното тѣхно съдържание е поменаване на мртвитѣ, моление за тѣхъ. Въ Херцеговина надъ житото се четатъ ония молитви, които се четатъ и на панахида за умрѣлитѣ.

Свещеникътъ полива житото съ вино. Следъ това му подаватъ славския кравай. Свещеникътъ го разрѣзва и го полива съ вино, казвайки: „Колач ломили, Бога молили; колач преливали вином, дом се преливао миром, животом, здрављем и сваким добром, Боже дај.“ Свещеникътъ издига кравая и заедно съ стопанина го завъртва и пѣе: „Исаие ликуй...“, после „Святии мученици, иже добръ страдалъчествуваше...“ Въ време на пѣенето свещеникътъ и стопанинътъ на кжщата въртятъ заедно три пжти колача (кравая), чупватъ го, отпиватъ малко отъ виното, съ което сж поливали колача и цѣлуватъ последния. Една частъ отъ колача свещеникътъ взима съ себе си, другата я предава на стопанина. Тази половина я раздаватъ предъ черквата или я носятъ дома. Въ Ужица свещеникътъ предъ поливането на хлѣба съ вино, произнася: „Со духи праведныхъ скончавшихся...“ и ектения за упокоение на душата. Преливайки колача съ вино, той казва: „Во слава и честь святого (името), егоже молитвами спаси и помилуй здѣ предстоящихъ сродниковъ“ и следъ това: „Во блаженомъ успении всѣхъ усопшихъ здѣ нынѣ поминаемыхъ“ и на края „Со святыми упокой...“ И тукъ е ясно изразено поменното значение на праздненството.

Като се завърне въ кжщи, главата на семейството заедно съ гоститѣ пристѣпва къмъ обѣда. Ако колачътъ не е осветенъ въ черквата, то дохажда свещеникъ въ кжщи да го ос-

вети. Следъ четвъртата чаша настѣпва главниятъ моментъ — издигане въ слава („дизање у славу“). Ако колачътъ не е билъ разрѣзанъ, той се разрѣзва въ това време. Стопанинътъ взима колача, свѣщъта, кадилницата съ огънь. Свѣщъта и колача той поставя на горния край на масата. Запалва свѣщъта отъ огъня на кадилницата и я поставя на колача. Кади свѣщъта, колача и гоститѣ. Следъ каденето стопанинътъ взима чаша съ вино и произнася наздравици. Следъ наздравицитѣ гоститѣ взиматъ по три прѣсти жито съ думитѣ: „Нека је на здравље, да Бог дâ“.

Ако колачътъ не е билъ разрѣзанъ и осветенъ въ черква, то домакинътъ го взема, поставя го на главата си (въ Херцеговина) и го чупи на половина. Свещеникътъ полива хлѣба съ вино и произнася многочислени славословия. Въ други мѣста колача чупятъ четирима отъ гоститѣ, а домакинътъ прави 40 „митании.“ Въ Левачъ единъ отъ гоститѣ изпълнява важнитѣ длѣжности при праздненството и се нарича колачаръ („колачар“). Ето единъ моментъ отъ чупенето на колача отъ колачаря. Следъ наздравицитѣ домакинътъ поставя предъ него чаша съ вино. Колачарътъ взима колача и ножъ и като започва да го реже, казва: „У славу и част Светаго Николе!“ Изведнѣжъ като се спира, извиква: „Пиши, шта ћеш, домаћине, запе плуг за пањ!“ Домакинътъ обещава: „Ардов вина и печена свиња!“ Колачарътъ заедно съ домакина и гоститѣ издигатъ колача и го завѣртватъ три пѣти. „Величај, Боже, дом и домаћина!“ Като счупятъ колача, колачарътъ и домакинътъ се цѣлуватъ три пѣти, казвайки: „Христ посред нас!“

Въ нѣкои мѣстности домакинътъ издига частъ отъ своя колачъ до тавана, „за да расте пшеницата до тавана“.

По-нататѣкъ следватъ чаши съ вино и наздравици. На масата донасятъ ястията. Презъ време на обѣда пиятъ, здравославятъ, пѣятъ.

Праздненство, не така тържествено, става и на другия день на славата. Този день се нарича окриље, или појутарје, патарица (сравн. българската патерица), испратња, комшиски дан. Това е 3-тата частъ на праздненството. Тя обхваща и 3-тия или и 4-тия (гостински или пријателски дан или уставци).

Така изобщо става праздненството на семейната слава. Освенъ това има още и общинска слава.

Всѣко село веднѣжъ въ годината празднува деня на своя светецъ покровитель. Мѣсто на праздненството е черковниятъ дворъ или, при липса на черква, „запись“ (запис), т. е. мѣсто, гдето се намира или се е намирало дърво съ изрѣзанъ на него кръстъ. Въ навечерието на празника и сутринята въ деня на празника има служба въ черквата или при записа. Следъ службата свещеникътъ раздава на неженени момчета икони и голѣмъ кръстъ. Това сж кръстоношитѣ. Вървейки отъ лѣво на дѣсно кръстоношитѣ и всички участници въ праздненството обикалятъ два пѣти черквата или записа и после отиватъ по селото и по полето. Въ нѣкои мѣстности женитѣ хвърлятъ на кръстоношитѣ хлѣбни зърна, а тѣ ловятъ зърната „за щастие.“ При всѣка селски запись процесията се спира, свещеникътъ чете молитви; въ нѣкои мѣстности той три пѣти полива записа съ вино. Следъ връщане на черковния дворъ или при общоселската запись слагатъ обѣдъ. На този обѣдъ, както и на семейната слава, свещеникътъ чупи колачъ. Следъ обѣда произнасятъ наздравици, както и на славата.¹

Семейна и общинска слава се извършватъ и у албанцитѣ — малисари (въ Малесия, на северъ и североизтокъ отъ Шкодра). Семейната слава има черти на сръбската слава. Тѣзи албанци сж я приели отъ сърбитѣ.² У сжщитѣ албанци тържествено запалватъ вечерята на 24 декемврий коледно дърво — *buzi* или *buzmi*.³

Както виждаме отъ гореизложеното, всички главни моменти на славата, семейна и общинска, сж облѣчени въ християнски форми. Това е черковенъ поменъ и чувствуване на умрѣлитѣ. Заедно съ това се изразява и молба за благо-

¹ Описания на славата: М. Милићевић, *Славе у срба*. (Годишњица Н. Чупића. I-II. 1877, стр. 91—162); Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*. S. N. „крсно име“, „слава“, „прислављати“, „завјетина“; П. Кулаковскій, *Праздникъ „Слава“ у сербовъ*, (Русскій Вѣстникъ, томъ 167, 1883 г. септември); И. С. Ястребовъ, *Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ*. Спб. 1886, 2-ро изд. 1889; Д. Сульменевъ, *Праздникъ славы у сербовъ* (Славянскія извѣстія, 1909, № 6); В. Скарѣћ, *Постанакъ крснога имена* (Гласникъ земаљског Музеја у Босни и Херцеговини. XXXII. 1920, кн. 3—4.)

² А. Јовићевић, *Малесија* (Срп. Етн. Зборник, кн. XXVII, 1923. Стр. 125—128.

³ Јовановић, *Ibid.* 128; Schneeweis, 175—176.

получието на живитѣ.¹ Самата черква е преобразила въ поменъ на умрѣлитѣ много елементи отъ култа на предцитѣ и героитѣ. Отъ черквата сж били усвоени отъ мѣстното население нейнитѣ богослужебни форми и били свързани съ елементи на по-ранни съответствуващи праздненства. Свѣщитѣ, темянѣтъ, маслото — това сж принадлежности на черковнитѣ потрѣби изобщо, а сжщо така и обредѣтъ на поменуване умрѣлитѣ въ частностъ. Освещаването на хлѣба и поливането му съ вино (въ славата и службата) идватъ отъ черквата. Раздаването на жито и кжсчета осветенъ хлѣбъ, — това сж елементи на черковното поменуване умрѣлитѣ, както то се извършва у славянитѣ отъ източно вѣроизповѣдане. Наистина, тѣзи предмети и действия, съ видоизмѣнения въ формата и значението, сж проникнали въ черквата подъ влияние на дохристиянскитѣ вѣрвания.² Но у сѣрбитѣ, както у българитѣ и руситѣ, тѣзи предмети и действия на поменнитѣ праздненства сж представени преимуществено въ черковна форма. Християнското, черковното значение на елементитѣ на сѣрбската слава и на българската служба особено ярко е било изразено въ Призренската планина, до нейното окончателно помохамеданчване. Въ селото Бродъ жителитѣ не сж имали свещеникъ. Службата или славата сж замѣнявали съ причастие: жителитѣ чупѣли кравай предъ разрушената черква, поливали го съ вино и по такъвъ начинъ се причестявали.³ Както ще покажемъ по-доле, предметитѣ, които се употребяватъ при славата (службата), сж се употребявали и въ дохристиянския култъ на славянитѣ; но тѣзи предмети и тѣхното обредно значение сж били подхвърлени на силно въздействие отъ страна на черквата.

Цѣлото главно тържество на сѣрбската слава напомня древнохристиянскитѣ агапии въ честь на мжченицитѣ. Въ култа на мжченицитѣ се отражаватъ нѣкои елементи отъ почитането на предцитѣ-герои⁴. При праздненството въ честь на мжчени-

¹ Вж. въ изследването на проф. М. Мурко: „Das Grab als Tisch.“ (Wörter und Sachen. II. 1910.)

² Вж. въ книгата на S. Eitrem, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*. Kristiania, 1915.

³ И. С. Ястребовъ, *Стара Сербія и Албанія* (Споменик. XLI. 1904. Стр. 96.)

⁴ E. Lucius, *Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche*. Tübingen. 1904.

цитѣ се устройвали на гробоветѣ пиршества — агапии въ честъ на умрѣлитѣ. Западната черква упорито е преследвала тѣзи пиршества и ги извела изъ употребление въ своитѣ области. Но на изтокъ тѣзи пиршества сж се държали и по-късно. Още въ края на VII. в. синодътъ въ Цариградъ билъ принуденъ да издаде запрещение на агапиитѣ въ черквата и да отхвърли обичая, който се практикувалъ въ Армения: да се вари месо въ олтаря и по езически маниеръ да се предава на свещеника.¹ Елементи отъ тѣзи надгробни праздненства сж останали въ черковно употрѣбление и до наше време. Указание на връзката съ култа на мъченицитѣ представлява и едно милитвословие при освещаване въ черква на славянския кравай: „Святии мученици, иже добръ страдалъчествовавшие и вѣнчавшеся, милитесь ко Господу, помиловатися душамъ нашимъ.“ Този култъ е могълъ да се отрази и въ българскитѣ „служби“. Черковното въздействие е било толкова по-значително, понеже при черквата сж се намирали гробоветѣ на родственицитѣ на приходешитѣ. Черквата е освещавала помена на мъртвитѣ. Къмъ черквата се устремявали всички, на които е била скъпа и важна паметта на починалитѣ и на които е било нужно да ги почетатъ. Даже различието въ религията, което се е появило по-късно, преходътъ въ мохамеданство, не е отблъсквало отъ християнската черква, около която лежали предцитѣ на потурчениитѣ.

За възникването на сръбската слава и българската служба, за причисляването имъ къмъ праздненството на едни или други християнски светци, е могло да съдействува храмовото праздненство. Въ много сръбски и български села „славятъ“ или „служатъ“ въ деня на онзи светецъ, на чието име е посветенъ храмътъ (св. Георги, Николай, Пантелеймонъ и др.). Храмовото праздненство, което е обхващало редъ родствени и близки семейства, е могло да стане традиционно. Могло е да има такива случаи, когато храмовото произхождение на славата или службата се забравяло; разрушавалъ се храмътъ или пъкъ населението се е отдалечавало отъ него. Но традицията да се извършва праздненство въ деня на единъ или другъ светецъ се е запазвала: това праздненство ставало семейна или общинска служба или слава.²

¹ M. Murko. Das Grab als Tisch. Стр. 112.

² Вл. Скарпић, Постанак крсног имена (Гласник Земаљског Музеја у Босни и Герцеговини. XXXII. 1920. кн. 3—4. Стр. 253—258).

Както показва семейната служба въ южна и източна Македония (вж. по-горе бележките за кукушката и костурска служба), при определяне на праздненството се отразява чествуването на онзи светецъ, чието име носи най-стариятъ въ семейството. Чествуването на именния день на нѣкой членъ отъ семейството (мжжъ, разбира се) се е отразило така сжщо и върху славата (службата). Въ това чествуване има елементи отъ черковно и старо, демонологическо произхождение. Такива елементи на именно чествуване, като издигането на обреденъ хлѣбъ, не сж нито сръбска нито българска особеностъ, а сж унаследени отъ предците на българите и сърбите, отъ праславяните. Така чествуватъ именния день и русите: издигатъ имененъ пирогъ надъ главата на именника и тамъ го чупятъ.

Освенъ черквата, силно въздействие върху формите на сръбската слава и българската служба е оказала етническата и културна срѣда, въ която сж попаднали на Балканския полуостровъ тѣзи славяни. Върху сръбското праздненство се отразаватъ гръцко и особено римско влияние. Ценни указания относително гръцко-римските елементи въ сръбската слава сж направени отъ Вл. Скаринъ. Така, славското угощение по мнението на Скаринъ, се явява подражание на гръцки и предимно римски образецъ. „Управо је за чудо, како је далеко ишао наш народ у копирању својих грчких и римских узора и како ни вијекови нијесу створили промјена у начину гошћења. При погледу на ту сличност морамо се питати, да ли крсна ужина има у себи уопће штогод, што није туђе, него наше, оригинално, донесено из раније сјеверне домовине. И не само крсна гозба, него и оне друге, које се приређују у разним свечаним приликама, носе на себи тип својих класичних узора, а славска је њена готово ни мало не промијењена копија“¹. Ако и цѣлото славско угощение да не представлява точно копие на римския оригиналъ, то несъмнено е, че нѣкои елементи и части отъ славската вечеря и обѣдъ сж възникнали подъ римско влияние. Това влияние е могло да се отрази и на следващите явления — върху маниера на наздравиците при чашите. Съ това може да се сравнява частъ отъ римското пиршество *comissatio*, презъ време на която били произнасяни кратки тостове². Наддѣляващото значение на виното въ слав-

¹ Скаринъ, *op. cit.* Стр. 258—259.

² I. Margardt, *Das Privatleben der Römer*. I. Leipzig 1879. Стр. 326.

ското праздненство, а не на кървавата жертва, сжщо така може да указва на римска сфера на въздействие. Печената свиня, която се поднася на славския обѣдъ, е съставяла предметъ на жертва у римлянитѣ на гроба на умрѣлитѣ¹. Самиятъ мотивъ на славата — чествуване на духа покровителъ на семейството и рода, — е старъ; той е могълъ да намѣри подръжка и съответствено обредно оформяване въ римската срѣда, тъй като въ тази срѣда — „nullus locus sine genio“ (Servius). Почитането на гения, неговиятъ домашенъ култъ е билъ въ сила още въ края на IV-я вѣкъ, както свидетелствува запрещението на императоръ Теодосий да се принася жертва на домашнитѣ покровители: „nullus omnino secretiore piaculo Larem igne, mero Genium, penates odore veneratus accendat lumina, imponat tura, sarta suspendat“ (Cod. Theod. XVI, 10, 15). Избѣгвали сж да принасятъ кървави жертви².

Сръбската слава и българската служба иматъ по 3 части. Отъ тѣхъ важно значение иматъ навечерието и самиятъ праздникъ. Въ тѣзи части се отражаватъ елементитѣ на две стари праздненства: дохристиянско и християнско. Навечерието на праздника е предназначено на почитъта на прежния покровителъ прадѣдъ-герой. Следващиятъ пѣкъ день е праздненство на по-късния замѣстникъ прадѣдъ-герой. Това раздвоение на праздненството особено ясно се вижда у българитѣ, както бѣ показано по-горе въ описанието на общинския курбанъ въ леринското село Пътеле. То има мѣсто съ сжщото значение, макаръ и по-слабо изразено, и въ сръбската слава (навечери). Възможно е, това раздвоение да е станало самостоятелно. Но възможно е да се свързва и съ съответното явление у гърцитѣ и римлянитѣ. Сравнете именно гръцкото и римско предварително жертвоприношение, което е имало нѣкога самостоятелно значение на жертва на духоветѣ, демо-

¹ Marquardt, *Ibid*, I, стр. 365—366. M. Nilson, *Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes* (Archiv für Religionswissenschaft. XIX. Стр. 67); E. d. Schneeweis, *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten*. Wien. 1925. Стр. 203.

² Paulys, *Realencyklopädie der class. Altertumswissenschaft*. Bd. VIII. (1912). 1160; W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Bd. II. Стълб. 1878; E. Samter, *Familienfeste der Griechen und Römer*. Berlin. 1901. Anhang. Die Entstehung des Larenkultes, стр. 105 след.

нитѣ, които обитаватъ дадена областъ. Ролята на демонитѣ е преминала къмъ героитѣ, духоветѣ на умрѣлитѣ. По-късно героитѣ били измѣстени отъ боговетѣ. Започнали да принасятъ жертвени угощения, надгробни обѣди на боговетѣ. Но не били забравени и героитѣ. Така, у гърцитѣ въ навечерието вечерята или презъ нощта, принасяли предварителна жертва на героя, а на другия день — на бога. Напр., Пелопсѣ получавалъ жертва предъ праздненствата на Зевса, Хиакинтѣ предъ праздненствата на Аполона и др. Понѣкога героитѣ получавали жертва следъ праздненството въ честъ на божеството. Елементи отъ стария култъ на героитѣ е имало и въ семейния култъ на гърцитѣ. Така, първиятъ *κρατῆρος* се посвещавалъ на олимпийцитѣ, вториятъ — на героитѣ, третиятъ на Зевса-Сотеръ (*τῷ Σωτῆρι*). Предварителната жертва у римлянитѣ представляла разливане на вино върху малъкъ жертвеникъ — *foculus*. При това ставало кадене съ нѣкакво си горящо ароматно растение. Следъ това *tus ac vinum* почнали да се употребяватъ отдѣлно отъ главното жертвено праздненство, — да се употребятъ като *prafatio sagorum*. По нѣкога въ навечерието на главното праздненство ставало въ видъ на изкупителна жертва предварително жертвоприношение¹.

За другитѣ грѣцки, а така сжщо тракийски елементи въ българската служба ще кажемъ по-долу. А сега относно това праздненство и сръбската слава ще забележимъ, че тѣ съдържатъ въ себе си и елементи много по-стари отъ грѣцкото и римско въздействие — елементи общославянски, праславянски. Това е култътъ на прадѣдитѣ, елементи отъ жертвоприношението на почитания прадѣдо, покровителъ на дома и рода. Мотивътъ поменаване на умрѣлитѣ е основенъ мотивъ на тѣзи праздненства у сърбитѣ и българитѣ. Предметитѣ, които иматъ обредно значение въ тѣзи праздненства, иматъ отношение къмъ култа на умрѣлитѣ, къмъ тѣхното поменаване. Нѣкои отъ тѣзи елементи сж претърпѣли известно измѣнение подъ влияние на черквата и на мѣстната културно-етническа обстановка. Но употребението на огъня, на горящитѣ аромати, на хлѣба, на варенитѣ хлѣбни зърна, на меда, на водата, на кръвта не се е явило резултатъ само

¹ Eitrem, Op. cit. 468-470.

на едно странично въздействие. Тѣзи предмети образуватъ въобще необходимитѣ предмети на култа на умрѣлитѣ у всички народи, въ това число и на славянскитѣ. У славянитѣ, частно у руситѣ, българитѣ и сърбитѣ, тѣзи предмети се употребяватъ при поменъ на умрѣлитѣ,¹ а сжщо така влизатъ въ составъ на други обреди, свързани съ почитането на предцитѣ: коледни (новогодишни), пролѣтни, жетварски. Особено ярко и пълно е изразено значението на ублажаването на мрѣтвитѣ и обезпечаването на жетвата въ коледнитѣ праздненства, както това ясно е показано въ работитѣ на В. Чайкановичъ² и на Едм. Шнеевайсъ.³ На коледната вечеря се употребяватъ сжщитѣ ястия, както и при помена на умрѣлитѣ: жито, орѣхи, бобъ, медъ, риба, прѣсни пити и нѣк. др. Ядатъ на земята, както при помена. Хлѣба не го рѣжатъ, а го чупятъ. Ножове не се употребяватъ: мрѣтвитѣ се боятъ отъ желѣзни предмети, а въ тоя день тѣхъ ги очакватъ на масата. Оставятъ вино, както при поменния обѣдъ. Оставятъ ядене и напитки за умрѣлитѣ души, изпращатъ частъ отъ ястията и напиткитѣ на гробищата, раздаватъ ги на беднитѣ: въ лицето на беднитѣ и странницитѣ могатъ да се явятъ предцитѣ. Въ праздничнитѣ дни умрѣлитѣ посещаватъ дома. Затова всички стоятъ будни или поне единъ отъ семейството. Това бодърствуване напомня бдението при умрѣлия. Палятъ свѣщи на житото. Така е у българитѣ и сърбитѣ.⁴ За коледа у руситѣ вж. по-долу. Бѣдни вечеръ е празника на умрѣлитѣ въобще. Слава (служба) е празникъ на умрѣлитѣ на даденъ домъ. Паралелни явления сж представяли култътъ на ларитѣ у римлянитѣ и култътъ на героитѣ у гърцитѣ.

¹ Вж. въ изследването на проф. М. Мурко, „Das Grab als Tisch“ (Wörter und Sachen. II. 1910).

² а) Неколике примедбе уз српски бадњи дан и Божић (Годишница Н. Чупића. Књ XXXIV. 1911. Стр. 258—288); б) Лѣудски и животињски полаженник (въ книгата му „Студије из религије и фолклора.“ Беогр. 1924. Стр. 150—156); в) Бадњи дан и Божић (Срп. Књижевни Гласник. Нова серија. XI. 1924); д) Бадњи дан и Божић. (Народна Енциклопедија срп.-хрв.-словеначка. I. стр. 102).

³ Edm. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien 1925.

⁴ Описание на българското рождествено навечерие вж. въ книгата на Д. Мариновъ, „Народна вѣра“. Стр. 279—280. Вж. сжщо, М. Arnaudoff, Die bulgarischen Festbräuche. Стр. 1—18. На стр. 81 библиографски указания. Освенъ това вижъ въ сборника на Миладнови, Български народни пѣсни. 1861. Стр. 521,

Допълнение.

Стопанова гостба. Намѣстникъ.

1. Близка по своето съдържание до българската семейна служба е „стопанова гостба“, както тя става въ неврокопскитѣ села.¹ Въ тази мѣстростъ, както и въ други краища на България, благополучието и нещастieto на дома зависятъ отъ стопанина. Това е единъ отъ умрѣлитѣ членове на семейството, който притежава споредъ представитѣ на животѣ нѣкакви изключителни качества. Стопанинътъ се нуждае отъ храна и пиене. За това той дава да се разбере или съ чукане по тавана или като съобщава нѣкому отъ членоветѣ на семейството на сънъ. Гостбата на стопанина приготвяватъ женитѣ. На огнището съ разпаленъ огънь горятъ 2 свѣщи. Заколватъ една черна кокошка. Кръвта ѝ пускатъ въ една дупка, направена въ огнището. Пекатъ кравай отъ най-чисто брашно. Когато гостбата е готова и поставена на полукржгла маса при огнището, най-старата отъ женитѣ взима чаша съ вино и я отлива на половина върху огъня на огнището, говорейки въ посока къмъ комина: „Радвай са, стопане, весели са, кукьо!“ Следъ това издига кравая надъ главата си и подскачайки го счупва. Напълва 3 чаши съ вино. Взема кжсъ отъ кравая, намазва го съ масло и медъ, взема краката на кокошката и една чаша и всичко това отнася, като гостба за стопанина, на тавана. Следъ това пакъ разлива половинъ чаша вино върху огъня на огнището, а останалата по комина съ думитѣ: „Цѡфти, кукьо! Вѣсели са стопане!“ И още веднѣжъ разлива вино на огнището съ такива думи: „Радвай са, стопане! Весели са, кукьо! Каде одишъ, доодишъ (по отношение къмъ стопанина), тука да доодашъ, рѡса да изпросяшъ; отъ пѡля да са връщашъ, тука да доодашъ, грѡзде да доносяшъ. . . .“ Изказватъ се и редъ други пожелания за плодородие и за всѣкакво благополучие на дома. Голѣма е радостта на семейството, когато забележатъ следъ нѣколко дена, че хлѣбътъ и виното, поставени на тавана, сж изчезнали. „Стопанътъ е ялъ! Стопанътъ е пилъ!“ Угощаватъ стопанина и въ нѣкои помашки села въ Неврокопско. Само че вмѣсто кокошка колятъ черенъ

¹ Описание на това угощение е дадено въ Сборн. за народни умотв. XIV, стр. 158—188.

овенъ, а действащите лица сж не жени, а мъже. По сведения, събрани отъ Д. Мариновъ, угощаватъ стопанина и въ други краища на южна България.¹

2. Ярки черти на жертва на покровителя на членоветъ на семейството представя и курбанътъ - намѣстникъ, както той се извършва въ Рупчосъ.² Болниятъ решава за своето оздравяване да заколе курбанъ. За изпълнение на обряда се набелязватъ единъ мъжъ и една жена. Този курбанъ колятъ въ сжбота. Избиратъ черенъ овенъ. Правятъ едно отворстие на дѣсната страна на огнището. Върху това отворстие заколватъ овена така, щото кръвта да изтича въ отворстието на огнището. Вжтрешноститъ сжщо така поставятъ въ това отворстие. Съ кръвта изписватъ кръстове по жлитъ на стаята, гдето лежи болниятъ. На вечеря „на намѣстника“ повикватъ едноселцитъ. Започва вечерята. Запалватъ две свѣщи, една на северната частъ на стаята, друга въ южната. Слагатъ трапезата, месото и хлѣба. Взематъ едно блюдо съ вино, поставятъ върху него единъ неголѣмъ хлѣбъ или покриватъ виното, за да не се гледа. Взематъ блюдото така, че подъ неговото дъно поставятъ не много вълна. Всѣки извъртва блюдото три пжти и отлива отъ него малко на трапезата. Тамъ то стои до другата сжбота. Взематъ единъ подносъ съ варена пшеница, други — съ месо и дробъ джигеръ, поставятъ отгоре на хлѣба и раздаватъ всичко това на всѣки единъ отъ поканенитъ на намѣстника. Следъ това следватъ други гостби. Музика, пѣене съпровождатъ вечерята. На следващата сжбота пекатъ още хлѣбъ, взематъ отъ полицата блюдото съ виното, вълната и хлѣба, отливатъ още веднъжъ и изѣждатъ хлѣба. Така се свършва намѣстникътъ.

Може би не въ такива изразителни актове, но курбанъ за изцеление и въобще за избѣгване на нещастия колятъ въ много мѣста на източна България, както бѣ показано по-горе.

¹ Д. Мариновъ, Народна вѣра. Стр. 564.

² Описание е дадено въ Сборн. за народ. умотв. III, стр. 275.

*
* ***Заклучение.**

Анализътъ на етнографическитѣ данни, представени по-горе, показва, че българската служба (курбанъ) и сръбската слава иматъ за основа стария, общославянски култъ на предцитѣ. Сжщата основа лежи и въ коледнитѣ праздненства на българитѣ и сърбитѣ. Основнитѣ елементи (предмети и действия) на праздненствата, свързани съ този култъ, сж унаследени сжщо така отъ праславянската епоха. Тѣзи елементи и формата на праздненството сж били подхвърлени въ течение на времето въ отдѣлния животъ на славянскитѣ народи на различни въздействия, които сж идвали отъ съседната културна и етническа срѣда и отъ черквата. Комбинацията на различнитѣ обредни елементи (предмети и актове) въ описанитѣ по-горе праздненства е възникнала сжщо така по-късно, въ живота на отдѣлнитѣ славянски народи. Отъ тѣзи комбинации най-късенъ се явява видътъ на праздненството семейна слава (служба).

Коледното праздненство представя въ общи черти еднакви елементи у българитѣ и сърбитѣ.

Праздненството слава е получило у сърбитѣ другъ видъ въ сравнение съ службата у българитѣ.

Освенъ това, у сърбитѣ и българитѣ сж представени по два вида слава и служба, които се отличаватъ единъ отъ другъ: единътъ видъ представя семейна слава или служба, другиятъ — общинска (селска).

Върху семейната слава и служба много силно се е отразило влиянието на черквата. Старото жертвено издигане на хлѣба и чупенето му били замѣнени съ християнски форми. Черковното освещаване на петохлѣбието, виното, пшеницата и елея е било внесено и въ обреда на семейната слава и служба.

Видътъ на семейното праздненство, сформировано у сърбитѣ, получилъ разпространение и въ друга етническа срѣда, именно у южнитѣ съседи на сърбитѣ, у албанцитѣ-малисари (на северъ и североизтокъ отъ Шкодренското езеро). Въ този край по-рано сж живѣели сърби. Подъ албански натискъ частъ отъ сърбитѣ се оттеглила отъ тамъ, а друга частъ се поалбанчила. Но праздненството семейна слава

се утвърдило и въ новата етническа срѣда. Въ тоя случай славата не е излѣзла задъ предѣлитѣ на старитѣ поселения на сръбския народъ.

Може да се предполага, че на изтокъ сръбскиятъ видъ на семейното праздненство (слава) се е разпространилъ и въ друга етническа срѣда, макаръ и близко-родствена, — преминалъ е задъ границитѣ на сръбскитѣ поселения. Предполагаме това да е станало въ западна България и въ Македония. Въ крайната ивица на юго-западна България и по-далече къмъ Морава, българското население отдавна се е намирало въ близки връзки съ населението, живѣещо по-далечъ на северозападъ, на другата страна на Морава, — съ сръбското население. Обстоятелствата на политическия и културенъ животъ сж благоприятствували за сръбското въздействие върху българското население. За връзкитѣ на еднитѣ и другитѣ групи отъ населения ясно свидетелствува тѣхниятъ езикъ: въ звуковия съставъ, въ формитѣ и въ синтаксиса тѣ иматъ редъ общи черти. При политическитѣ обстоятелства на XIV-ия и следващитѣ вѣкове сръбското въздействие е започнало да се отразява и въ Македония (Постари връзки на македонското население съ сръбското не е имало). Значително е било въздействието на книжовнитѣ хора и черковницитѣ. Ржкописитѣ съ сръбска редакция, които се появяватъ въ Македония отъ XIV-ия вѣкъ, свидетелствуватъ за това въздействие. Подъ това въздействие сж могли да проникнатъ въ българската семейна служба нѣкои черти на сръбската семейна слава, — едно праздненство, осветено отъ черквата и свързано тѣсно съ нея. (Както бѣ показано по-горе, сръбската слава въ нѣкои случаи е възникнала въ връзка съ храмовия праздникъ). Сръбското влияние е било по-силно въ градоветѣ. Тукъ и семейното праздненство показва по-значително въздействие на сръбската слава (Така въ Прилепъ и селата, съседни съ него).

Въ Македония и България семейната служба е имала другъ видъ въ сравнение съ сръбската слава. Въ тѣзи праздненства е имало и общи елементи. Най-значителнитѣ общи черти сж черковнитѣ: източникътъ на въздействие е билъ единъ и сжщъ — черквата. Били сж общи и нѣкои стари предмети на жертвоприношение и актове.

Различието въ сръбската семейна слава и българ-

ската семейна служба се заключава въ това, че сръбското праздненство притежава по-голъмо количество магически действия, отколкото българското. Всички тѣзи актове познава и българското праздненство, — но праздненство въ друго време, на бѣдни вечеръ. По краищата на юго-западна България семейното праздненство (свѣтецъ) показва сжщитѣ елементи, каквито се намиратъ и въ сръбската слава, — показва ги, може би, като резултатъ на сръбско въздействие.

Своеобразни и изразителни черти сж представени въ частното семейно праздненство въ югозападна България, — въ „стопанова гостба“ и въ рупчоския „намѣстникъ“.

По нѣкои мѣстности въ българското семейно праздненство ясно изпѣква значението на именния день на най-стария членъ на семейството (Костуръ, Малешево, Кукушъ). И това значение несъмнено се е отразило върху формирането на праздненството и въ други краища (български и сръбски).

Въ други краища на България се чествуватъ покровителитѣ на семейството, които сж избавили или избавятъ неговитѣ членове отъ нещастия. Въ нѣкои мѣстности избиратъ свѣтеца-покровитель за членоветѣ на семейството отъ детскитѣ години на всѣкиго отъ тѣхъ. Понѣкога заставяли да си избере патронъ, ако нѣкой не е ималъ до тогава. Опредѣля се и службата въ честь на патрона.

Въ много мѣстности на източна България семейната служба е излѣзла изъ употребление, — излѣзла е въ неотдавнашно време. Сжществуването на вида семейна служба въ България е несъмнено. Необходимо е подробното ѝ описание.

Въ българската служба има единъ елементъ много характеренъ за нея въ сравнение съ сръбската слава — курбанъ тѣ, заколване на животно, даване на кожата, плешката и главата отъ жервеното животно на жреца-свещеникъ, като представителъ на висшата сила, гощаване на беднитѣ, като възможни представители на предцитѣ.

Другъ видъ на праздненството слава или служба — това е общинското празненство. Сръбската общинска слава доста значително се различава отъ българската общинска служба. Въ тоя случай богатството и изразителността на обреднитѣ предмети и действия се намира въ българското праздненство. Сжществена черта на общинската българска

служба съставя курбанътъ, по-тържественъ отколкото въ семейната служба.

Върху общинската служба се отражаватъ, освенъ елементитъ на народнитъ жертвени праздненства, черти на югоизточния балкански типъ на панаири и форо си.

Предѣлитъ на разпространението на това курбанско праздненство съвпадатъ съ предѣлитъ на българската речъ: България, басейнътъ на Тимокъ, Македония и сръдна Албания (въ миналото).

ИМЕНАТА НА НЪКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ

Отъ Ст. Романски

1. Солунъ.

Връзката на славянското име на града Солунъ съ гръцкото *Θεσσαλονίκη*, съкратено *Σαλονίκη*, минало и въ турски *Selânik*, итал. *Salonico* и пр., е тъй очевидна, че до скоро въ науката не бѣше и подиганъ въпросъ за по-точното разяснение на произхода на едното отъ другото. Тепърва напоследъкъ, когато А. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923, p. 23, изказа мнение, че славянското Сòлунъ предполага една гръцка форма **Σαλώνη*, въпросътъ биде подетъ отъ слависти и романисти за разяснение не само на славянското име на града, но и на името му у други нѣкои балкански народи.

По поводъ на това мнение на проф. Мазонъ пръвъ се изказа А. Вайанъ (Vaillant), професоръ по сърбохърватски езикъ въ Висшето училище за живитѣ източни езици въ Парижъ, въ едно свое съобщение въ Френския антропологически институтъ — „върху етимологията на славянското име на града Солунъ“, вж. спис. *L'Anthropologie*, t. XXXIV, 1924, p. 292-293. Той именно излѣзе съ мнение, че „македонскитѣ славяни“ (*les Slaves de Macédoine*) — както той пише по мода, разпространявана отъ сърбитѣ, — били дали на тоя градъ името на голѣмата християнска митрополия въ Далмация, *Salona* (днесъ сърбохърватски *Solin*), като го приспособили къмъ своята фонетика: „старосл.“, сиречь старобългарски Солоунъ. Въ подкрепа на това си мнение той привежда на първо мѣсто исторически доводи: славянитѣ, дошли отъ Дунава, били проникнали въ Далмация и достигнали Салона „въ самото начало на VII вѣкъ“ (*tout au début du VIIe siècle*), до като въ Македония тѣ влѣзли и достигнали областта на Солунъ малко по-късно. Въ сжщностъ, споредъ добре познати исторически известия, славяни сж прониквали до единия и другия градъ много по-рано: въ Далмация тѣ се явяватъ презъ VI в. на нѣколко пѣти (между 547 и 598 г.), следъ 603 г. вече пре-

взематъ и разрушаватъ Салона, а Солунъ имъ е билъ познатъ още отъ 549 г., когато действували въ Тракия южно отъ Родопитѣ, на 550 г. замисляли вече да го нападнатъ, отъ 578 г. насетне, отъ времето на проникването имъ въ Гърция, тѣ сж често подъ самитѣ негови стени, както може да се види и у Niederle, Slov. starožitn. II 176, 191, 198, 226 и сл., и Manuel de l'antiquité slave I 63 и сл.; сжщо и у Jireček, Geschichte der Serben I 82, 91 сл., 94 и сл. Вънъ отъ това, тукъ и тамъ действуватъ разнородни славянски племена, които се движатъ въ различни посоки и по различни пѣтища. Стари-ятъ и богатъ далматински градъ Салона, при Спалато, е билъ свързанъ съ вѣтрешността посрѣдствомъ единъ пѣтъ, който е водилъ къмъ Срѣмъ (стар. Sirmium, днесъ Митровица) на р. Сава, а това е тѣкмо пѣтътъ, по който сж се движили сѣрбохѣрватскитѣ племена, които го нападали. Съвсемъ други сж племената, които заематъ Македония, особено околността на Солунъ. Вънъ отъ това, поради непроходимитѣ планински мѣста, които ги дѣлятъ, тѣ не могли и да се сношаватъ едни съ други. Заседналитѣ въ Македония славянски племена едва ли сж и чували за сжществуването на града Салона, а камо ли да имъ е билъ до тамъ познатъ и близъкъ, че да пренесатъ неговото име върху първия градъ въ тѣхната земя.

Между това, отъ ромънска страна биде обърнато внимание, че въ езика на аромънитѣ (цинцаритѣ) сжщиятъ градъ носи име Săgună, което охотно извеждатъ отъ едно латинско Salona, тѣй като съобразно съ ромънската фонетика междугласното *l* въ латинскитѣ думи правилно е минало въ *r*, а сжщо и ударено *on* въ *un*. Така прави аромънинътъ Таке Папахаджи (Tache Papahagi) въ букурешкото филологическо спис. Grai și suflet I, 1923, 92, въ една статия, въ която иска да докаже, че аромънитѣ били останали въ Пиндъ и южна Албания още отъ времето, когато римлянитѣ завладѣли тия области (отъ II в. пр. Хр.), както и професорътъ на Университета въ Клужъ, сжщо аромънинъ, Т. Капиданъ (Th. Caridan), който все така извежда името отъ латински, като обяснява неговото задържане отъ старо време съ обитаването на аромънитѣ въ близката негова околност, вж. студията му Româniî pomazi, въ Dacoromania IV, Cluj 1927, p. 314, 339¹.

¹ Той привежда аромънскитѣ имена Păglear и Seag за градовете Прилѣпъ и Сѣръ (Сересъ) като свидетелство, поради стария изговоръ на *ъ*, че аромънитѣ ги познавали отъ старо време. Името

Тукъ се намѣсва професорътъ по романска филология въ Загребския университетъ П. Скокъ, който изтъква, че основата на славянската форма и на аромънската е една и сѣща, лат. *Salona*, като посочва, че, поради прехода на междугласното *l* въ *r*, аромънското име *Sărūnă* не могло да бѣде заето отъ славянското Солун, но било „предславянско“, вж. Гласник Скопског научног друштва II, р. 277 п. 4, 308, 309.

Следъ всичко това нанова се обажда проф. Вайанъ въ *Revue des études slaves* VII, 1927, р. 268, излага на кжсо изказанитѣ мнения и обявява историята на славянската дума за ясна. Не славянитѣ, както мислѣлъ той по-рано, но романското население на Балканския полуостровъ било съкратило гръцкото име [Θεσ]σαλονίκη въ *Salōna*, като е смѣсило името на тоя градъ съ името на голѣмата християнска митрополия *Salona* на Адриатическия брѣгъ. Славянитѣ, когато нахлули на Балканския полуостровъ, намѣрили два града подъ едно име Салона, което възприели и за двата града. Въ Далмация *Salōna* е станало *Sòlin* (род. п. *Solína*), съ промѣна на *o* въ *ы* и най-сетне въ *и* (*o > y > i* „предъ сонантъ“, сир. предъ *л*), обикновена въ мѣстнитѣ имена отъ тая област, срв. *Làbin* отъ *Albona* и под. Въ Македония пъкъ *Salōna* е дало Солѣунъ, съ по-късна промѣна на *ō* въ *и* (срв. *Καστώρια > Kostur*). Двойката Солин: Солоунъ (*Solin: Solun*), заключава Вайанъ, е тѣждествена съ двойката старобѣлг. рим-ѣскъ (съ *и* вм. *ы*): роум-ѣскъ „римски“.

Отъ всичко това е ясно впрочемъ само едно — че днешното славянско име на града Солунъ (старобѣлг. Солоунъ, сѣрбохърватски Сòлун, род. п. Солуна и пр.), дори въ случай че се е получило отъ име по форма тѣждествено съ името

на първия градъ наистина днесъ, по западнобѣлгарското произношение на *ъ* като *е*, се говори отъ бѣлгаритѣ Прилепъ, та изговорътъ, който се явява въ аромънски, е действително старъ; той се намира и въ византийскитѣ извори (така *Πρίλαπος* у Георги Акрополитъ отъ XIII в.). Колкото се отнася до Сѣръ, авторътъ грѣши, като се уповава единствено на практическото си познаване на бѣлгарския езикъ по диалекта на родния си градъ Прилепъ, че днесъ въ бѣлгарски се билъ наричалъ Сересъ. Това е гръцкото му име, което действително често се пише и въ бѣлгарски, но отъ мѣстното бѣлгарско население тоя градъ се нарича и днесъ Сяр, околното поле — Сярцко поле и пр., нѣщо напълно естествено, защото тоя градъ спада въ обсега на източнобѣлгарския диалектъ. Аромънското име на града Сѣръ може да бѣде заето и въ най-ново време и съвсемъ не може да служи като доказателство за старинностъ на аромънитѣ въ неговата околностъ.

на града Salona на Адриатическото море, нѣма нищо общо съ него. Напусто Вайанъ се сили да обяснява, че различната замѣна на *o* предъ *n* въ двата случая се дължи просто на различие въ времето на заемането, а именно, че формата Солонъ на македонския градъ — съ *и* отъ *ō*, вмѣсто съ *i*, както е въ далматинския градъ Sòlīn, — се е получила въ следствие на покъсно заемане лагинското име отъ страна на македонскитѣ славяни. Действително, вѣрно е, че преходътъ на *ō* въ *i* предъ *n*, какъвто имаме въ името на града Sòlīn, сетне на Lābīn и др. далматински градове днесъ, може да бжде разтълкуванъ само като се приеме, че дългото *ō* предъ назалния консонантъ е преминало въ дълго *ī*, което отъ своя страна съобразно славянската фонетика е дало *y* (*ѣ*), а то пъкъ посетне е минало въ сърбохърватски въ *i*. Но двата града, както се посочи по-горе, сж станали почти едновременно известни на славянскитѣ племена, които още презъ VI в. нахлували къмъ брѣговетѣ на Егейското и на Адриатическото море, та е нѣмало причини, ако градътъ Солунъ е билъ наричанъ отъ свареното тукъ отъ славянитѣ население съ име идентично съ името на далматинския градъ Salona, да получи въ славянски уста по-друга форма отъ тая, която е добилъ последниятъ. Изобщо излиза съмнително, че въ VI и VII в. градътъ Солунъ е билъ наричанъ отъ когото и да било съ латинско име Salona, па дори то и да представя просто съкращение на гръцкото (Θεσ)σαλονίκη подъ влияние на името на далматинската Salona.

Днешното аромънско име Săgupă на сжщия градъ сжщо не доказва сжществуването на това име въ латинската му форма. Това би значило да се приеме — нѣщо, за което инакъ нѣма никакви данни, — че въ околността на Солунъ ще да е сжществувало още преди дохождането на славянитѣ романско население, останало отъ времето на римскитѣ завоевания на Балканския полуостровъ, чиито потомци да сж днешнитѣ аромъни. Такова тъкмо становище застъпватъ поменатитѣ ромънски учени отъ аромънски произходъ, Таке Папахаджи въ Букурещъ и Теодоръ Капанданъ въ Клужъ, първия родомъ отъ Авдела (въ Пиндъ), а вториятъ — отъ Прилепъ. Първиятъ именно се сили да докаже съ данни отъ фоклоренъ характеръ (музика, хора, облѣкло)

—които, както е известно на специалиститѣ, тъкмо за подобна целъ най-малко могатъ да служатъ,—а сжщо и съ нѣколко маловажни мѣстни имена¹, чието произвеждане отъ латински, както се изтъква и отъ самия авторъ, е несъгласно съ установенитѣ правила за развоя на латинскитѣ звукове въ аромѣнски, че аромѣнитѣ сж стари жители по склоноветѣ на Пиндъ и въ южна Албания. Вториятъ пѣкъ разстила тѣхното разпространение по на широко, като твърди, че тѣ, заедно съ мъгленоромѣнитѣ (мъгленскитѣ власи), още преди VII в., преди идването на славянитѣ, трѣбва да сж се намирали въ Епиръ, Македония, Тракия, въ Родопскитѣ планини и Балкана. Това могло да се заключи отъ топонимията на областитѣ, заети отъ аромѣнитѣ, на първо мѣсто—и единствено!—отъ името на известния градъ и голѣмо пристанище Солунъ². По време на римскитѣ завоевания тоя градъ билъ ималъ две имена: едно грѣцко, *Θεσσαλονίκη*, което и до днесъ се употрѣбя отъ грѣцитѣ така или съкратено *Σαλονίκη*, и друго—„по произходъ чисто романско“—*Salona*. Отъ где се е взело това последното име, той не казва, но разправя, че то било употрѣбяно на Балканския полуостровъ до нахлуването на славянитѣ („V-VI стол.“), защото тѣ го били взели и обърнали въ духа на своя езикъ въ Солунъ. „Но и следъ превръщането на *Salona* въ старослав. (сир. старобѣлг.) Сѣлоунъ, романската форма не се е загубила. Тя продължава да се държи и по-нататѣкъ въ устата на романскитѣ населения на Балкана подъ ромѣнска форма *Săgupa*. Действително, и аромѣнитѣ (*Macedoromânii*), както и мъгленоромѣнитѣ, прями потомци на тия романски населения, спазватъ въ езика си и до днесъ тая безценна топонимична форма (*neprețuită formă toponomastică*)“ (вж. Th. Capidan, *Macedoromânii. Vechimea și însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică*, въ „Anuarul Institutului de istorie națională“ IV, București 1927, p. 179). Преобразуването на тая романска форма *Salona* въ аром. *Săgupa* трѣбва, споредъ него, да е станало най-късно до презъ VII в., защото въ „никоя“ отъ „старославянскитѣ“ (сир. старобѣлгарскитѣ) думи, които сжществуватъ

¹ Той привежда собствено само три такива имена: *Cîmpul al Késari* (сжщо: *Calea al Késari*), *Făguscriptu* и *Impiratoarea*. Въ първото отъ тѣхъ ужъ се спазвалъ споменъ отъ името на римския *Caesar*!

² Имената *Lăsuni* (градъ) и *Băeasa* (село и рѣка), които той още привежда въ подкрепа като „илирски или старогрѣцки“ по произходъ, нищо не доказватъ: първото, вмѣсто гр. *Еласонъ* (*Ἐλασσον*), съ -унъ вм. -онъ като въ Солунъ, е минало въ аромѣнски чрезъ славянско посрѣдство, а второто, вм. *Воюса* или *Вовуса*, старогр. *Ἄουζ*, въгрѣцки началното *б* вм. *в*, съвсемъ не предава изговора му въ старогрѣцки, гдето нѣма никакво начално *б* (3).

въ езика на дакоромѣнитѣ, както и на македоноромѣнитѣ и мѣгленоромѣнитѣ, не се срѣща преходъ на междугласно *r* въ *l*. „Тоя фактъ ни показва—казва К.,—че при дохождането на нашитѣ прадѣди въ допиръ съ славянитѣ (въ VI-VII-VIII в.), промѣната на междугласно *l* въ *r* се е било привършило. Отъ всичко това следва, че формата *Salona* е достигнала въ устата на аромѣнитѣ и мѣгленоромѣнитѣ *Săgună* най-късно презъ VII в.“ (пакъ тамъ).

Въ всички тѣзи разсуждения се криятъ основни противоречия, които изъ дѣно събарятъ построенията на проф. Капиданъ. Ако действително аромѣнитѣ и мѣгленскитѣ власи сж потомци на нѣкакво романско население, живѣло по сжщитѣ мѣста и въ околността на Солунъ още преди идването на славянскитѣ племена, и отъ тѣхния езикъ последнитѣ заели името на града Солунъ безъ промѣна на междугласното *l* въ *r*, каквато виждаме въ езика на аромѣнитѣ и мѣгленоромѣнитѣ, то въ такъвъ случай трѣбва да се заключи, че преходътъ на *l* въ *r* въ последния трѣбва да е станалъ следъ като славянитѣ дошли въ допиръ съ тукашното романско население. Тогава не се разбира, защо да нѣма въ ромѣнския езикъ и славянски думи съ междугласно *r* отъ *l*. Ако пъкъ действително промѣната на *l* въ *r* при изтѣкнатитѣ условия е станало преди идването на славянитѣ, то въ такъвъ случай въ езика на романския елементъ въ Македония името на града трѣбва да е било вече **Sarona*, и въ старобългарски то трѣбваше да се яви подъ форма **Сороунъ*.

Явно е, че въ южна Македония, въ околността на Солунъ, по времето на заселението на славянитѣ не е имало никакво старо романско или романизувано население (аромѣни и мѣгленски власи сж се спуствали тамо по-късно отъ северъ) и никакво романско (латинско) име *Salona* на града Солунъ; инакъ несъмнено трѣбваше да се намѣрятъ въ езика на тия ромѣни повече такива имена. Славянитѣ сж заели името отъ езика на гърцитѣ, които населяли града и околността му. Както се знае, градътъ (въ по-старо време: *Θερμα*) е билъ населенъ наново въ IV в. пр. Хр. отъ македонския пълководецъ Касандъръ и нареченъ по името на жена му *Θεσσαλονίκη*. Една съкратена форма **Σαλώνη*, каквато предполага Мазонъ, е твърде сгодна за обяснение на славянско име, но тя не е засвидетелствувана: и днесъ града се нарича отъ мѣстното и околно грѣцко население *Σαλονίκη*, безъ каквото и да било по-нататъшно съкращение въ края. Пренасяне на името на далматинския

градъ или съкращение подъ негово влияние, направено било отъ славянитѣ при заселянето имъ, както предполагаше Вайанъ първоначално, или пъкъ отъ романско население, както приема по-късно, (подъ влияние на поменатитѣ ромънски теории, е явно невъзможно. Трѣбва, следователно, да се допусне, че славянитѣ сж заели направо тогавашното народно гръцко име, като сж го промѣнили въ духа на своя езикъ. Споредъ това, *Σαλονίκη* е трѣбвало да даде у славянитѣ *Солоунъ, което или ще се е чувствовало поради суфикса си като умалително име, твърде неподходно за именуване на голѣмия градъ, втори въ империята подиръ престолния Цариградъ, или пъкъ подъ тая форма, съ суфиксъ -ъць, е означавало собствено произхождащъ отъ Солоунъ, гражданинъ на Солоунъ, срв. Тръновъць и под. Затова при самото заемане на името отъ гръцки се е явила въ езика на славянскитѣ племена около града форма Солоунъ, възстановена възъ основа на казаната правилна форма.

Въ полза на заемането на името направо отъ гръцки говори и различието между старобълг. Солоунъ за тоя градъ и сърбохърв. Солин за далматинския градъ. Различието напълно се схожда, както изтъква и Вайанъ, съ отношението между старобълг. роумъскъ и римъскъ (отъ Римъ), но не се дължи на различие въ време на заемането, както той приема. Името на града Римъ (Roma) несъмнено е станало известно по народенъ пътъ отъ западъ, и преходътъ на ударено *ô* предъ назална съгласна (въ случая *m*) е тждественъ съ сжщия преходъ въ Солин (Salona), до като старобълг. роумъскъ (въ Супр. сборникъ и пр.) е явна заемка отъ гръцкото *ῥωμαίος*, съ у вм. *o* както въ дроумъ отъ *δρόμος* и под.

Колкото се отнася до аром. и мъглром. *Săgună*, то нѣма съмнение, че се е явило тепърва следъ като тия ромъни сж се спуствали отъ своитѣ северни жилища на югъ къмъ Македония и Епиръ и познали града. Че то е заемка отъ славянски, старобългарски, и то твърде стара, за това свидетелствува окончанието -ă вмѣсто ъ, като въ аром. *tâmpănă* отъ старобълг. тжпанъ, *godă* — годъ и пр. И тъкмо като стара заемка въ него се явява и преходъ на междугласното *l* въ *r*, като въ латинскитѣ думи, какъвто виждаме и въ собственото име *Nicoară* отъ старобълг. Никола (гр. *Νικόλαος*). Това ромънско име напусто се счита отъ ромънскитѣ учени като останало отъ латински или дори заето отъ старогръцки!

ЕДИПЪ ПРОТЕСТЪ НА БЪЛГАРИТЪ ВЪ БИТОЛЯ ОТЪ 1876 ГОДИНА

Отъ проф. А. Селищевъ.

Въ първата книга на V-та годишнина на „Македонски Прегледъ“ е помѣстено изследването на проф. Ив. Снѣгаровъ „Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата“. Възъ основа на подробно проучване на обнародвани материяли и на по-раншни трудове върху гърцко-българския въпросъ, той излага главнитѣ моменти по тоя споръ до руско-турската война 1877 година. Проф. Снѣгаровъ отбелязва единъ важенъ източникъ на сведения по тоя въпросъ — оставащия недостъпенъ архива на руското посолство въ Цариградъ. Действително въ този архивъ има твърде много цененъ материалъ по историята на изтокъ на Балканския полуостровъ, въ това число и по въпроса за гърцко-българскитѣ черковно-национални отношения. Моитѣ изучвания, отнесеши се до Македония и Албания, и мене доведоха до този архивъ. Запознахъ се съ докладитѣ на рускитѣ консули въ Битоля отъ 60—80-тѣ години на миналия вѣкъ. Разни страни на обществения, економическия и националния животъ на българското население тамъ сж намѣрили ярко освѣтление въ тѣзи доклади. Твърде много данни въ тѣхъ се отнасятъ къмъ национално-църковния гърцко-български споръ. Проф. Снѣгаровъ съобщава за горещия протестъ на битолчани въ 1873 год. противъ едно примирение съ патриаршията възъ основа на отстъпки въ полза на последната (вж. стр. 36). Протестували сж тѣ и по-после, когато до тѣхъ сж достигнали слухове, че ужъ екзархътъ водѣлъ тайни преговори съ патриарха. За отправления по този поводъ протестъ е донесълъ на своето правителство рускиятъ консулъ въ Битоля В. Максимовъ. Тукъ съобщавамъ въ преписъ текста на този протестъ.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова 3 Апрѣля 1876 г., № 64, Г. Чрезвычайному и Полномочному Послу Генераль-Адъютанту Игнатьеву.

„24 сего Марта въ болгарской общинѣ въ Битоліи было получено письмо Чомакова, въ которомъ онъ сообщаетъ, что болгарскій Экзархъ ведетъ съ Вселенскимъ патріархомъ тайные переговоры объ уничтоженіи схизмы.

При этомъ, блаженный Экзархъ, по этимъ извѣстіямъ, „оставляетъ Битолію съ ея уѣздомъ въ вѣдѣніи греческой церковной іерархіи; города Ресна и Преспа съ своими уѣздами, составляющіе нынѣ части болгарской Охридо-преспанской епархіи, также должны“ — де „отойти къ патріарху“.

Этотъ слухъ произвелъ сильное впечатлѣніе на здѣшнихъ Болгаръ, которые немедленно телеграфировали Г. Чомакову, прося его „мѣшать осуществленію помянутыхъ предположеній“.

Одновременно священникъ папѣ-Ставро, признанный мѣсяца три назадъ турецкою властью за официальнаго представителя болгарской общины, по настоянію послѣдней, телеграфировалъ блаженному Экзарху, извѣщая его „о тревогѣ, происшедшей между Болгарами въ слѣдствіе распространившихся слуховъ и моля его положить имъ конецъ; такъ какъ болгарскій народъ не пойдетъ на соглашеніе въ ихъ смыслѣ“.

Нынѣ болгарская община въ Битоліи отправила къ Г. Чомакову два документа: одинъ протестъ, предназначенный для экзархата и „которымъ община отвергаетъ всякую мѣру, которая имѣла-бы въ результатъ воссоединеніе ея съ патріархіею“. Другой документъ — прошеніе къ Великому Визирю, которое Г. Чомаковъ передастъ по назначенію только въ случаѣ крайней нужды.

Въ прошеніи битолійскіе Болгаре „благодарятъ Махмудъ-Недимъ-пашу за официальное признаніе общины, разрѣшеніе избрать изъ своей среды членовъ въ судебныя и административныя присутственныя мѣста виляета, объявляютъ, что они (Болгаре Битоліи) счастливы и вполне довольны султанскимъ фирманомъ, разрѣшившимъ церковный вопросъ, и нынѣ, прослышавъ о возможности его нарушенія въ отношеніи Битоліи, просятъ сохранить этотъ государственный актъ неприкосновеннымъ“.

Между тѣмъ какъ община приняла вышеупомянутыя мѣри, 31 сего Марта явился въ Императорское консульство братъ Панарета филиппопольскаго докторъ Мишайковъ, при- несшій большую часть своего состоянія на устройство въ Битоліи церкви и двухъ школъ. Горько жалуясь на возмож- ность приведенія въ исполненіе упомянутыхъ въ началѣ доне- сенія слуховъ, онъ горячо просилъ меня ходатайствовать пе- редъ Вашимъ Превосходительствомъ, „какъ мощнымъ защитни- комъ въ Царьградѣ интересовъ Славянства, о Вашемъ высо- комъ покровительствѣ зарождающейся автономіи битолійскихъ Болгаръ“.

Не сочтя себя въ правѣ отвергнуть ревностнаго желанія Императорскаго Правительства уничтожить схизму, я старался показать Г. Мишайкову неосновательность полученныхъ отъ Чомакова извѣстій, увѣряя его, что Ваше Превосходительство, безъ сомнѣнія, не согласитесь на укрѣпленіе греческаго эле- мента въ Битоліи, которая составляетъ центръ, влияющій на всѣхъ Болгаръ сѣверозападной Македоніи и Албаніи, и посему никогда не благоволите дать свое согласіе на уничтоженіе начинающихъ нынѣ крѣпнуть правъ Битолійцевъ.

Уходя Г. Мишайковъ заявилъ мнѣ, что его соотечествен- ники были бы довольны положеніемъ, въ какое поставленъ нынѣ г. Филиппополи и, при снятіи схизмы, удовлетворились бы, сохраняя самостоятельность своей общины, отдѣльнымъ Епископомъ, хотя онъ и считался бы номинально подчинен- нымъ высшему мѣстному греческому іерарху.

Не имѣя никакихъ свѣдѣній о проникшихъ сюда, мало заслуживающихъ довѣріе вышеупомянутыхъ слуховъ, я счелъ долгомъ довести все вышеизложенное до свѣдѣнія Вашего Пре- восходительства. Вмѣстѣ съ симъ честь имѣю почтительнѣйше прибавить, что права, какія начала приобрѣтать въ послѣдніе два года въ Битоліи болгарская община, давшая въ послѣднее время отдѣльныхъ сборщиковъ податей, избирателей, а 22-го Марта и члена-делегата въ гражданско-уголовный судъ мона- стырскаго санджака, — эти привилегіи, соединясь съ жертвами, какія она принесла на покупку въ городѣ мѣста и постройку на немъ церкви и двухъ большихъ мужской и женской школъ, извѣстныхъ подъ именемъ „Центральнаго училища“, равно на открытіе нѣсколькихъ приходскихъ училищъ для дѣтей мало- лѣтняго возраста, — все это побуждаетъ битолійскихъ болгаръ

горячо и усердно просить Ваше Превосходительство о высокоомъ Вашемъ представствѣ передъ Великимъ Визиремъ по поводу сохраненія самостоятельности ихъ общины, ибо воссоединеніе ея съ Куцо-Влахами снова привело бы то тягостное положеніе болгарской народности, которое такъ живо умѣлъ представлять въ своихъ донесеніяхъ покойный Статскій совѣтникъ Якубовскій [консулъ въ Битоле].“

Тукъ даваме доклада на г. Максимовъ и въ български преводъ :

„На 24 мартъ т. г. въ българската община въ Битоля се е получило писмо отъ Чомакова, въ което той съобщава, че българскиятъ Екзархъ води съ вселенския Патриархъ тайни преговори за унищожение на схизмата.“

При това Негово блаженство Екзархътъ, споредъ тѣзи известия, „остава Битоля съ околията ѝ подъ ведомството на гръцката църковна иерархия; градоветъ Ресенъ и Преспа съ тѣхнитъ околии, съставляващи сега части отъ българската Охридско-преспанска епархия, тѣй сжщо трѣбвало ужъ да се предадатъ на патриаршията“.

Този слухъ произведе силно впечатление на тукашнитъ българи, които веднага телеграфираха на Госп. Чомакова, когото молятъ „да прѣчи на осжществлението на споменатитъ предположения“.

Сжщевременно свещеникътъ попъ Ставро, признатъ преди три месеца отъ турското правителство за официаленъ представитель на българската община, по настояването на последната, телеграфиралъ на Негово блаженство Екзарха, като му съобщава за „тревогата, станала между българитъ въ следствие на разпространилитъ се слухове, и го моли да имъ тури край, тѣй като българскиятъ народъ нѣма да отиде на съглашение въ тѣхния смисълъ“.

Сега българската община въ Битоля изпрати на г. Чомакова два документа: единъ протестъ, предназначенъ за екзархията, „съ който общината отхвърля всѣко мѣроприятие, което би имало за резултатъ едно ново присъединение къмъ патриаршията“; вториятъ документъ е едно прошение до Великия везиръ, което г. Чомаковъ ще му предаде само въ случай на крайна нужда. Въ прошеніето си „битолскитъ българи, като благодарятъ на Махмудъ Недимъ-паша за официалното признание на общината, за позволеніето да избератъ изъ своята срѣда членове въ сждебнитъ и административни присжствени мѣста на виляета, заявяватъ, че тѣ — битолскитъ българи — сж честити и напълно доволни отъ султанския ферманъ, който разреши черковния въпросъ, а сега, като чували за възможността да бжде нарушенъ по отношение на Битоля, молятъ да се запази неприкосновенъ този държавенъ актъ“.

Между туй, щомъ общината взе гореказанитъ мѣрки, на 31 мартъ т. г. се яви въ императорското консулство братътъ на Панарета пловдивския, докторъ Мишайковъ, който е пожертвувалъ по-голѣмата си

часть на своя имотъ за устройството въ Битоля на черква и две училища. Като горчиво се оплаква заради възможността да се изпълнятъ споменатитѣ въ началото на доклада ми слухове, той горещо ме моли да ходатайствувамъ предъ Ваше Превъзходителство, „като мощенъ защитникъ въ Цариградъ на интереситѣ на славянството, за Вашето високо покровителство на зараждащата се автономия на битолскитѣ българи.“

Като не се считахъ въ право да отхвърля ревностното желание на Императорското правителство да се унищожи схизмата, азъ се стараехъ да докажа на г. Мишайковъ неоснователността на полученитѣ отъ г. Чомакова известия, увѣрявайки го, че Ваше Превъзходителство безъ съмнение нѣма да се съгласите за закрепването на гърцкия елементъ въ Битоля, която представлява центъръ, влияещи върху всички българи на северозападна Македония и Албания, и поради това никога нѣма да благоволите да дадете своето съгласие за унищожението на сега начеващитѣ да закрепватъ права на битолчани.

Отивайки си г. Мишайковъ ми заяви, че неговитѣ съотечественици биха били доволни съ положението, въ каквото сега е поставенъ градътъ Пловдивъ, и при дигането на схизмата биха се задоволили, като запазватъ самостоятелността на общината, съ отдѣленъ епископъ, макаръ той да би се считалъ номинално подчиненъ на висшия мѣстенъ гърцки иерархъ.

Нѣмайки никакви сведения за проникналитѣ тукъ, малко заслужаващи довѣрие гореспоменати слухове, азъ счетохъ за дългъ да донеса всичко гореизложено за знание на Ваше Превъзходителство. Заедно съ това имамъ честь най-почтително да прибавя, че правата, каквито почна да придобива презъ последнитѣ две години битолската българска община, която въ последно време даде отдѣлни бирници за данъцитѣ, избиратели, а на 22 мартъ т. г. и членъ делегатъ въ гражданско-наказателния съдъ на битолския санджакъ, тѣзи привилегии, заедно съ принесенитѣ отъ нея жертви за купеното градско мѣсто и построяването на него черква и две голѣми училища — мъжко и девическо, както и за откриването на нѣколко приходски училища за маловъзрастни деца, — всичко туй побужда битолскитѣ българи горещо и усърдно да молятъ Ваше Превъзходителство за високото Ви застъпничество предъ Великия везиръ за да се запази самостоятелността на общината имъ, защото едно тѣхно ново съединение съ куцо-власитѣ отново би докарало онова тягостно положение на българската народностъ, което тѣй живо умѣеше да представи въ своитѣ доклади покойниятъ статски съветникъ Якубовски (консулъ въ Битоля).“

ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ СЪ ЗНАЧЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Въ Македонски Прегледъ год. III, кн. 1, 1927 г. стр. 71 след. издадохъ три оловни печата на архиепископитѣ Теофилактъ¹ и Константинъ и епископъ Стефанъ, всички отъ XI в. Както казахъ и въ споменатата статия, заедно съ тия три печата, които се намиратъ въ виенския Народенъ музей, покойниятъ директоръ Мюнстербергъ ми бѣ изпратилъ още петъ други отпечатъка отъ оловни печати съ значение за българската история. Обаче тѣзи печати не можахъ да прочета на времето, за да ги обнародвамъ заедно съ другитѣ три. Отъ тогава до сега следъ многократни подкачвания и прекжсвания да се занимавамъ съ тѣзи печати най-сетне можахъ да успѣя да прочета надписитѣ и да ги проуча.

Съ обнародването днесъ и на останалитѣ петъ печата въ Македонски Прегледъ ще се попълни цѣлата серия отъ изпратенитѣ ми отпечатъци. Всичкитѣ 8 печата сж били на високопоставени византийски чиновници, военни, граждански и духовни, чийто длѣжности били специално създадени за управлението на новозавладаната България презъ XI в. Затова тѣзи печати иматъ своето значение за българската история.

1. Печатъ на Никита Кариецъ, проедъръ и дукъ на България.

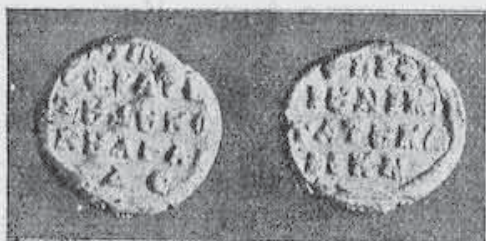
(ΓΡΑΦΩΝ)
CΦΡΑΓΙ(C)
T8 Δ8ΚΟ(C)
B8AΓAP
(I)AC

T8 ΠΡΟΕ
ΔΡ8ΝΙΚΗ
TA T8 ΚΑ
ΡΙΚΝ . . (sic)
вмѣсто KAPIAN(ιτον)

¹ Кличето на този печатъ по невнимание е обърнато на опакъ при отпечатването му на стр. 72. Това да се има предъ видъ при сравняване надписа съ печата.

Прочитане на надписа: (Γραφῶν) σφραγίς τοῦ δοῦκο(ς) Βουλγαρ(ι)ας του Προέδρου Νικήτᾱ του Καριαν(ίτου). Надписътъ е въ стихове. Преводъ: Печатъ на писмата на проедъръ Никита Кариецъ, дукъ на България. Диамет. 18 мм. Обр. 1 и 2.

Между печатитѣ на чиновницитѣ, назначени отъ византийското правителство като специални пратеници за въвеждане на византийско управление въ завладаната отъ Василий II Българоубиецъ българска областъ отъ Дунава до Балкана, този на Никита Кариецъ е първиятъ обнародванъ още презъ 1873 г. отъ Mordtmann, въ *Conférence sur les sceaux et les plombs byzantins* стр. 57. Този печатъ преиздаде презъ 1884 г. Шлюмберже въ своята *Sigillographie de l'Empire Byzantin* стр. 239. Азъ го препреиздадохъ въ своя трудъ *Монетитѣ и печата*

Обр. 1.

Обр. 2.

титѣ на българскитѣ царе 1926 г. стр. 165, 252 по изданието на Шлюмберже, понеже нѣмахъ, па и сега нѣмамъ на ржка изданието на Мордтманъ. Не зная, дали този дава рисунки на печата, понеже въ публикацията на Шлюмберже нѣма такива. Тѣзи рисунки ми бѣха потрѣбни, за да сравня съ тѣхъ нашия печатъ по отпечатъцитѣ, които ми изпрати покойния Мюнстербергъ.

Сравнени двата надписа, нашия и онзи, издаденъ отъ Шлюмберже, иматъ значителна разлика въ устройството, отъ което следва да се заключи, или че и двата печата, макаръ и на единъ и сжщъ стопанинъ, сж отъ различни печати, или пъкъ не е предаденъ съвсѣмъ вѣрно надписътъ на Мордтмановия печатъ, за който Шлюмберже казва, че последната дума, т. е. презимето на стопанина, е било полуизтрито, затова прочитането било съмнително. Ето този надписъ споредъ Шлюмберже:

ΓΡΑΦ(ΩΝ) ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΚΟ[Σ ΤΗΣ] ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΤΟΥ ΚΑΝΚΗ

Преди всичко думата *ΓΡΑΦ* въ началото на надписа положително липсва въ нашия печатъ; членътъ *THC*, който Шлюмберже предава като съществующъ, но слабо запазенъ, също липсва въ нашия печатъ; на всѣкъде той предава *OY* вмѣсто *8* както е въ нашия печатъ. Колкото за презимето на стопанина на печата, което Шлюмберже предава за *ΚΛΗΚΗ*, въ нашия печатъ е по-ясно, че е *ΚΑΡΙΚΗ*, обаче нито отъ тази форма, нито отъ първата не може да се извади никакво име.

К. Константинопулосъ въ *Journal international d'archéologie numismatique* т. III, 1900, стр. 187, 55, обнародва печатъ съ презиме *KAPIANITOV*. Затова трѣбва да приемемъ, че въ печата погрѣшно е издѣлбана буква *K*, вмѣсто *A*. По такъвъ начинъ се получава същото презиме, което значи Карианитянинъ или Кариецъ, отъ Кария, градъ въ М. Азия.

Отъ всичко гореизложено трѣбва да заключимъ, че нашиятъ печатъ не е еднакъвъ съ издадения отъ Мордтманъ, Шлюмберже и отъ менъ, а е новъ, неиздаденъ печатъ на същия проедъръ Никита, който е ималъ презиме Кариецъ и който е билъ дукъ на България и презъ 1096 г., по сведенията на византийскитѣ лѣтописци, както казва Шлюмберже, е квартирувалъ въ Нишъ и е спасилъ жалкитѣ останки отъ пълчищата на Готие-санъ-Авоаръ, които щѣли да бждатъ нарязани на кжсове отъ сърби и българи.

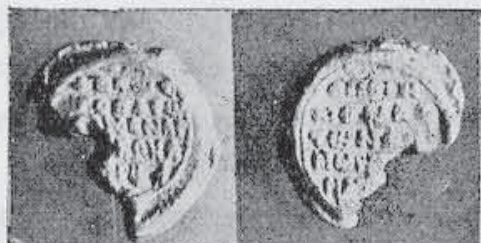
2. Печатъ на Никита, прото-проедъръ и пименархъ на българитѣ.

† ΠΡΩΤ	ΟΠΡΙΝ
(Π)ΡΟΕΔΡΩ	ΜΟΝΑ.
(ΣΠΟΙ)ΜΕΝΑΡ	ΤΩΝ(ΑΓΙ?)
(ΧΩ)ΒΟΥΛ	ΜΩΝ . . .
(Γ)ΑΡΩΝ	ΝΗ . . .

Прочитане на надписа: † Πρωτ(ο) (προέδρ(ο) καὶ (ποι)μενά(ρ)ω) Βουλ(γ)άρων ὁ πρὶν μονα(χο)ς των (ἀγί?) μων . . . Νη(κήτα).

Преводъ : Никита, бившъ монахъ отъ свети (?) манастиръ първопредстоятель и духовенъ пастиръ (архиепископъ) на българитѣ. Диамет. 18 мм. Обр. 3 и 4.

Повече отъ една трета отъ този печатъ липсва. За щастие по-голямата частъ отъ надписа на лицето е сравнително добре запазена та можахъ да го прочета напълно. Обаче сж-

Обр. 3.

Обр. 4.

щото не можѣ да стане съ втората половина отъ надписа, която е на опакото. Отъ името на стопанина на печата, което е на последния редъ на опакото, сж запазени само буква *N* и лѣвата половина отъ буква *H* или *I*. Като сждя по тѣзи букви и по разстоянието на празното мѣсто, дохождамъ до убеждение, че тѣзи букви сж началнитѣ на името *NHCHTA* или *NICHTA*. Върху предидеция печатъ това име е написано *NICHTA*. Обаче и дветѣ форми еднакво се срѣщатъ. Освенъ това предидущиятъ печатъ на Никита Кариецъ ни подсказва, че и този печатъ трѣбва да е на сжщия Никита, който изглежда преди да е билъ проедъръ, архиепископъ и дукъ на България е билъ монахъ въ нѣкой манастиръ, името на който е заличено, и сетне е станалъ архиепископъ на българитѣ.

3. Другъ печатъ на сжщия. Този печатъ е цѣлъ, но е твърде зле запазенъ. Обаче отъ това, което можахъ да прочета, дохождамъ до заключение, че той е еднакъвъ съ горния, затова не преписвамъ неговия надписъ, а само давамъ отъ него фотографическа снимка. Диамет. 18 мм. Обр. 5.

Обр. 5.

4. Печатъ на Леонти Кедринъ, веститъ и протоспатаръ на България.

... ΘΕΙΤ.

CΘΔ8ΔΘ

ΛΕΟΝΤΙ

ΒΕΣΤΗ

. СПАΘ

ΒΟΥΛΓΑ

ΡΙΑСТΘ

.. ΔΡΙΝΘ

Прочитане на надписа: (Κύριε Βοη)θεῖ τ(ῷ) σῷ δούλῳ Λεοντί(ῳ) Βέστη (πρωτο)σλαβ(αρίῳ) Βουλγαρίας τῷ (Κε)δρίνῳ.

Преводъ: Господи, помагай на Леонтия Кедринъ, веститъ и протоспатаръ на България! Диамет. 24 мм. Обр. 6 и 7.

Между печатитъ на византийскитъ управители на Бъл-

гария следъ завладяването ѝ отъ Василий II Българоубиеца презъ XI в. не се срѣща управителъ на име Леонти Кедринъ, нито пъкъ нѣкой отъ известнитъ до сега управители е носилъ титлата *Βέστη*. Само единъ, Константинъ, между другитъ титли е носилъ и титлата *Βεστάρχος*. Тъй че въпросниятъ тукъ печатъ ни открива, че между управителитъ на византийска България имало и Леонти Кедринъ, за

Обр. 6.

Обр. 7.

когото до сега не знаехме.

Титлитъ: *Βεστιάριος*, *Πρωτοβεστιάριος*, *Βεστιάριος*, *Πρωτοβεστιάριος*, *Βεστήτορες*, *Βεστίτορες*, *Βεστάρχος*, *Πρωτοβεστάρχος* и пр. били дворцови длѣжности и произхождали отъ длѣжността *Vestiarium*, или императорски дрѣхо-хранителъ.¹

Тѣзи титли се срѣщатъ и върху много други печати въ свързка съ други по-важни или много по-интересни титли, както е при нашия случай, заедно съ титлата протоспатаръ — генералъ.

¹ Schlumberger, цит. съч. стр. 602.

5. Печатъ на Константинъ вестархъ и проноитъ на цѣла България.

Ο	Δ	† ΚΕ ΒΘ
Α	Η	ΚΩΝ ΒΕΣ
ΓΙ	ΜΗ	ΤΑΡΧΗΝ
ΟC	ΤΡΙ	ΚΑΙ ΠΡΟΝΟ
	ΟC	ΗΤΗΝ ΠΑ
		CΗC ΒΟΥΛ
		ΓΑΡΙАС

Бюстъ на Св. Димитрия
до пояса, въ дѣсната си
ръка държи копие, въ
лѣвата — щитъ.

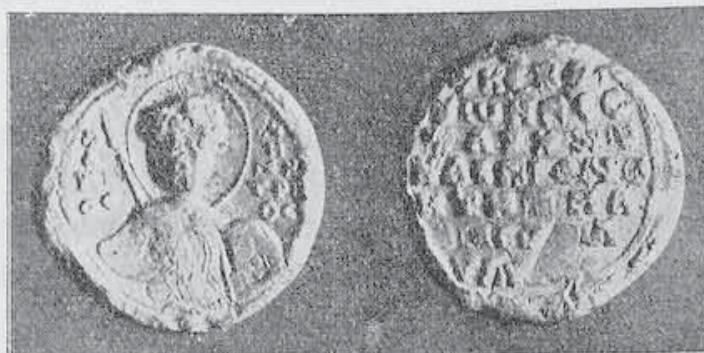
Прочитане на надписа : Ο' ἅγιος Δημήτριος Κ(ύρι)ε β(οη)θ(εῖ).
Κων(σταντῖνον) Βεστάρχην καὶ προνοητὴν πάσης Βουλγαρίας.

Преводъ : Господи, помагай на Константина вестархъ и
проноитъ (промислитель) на цѣла България !

Диам. 28 мм. Обр. 8 и 9.

Споредъ Шлюмберже, стопанинъ на този печатъ е Кон-
стантинъ Диогенъ,
който въ началото
билъ капитанъ на
Салоникъ, сетне е
билъ назначенъ за
антипатъ, патриций и
дукъ на ново преза-
владяна България, а
най-сетне билъ наз-
наченъ за вестархъ
и проноитъ (съ не-
ограничена власт) на
цѣла България.

Този печатъ е
издаденъ за пръвъ
пжтъ отъ Шлюмбер-
же (цит. съч. стр. 240,
2) и произдаденъ отъ
мене (цит. съч. стр.
166, 254). Обаче смѣ-

Обр. 8.

Обр. 9.

тамъ неговото произдаване тукъ по виенския отпечатъкъ за
полезно и нужно затова, че давамъ фотографическа снимка
отъ печата, това което Шлюмберже не е направилъ, а още

и за това, че съ моето издание тукъ се поправя и една, макаръ и малка, грѣшка въ прочитането на надписа. Шлюмберже чете *ΒΥΛΓΑΡΙАС*, а въ нашия печатъ е *ΒΟΥΛΓΑΡΙАС*, както това се вижда отъ разстоянието между буквитѣ. За жалость и нашиятъ печатъ на това мѣсто не е съвсемъ добре запазенъ, но това може да се твърди съ положителность, както това се вижда и отъ фотографическата снимка.

ДАРЪ

ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНИТЪ БОРБИ ВЪ ДРАМСКО.

Отъ Апостолъ Д. Кочовъ.

Епохата на църковно-училищнитъ борби въ Драмско, която се нагърбихъ като съвременникъ и очевидецъ да опиша, е доста отлетѣла — има отъ тогава до 65 години. Сведенията, които можахъ да събера, и тѣзи, които си припомнихъ, сж истински, но, разбира се, не сж пълни. При все това считамъ, че и това малко, което тукъ изнасямъ, не ще бжде излишенъ приносъ къмъ историята на българското духовно възраждане въ Драмско. Отъ дейцитъ и ръководителитъ съвсемъ малко сж останали живи, по-вечето сж покойници.

Историята на Отецъ Паисий бѣ намѣрила почва и отзвукъ и въ драмския край. Народни будители, каквито сж били рѣдки, поради много причини сж се явили много по-късно. За драмската областъ, ако и прочута по природни богатства, сравнително малко грижи сж се полагали за стопанското ѝ повдигане. Лишена отъ шосета и отъ желѣзопѣтни съобщения, тя не е имала сношения съ просвѣтенъ свѣтъ. Почти три четвърти отъ населението ѝ се състои отъ турци, българи и помаци, поради което християнското българско население се е чувствувало твърде потиснато и изоставено въ ржцетъ на гръцката духовна властъ.

Гръцкото духовенство следъ издаването на фермана въ 1870 г., който позволяваше на всѣка народностъ въ отоманската империя свободно да се учи и моли на своя материнъ языкъ, се стресна и почувствува, че ще му се изплъзне изъ ржцетъ българскиятъ народъ, и затова патриаршията почна да стѣга обржчитъ, да попълня редоветъ на духовната си армия, да назначава по епархиитъ въ Македония енергични и хитри архиереи, за да се стараятъ по всѣкакъвъ начинъ да го задържатъ подъ нейната властъ.

Когато се разпрати въ Македония царскиятъ ферманъ до всички градски и селски кметове съ поржка, да му дадатъ

широка гласностъ между населението и да съставятъ отдѣлни списъци за всѣка отъ тритѣ народности—турска, българска и гръцка, ферманътъ бѣше напечатанъ на респективнитѣ три языка. Тогава драмскиятъ епархияленъ съветъ се председателствуваше отъ патриаршеския митрополитъ Агатангелосъ, човѣкъ високопросвѣтенъ и вещь теологъ, но надъханъ съ омраза къмъ всичко българско. За да попрѣчи образуването на български общини въ епархията си, митрополитътъ на първо време измждри да доведе преселници гърци отъ другаде, та чрезъ тѣхъ да може да задуши българизма, или поне да се уравнишатъ въ всѣка община двата християнски елемента, а тъй сжщо до прилагането на фермана гръцкиятъ елементъ, който въ драмската областъ бѣ малочисленъ, да запази господствуещето си положение. Гърцитѣ тогава заемаха главно крайбрѣжието отъ устието на рѣка Места горе-доле до малкото пристанище Лефтера, западно отъ Кавала; всичкото останало население въ вжтрешността състоеше отъ българи, отъ българи-помаци, турци и тукъ-тамъ власи (каракачани).

Поради обещанията на митрополита Агатангелосъ, че пришелцитѣ ще намѣрятъ освенъ материялни още и добри климатическитѣ условия при богатата почва на областта, доста хорица се съблазниха та на поканата му се отзоваха охотници, дори отъ Епиръ, а повече отъ янинската областъ, гдето Али паша бѣше потушилъ избухналото въстание въ Халкидонския полуостровъ и бѣ изгорилъ главния градъ на власитѣ Мосхопулосъ, а жителитѣ му бѣ пропждилъ далечъ низъ империята.

Това бѣха гърцитѣ въ Дримско въ началото на българо-гръцкитѣ църковно-училищни разпри. Агатангелоса го наследи митрополитъ Йоаникий, човѣкъ още по-силно надъханъ противъ българитѣ. По-долу ще укажемъ, въ кои села и градове се образуваха тогава български общини, кои сж ржководили борбата съ гърцитѣ и до каква степенъ сж се развивали разпритѣ.

Да почнемъ най-напредъ отъ областния градъ **Драма**. Градътъ Драма, разположенъ на юго-източнитѣ поли на Плевенский Бозъ-дагъ, на около 40 километра северно отъ Бѣло море, по онова време броеше не повече отъ 10,000 жители, отъ които повечето бѣха турци, следъ тѣхъ власи отъ Епиръ,

българи, гърци, евреи, арменци и цигани. Забележителното е, че въ града имаше много бегове, владетели на чифлици и на голѣми пространства земя.

Българитѣ тукъ повечето бѣха обуцари, манифактураджии отъ Крушево (Битолско) градинари, майстори, керемидари, тухладжии отъ Неврокопско и абаджии отъ Ахж-Челебийско. Съгласно съ една клауза въ фермана, българитѣ не можеха да образуватъ българска община, а това се постигна, когато се позволи да се назначаватъ екзархийски намѣстници въ драмската епархия, и търговски агенти въ Кавала и когато за преработване тютюнитѣ на Х. Георги попъ Ивановитѣ складове въ г. Драма се привлѣкоха опитни тютюноработници отъ околността отъ Кукушко, Гевгелийско и др. Чакъ тогава се основа внушителна българска община, припозната отъ властта, съ параклисъ „Св. Георги“, съ митрополия, епархиаленъ съветъ и съ участие на екзархийскитѣ намѣстници въ меджлиса при дѣла отъ църковно-сѣдебенъ характеръ. Освенъ това българитѣ имаха вече и членъ въ областното сѣдилище, именно Георги Томовъ, родомъ отъ Мехомия (Разложко), свършилъ правнитѣ науки въ цариградския Хукукъ. Имаше трикласно и основно българско училище съ пансионъ въ с. Просеченъ, които се премѣстиха въ Драма тепърва за учебната 1909/1910 година. Учители бѣха Михаилъ С. Янчуловъ и Донка Балтова отъ Прилепъ, Георги Фотевъ отъ с. Клепушна (Зъхненско) Фания Иосифа отъ Солунъ, Георги попъ Ивановъ отъ с. Плевня и Христо Анг. Карамановъ отъ с. Просеченъ. Църковно-училищнитѣ настоятелства наредиха щото параклисътъ да бѣде до желѣзопѣжната станция на града, за да е поблизу до българскитѣ гробища и до квартала на работницитѣ българи.

За екзархийскитѣ намѣстници следва да отбележимъ, че първъ, който се назначи, архимандритъ Евгений, родомъ отъ Калоферъ, после игуменъ на Рилския манастиръ, вториятъ бѣ архимандритъ Паисий, родомъ отъ гр. Ямболъ, свършилъ духовната академия въ Киевъ, сетне като протосингелъ преведенъ въ Сливенската митрополия, а по-после игуменъ на Бачковския манастиръ и сега на почивка въ Станимашкия мѣтохъ. Третиятъ екзархийски намѣстникъ бѣше архимандритъ Кирилъ, родомъ отъ Дебъръ, свършилъ духовната академия въ Киевъ, а сега при братството въ Рилския манастиръ. Той

остана въ Драма и презъ окупацията на областта отъ гърците презъ 1913 година, и едва следъ 7 месеца се прибра въ София.

Гордостта на българизма въ Драма бѣше неуморимиятъ общественикъ и търговецъ Илия Х. Георгиевъ попъ Ивановъ; неговата любезностъ и пожертвователностъ бѣха го издигнали предъ сънародниците му до високо уважение. При народнитѣ увеселения на празника Св. Кирилъ и Методий той не щадѣше трудъ ни материални жертви, само и само да даде блѣсъкъ и тържественостъ на празника. Тѣзи качества отъ една страна, а отъ друга родолюбието му и конкуренцията по тютюневата търговия възбудиха у гърците въ Драма и Скеча голѣма ненавистъ къмъ него, та се мжчиха по всѣкакъвъ начинъ не само да му пакостятъ, но и да го унищожатъ, което най-сетне и изпълниха. На 19-й май ст. ст. 1909 година гръцкиятъ комитетъ въ Скеча чрезъ свои хора посрѣдъ бѣлъ день въ самия градъ покоси живота на добрия български синъ. Изобщо казано, въ самия областенъ градъ поради това, че нѣмаше на време българска община, не се прояви и църковно-училищна борба.

Сжщински духовенъ животъ на българщината се развиваше въ близкото голѣмо св. **Просеченъ** 13 к. м. западно отъ Драма, което по населението си, 5000 жители, и по църковно-училищнитѣ си наредби и благоустройство държеше видно мѣсто въ околията. Просеченъ е прочутъ по добритѣ качества тютюни, посещавано ежегодно отъ чужденци търговци изъ далечни страни — Англия, Русия, Германия и дори отъ Америка, поради което благосъстоянието на селото бѣше добро. Жителитѣ му се отличаваха съ голѣмо ученолюбие. Още презъ 1866/67 учебна година българитѣ въ селото притежаваха добре уредено училище. На царския ферманъ се даде широка гласностъ презъ втората половина на месецъ май 1870 год. съ заповѣдъ щото на видно мѣсто въ селото идещата недѣля следъ църква заедно съ азитѣ да се призове всѣки гражданинъ християнинъ за да се разпише на който списъкъ желае — въ списъка на българитѣ, или въ списъка на гърците. Списъцитѣ, подписани и подпечатани съ селския печатъ, се предадоха въ канцеларията на мютесарифа въ Драма. Кметътъ до тогава и на двата тарафа бѣ Димитъръ Кочооглу, човѣкъ пѣргавъ и деятеленъ. Той съ най-голѣма охота прие

кметството на българската община, която, като новосъздадена и слаба, доста умѣло направляваше въ бурни времена. Като се отдѣлиха българитѣ въ отдѣлна община, Д. Кочооглу положи неимовѣренъ трудъ докато се наредиха църковно училищнитѣ работи.

Селото Просеченъ притежаваше две църкви, голѣмата „Въведение въ храмъ прѣсвѣтия Богородици“, и малка „Св. Архангелъ Михаилъ“. И дветѣ бѣха построени отъ българитѣ преди преселването на Али-пашовитѣ изгнаници. При раздѣлата гърцитѣ и гъркоманитѣ-цинцари задържаха за себе голѣмата църква, и нито дума не даваха да се каже за повръщането ѝ на законнитѣ стопани, та отъ тукъ се заредиха сетне борбитѣ за църквитѣ. Гърцитѣ упорствуваха, неотстъпваха, защото имаха подържката на драмския владика Йоанникий, на влиятелни гърци и на бегове отъ града. Българскиятъ кметъ, обиденъ отъ неотстъпчивостъта особено на пришелцитѣ, които се домогваха да станатъ пълни господари и на църковнитѣ имоти, свиква у дома си събрание отъ първенцитѣ българи, на което се е взело решение: най-напредъ да се оплачатъ чрезъ общо заявление на меджлиса да имъ се повърне църквата, и ако молбата имъ не се изпълни, да искатъ плебисцитъ, и на която страна се укаже болшинството, на нея да остане църквата. Властѣта на удовлетвори тѣжницитѣ, а постанови щото отъ едната страна, лѣва или дѣсна, въ църквата да се чете всѣка недѣля и празникъ на български, а отъ другата на грѣцки; странитѣ лѣва и дѣсна да се промѣняватъ седмично. Това решение не даде очакваното, понеже щомъ се почнѣше напр. „катавасията“ или „всякое дихание“ на български, сжщевременно се провикваха и грѣцкитѣ псалтове, и отъ тукъ започваха караницитѣ, та църквата заприличваше на роякъ отъ пчели, — глъчъ между мжжетѣ, глъчъ и между женитѣ, викове, писъци, боеве на една страна съ църковнитѣ свѣщници, на друга съ юмруци и тояги, а тукъ-тамъ се мѣркаха и хладни оржжия.

Деньтъ, въ който гърцитѣ претърпѣха първото поражение въ Просеченъ, бѣ на Димитровъ-день, 26-й октомврий 1870 година. Отъ срамъ и честолюбие гърцитѣ тутакси следъ сражението въ църквата се накачиха кои на коне, кои на мулета и осли и право въ Драма за да се оплачатъ предъ владиката и мютесарифа. Властѣта на следующия день по-

виква скоро да се явятъ въ Драма кметътъ Димитръ Кочооглу, Иванъ Божикооглу, братята Ташо и Атанасъ Ангови, Ив. Кочилиевъ, Михалъ Кочияневъ, Янчо Караколевъ, Георги Урумовъ, Василъ Франгалъ Анговъ, братята Димитръ и Иванъ Дели Атанасови, Василъ Божиколиевъ и други.

Сждътъ поради нелегално завземане църквата осжда първитѣ шестъ души съ кмета заедно на 8 дни затворъ, а другитѣ по на 15 и 20 дни, а сжщевременно и веднага да се повърне църквата на гърцитѣ съ условие, щото седмично да става смѣна на църквитѣ, т. е. една седмица, когато гърцитѣ ще служатъ въ голѣмата църква, българитѣ да служатъ въ параклиса „св. Архангелъ“, и обратно, на слѣдующата седмица гърцитѣ въ параклиса, а българитѣ въ голѣмата църква. Тази наредба не трая много. Българскитѣ първенци обмислюваха, какъ да се намѣри по-скоро начинъ да си присвоятъ голѣмата църква, понеже тѣ сж я градили презъ грознитѣ кърджалийски времена, а сега новацитѣ си я присвояватъ. Най-сетнѣ решили щото съ помощта на нѣкои влиятелни бегове, които съ готовность приели да дадатъ съдействието си, на сила да превзематъ църквата си. Случай имъ се удава на 21-й ноемврий 1870 год. въ деня на храмовия празникъ Въведение Пресвятия Богородици. — Кметътъ наредилъ да се съобщи на около 25 души отборъ момчета, щото всѣки да се престегне и се намѣри въ 6 часа по полунощъ въ църковния дворъ; да блокиратъ и пазятъ никой отъ гърцитѣ да не прескочи стениѣ на църковния дворъ; да се отнематъ ключоветѣ на църквата отъ гръцкия клисаръ и се предадхтѣ на българския; свещеникътъ попъ Иванъ х. Николовъ да бжде готовъ за службата си, клепалото да забие на 10 часа по турски сутриньта и веднага да започне литургията.

Кметската поржка се изпълни и приложи на дѣло, свещеника влѣзе въ ролята си и псалтоветѣ тоже, но и момчетата стояха на постоветѣ си. Щомъ се започна утрениятаи запѣ „Богъ Господъ яви се намъ“, гърцитѣ, известени тайно отъ клисаря имъ, събрали се и веднага нахълтаха съ свещеника си попъ Иванъ Икономото въ църквата на брой около 40 души, и всички като изъ едно гърло викнаха: ексо, и еклия ден ине дикисас (вънъ, църквата не е ваша). Сжщата история, каквато се изигра на 26-й октомврий миналия месецъ въ църквата, се повтори и сега, ала и този пжтъ нашитѣ момчета

победиха. Гърцитѣ право отишли да се оплачатъ въ Драма, а българетѣ тържествено, бавно и съ речъ отъ учителя х. Георги попъ Ивановъ завършиха литургията си.

Отъ Драма на ново захвърчаха призовкитѣ и тозъ пжтъ въ затворитѣ нахвърлиха освенъ мъже, но и жени българки. Ала беговетѣ, ангажирани отъ по-рано, че ще дадатъ покровителство, зачестиха съ посещенията си по канцелариитѣ, смекчиха наказанията, та едни осждиха на по три месеца, други по на единъ, а трети освободиха, съ една дума, удовлетворишиха и гърцитѣ, но оставиха въпроса висещъ, — пакъ на седмична смѣна.

Владиката Иоаникий отъ ядъ, че не се дадоха тежки наказания на бунтовницитѣ-разколници, заболѣ; неговитѣ постоянни оплаквания до патриаршията противъ българитѣ въ Просеченъ вече не хващаха мѣсто. Дойде день да излѣе и той надъ вироглавцитѣ своя ядъ. Бѣше сжбота срещу недѣля презъ месецъ февруарий, 1871 или 1872 година не помня, когато владиката Иоаникий дойде въ Просеченъ и слѣзе на конакъ въ кжщата на дядо Жога, влахъ-гъркоманъ. Българскитѣ водители и общинари бѣха дочули, че е дошелъ да служи, а най-вече да провъзгласи българитѣ за отцепници отъ патриаршията. Този слухъ скоро се разнесе низъ селото, и кметътъ Д. Кочооглу веднага свика общинаритѣ и първенцитѣ, които взеха решение: да се поканятъ всичкитѣ наши българи, сутринъта рано да дойдатъ въ голѣмата църква, гдето ще се отслужва владишка литургия, ала съ поржка, щомъ владиката пристигне и застане на владишкия тронъ, веднага мъже и жени да напустнатъ църквата и да се разотидатъ по домоветѣ си. Нареди се още, щото селскиятъ български протогеръ съ 7—8 души момчета да предадатъ това решение още сжщата вечеръ на всѣка българска кжща въ селото.

Решението биде точно изпълнено и владиката остана смаянъ отъ тая демонстрация. Мнозина отъ българскитѣ младежи не можаха да се въздържатъ та обратно се върнаха нѣкои въ църквата да слушатъ анатемата, която щѣше да се произнесе. Тѣ разправяха, че владиката билъ застаналъ на царскитѣ врата на олтаря и проклелъ съ анатема отцепницитѣ българи.

Като разбраха гърцитѣ, че българитѣ оставатъ твърди на убеждението си и че не се страхуватъ ни отъ схизма ни отъ други заплашвания, търсѣха срѣдства за да засилятъ пропагандата си, и за тази цель устройваха лотарии, даваха театрални представления, пущаха всѣка сѣбота на пазара кутии да събиратъ за елинската идея помощи отъ пазарджиитѣ, откриха женски пансионъ за бедни момичета, отвориша девическо училище, доведоха изтънчени учителки и учители, даромъ снабдяваха беднитѣ ученици съ учебници, — съ една дума проявяваха извънредно голѣма деятельность.

Следъ споменатото поражение на гърцитѣ на 21 ноемврий въ църквата църковниятъ въпросъ се забрави, заглѣхна, — стана второстепененъ. Докато бѣше кметъ Димитръ Кочооглу, въпросътъ за църквитѣ периодически се повдигаше, ала щомъ се избра за кметъ Ташо Анговъ, този въпросъ се погребѣ, и гърцитѣ за винаги присвоиха голѣмата църква, а българитѣ се прибраха въ малката „св. Архангелъ“, която презъ 1910 и 1911 година събориха, а на мѣстото ѝ съградиха нова църква (която обаче остана недоправена) съ 1,000-то турски лири, които правителството за първъ пѣтъ следъ хуриета отпуснана българската община въ Просеченъ.

Просеченъ разполагаше само съ едно голѣмо училище, което бѣше съградено отъ българитѣ, но бѣ общо до образуването на отдѣлни общини. Когато царскиятъ ферманъ почна да се прилага, общъ учителъ и на българи и на гърци бѣ Хаджи Георги попъ Ивановъ, родомъ отъ село Волакъ, отстояще 5 ч. на северо-изтокъ отъ Просеченъ. Той бѣ човѣкъ тихъ, любознателенъ, и покрай владѣнето на елинския езикъ владѣше и псалтикията. Щомъ се почнаха борбитѣ за училището, той мина на страната на българитѣ. Почти две години продължиха свадитѣ и на край гърцитѣ чрезъ влиянието си предъ мютесарифа, предъ високитѣ чиновници и силнитѣ бегове присвоиха и голѣмото училище, а българитѣ се принудиха да наематъ частни кѣщи за училище. Най-напредъ се нае кѣщата на Иванъ Тропчевъ Тулумкинъ, полусрутена, съ тъмни стаички. Поради неудобства скоро училището се пренесе въ кѣщата на Димитръ Бурчака. У този последния се нае само една стая за една година; следъ това училището пакъ се пренесе, — въ кѣщата на Илчо Манушъ Петковъ, гдето остана две години. Презъ всичкото туй чергаруване учител-

ствуваше Х. Георги попъ Ивановъ. Той е, който пръвъ заучи българскитѣ деца въ Просеченъ на български материнъ езикъ. Той презъ 1872 година бѣ отъ просеченската българска община прашанъ въ екзархията специално за да ѝ изложи положението на българизма въ тоя край, да набави учебници за училището и да научи, ако му се даде възможность, решенията на последния смѣсенъ съветъ.

Чергаруването доста дотегна на българското училищно настоятелство въ Просеченъ, то не можеше да понесе и срама, щото при наличността на собствени здания да плаща наеми за училище, и поради това заведе дѣло и по сждебенъ редъ отне зданието отъ гърцитѣ, находеще се въ двора на голѣмата черква. Тукъ се установиха и просвѣщаваха на постоянно помѣщение българскитѣ ученици до окупацията на селото отъ гърцитѣ. Въ това последно здание се редуваха доста учители. Следъ х. Георги негови наследници бѣха: Анастасъ попъ Ивановъ Картулювъ отъ с. Ловча, Спасъ попъ Прокоповъ отъ с. Гайтаниново, Георги Монева отъ с. Либяхово, Иванъ Бояджиевъ отъ с. Зърнево, Димитръ Иоакимовъ отъ с. Старчища и други.

Общината съ помощъ на екзархията откри и девическо училище. Първата българска учителка бѣ Елена Атанасова Чолакооглиева, родомъ отъ сжщото село. Нейни наследници бѣха: Фроса Узунова, отъ гр. Струга, Луйза Чакмакова, отъ Кукушъ, Госпожица Пенчева, отъ Кукушъ, и други.

Селото Просеченъ по своето мѣстоположение и голѣмитѣ си пазари бѣ като вторъ центъръ на драмската околия; въ него идваха пазарджии не само отъ околнитѣ села, но и отъ селата на зѣхненската околия. Отъ 1888 година до окупацията отъ гърцитѣ то бѣ мюдюрлѣкъ съ 18 села. Екзархийскитѣ училищни инспектори, които обикаляха училищнитѣ райони, схванаха, че то и въ учебно отношение може да бжде добъръ центъръ та съ съдействието на екзархията драмската власть разреши та се откриха въ 1908 год. образцово трикласно-основно училище съ пансионъ и едно духовно поднамѣстничество съ титуляръ попъ Илия Георгиевъ, родомъ отъ Лагадина, Солунско. Първиятъ директоръ на III-класното основно училище бѣше Кочо Мавродиевъ отъ с. Гайтаниново, убитъ въ 1913 год. въ Сѣръ отъ гърцитѣ; учители бѣха Христо Анг. Карамановъ, отъ с. Просеченъ, и Иванъ Бояджиевъ, отъ с. Зърнево.

Въ началото на учебната 1909—1910 год. тѣзи училища заедно съ пансиона се премѣстиха на постоянно седалище въ гр. Драма.

Споредъ силитѣ си селото Просеченъ даде доста интелигентни младежи съ специално висше образование.

Село Плевня е чисто българско, отстой $2\frac{1}{2}$ часа западно отъ г. Драма, брои около 350 кжщи. Жителитѣ му сж спретнати, трудолюбиви и съ развито национално съзнание. Реформата, която царскиятъ ферманъ прогласи, тукъ се извърши безшумно, понеже населението е само българско. Спокойствието въ селото се дължеше главно на енергичнитѣ селяни дедо Печо хаджи Димитревъ (Миталевъ), дедо Алекшо Чаневъ-Кехайовъ и Атанасъ Букурещлиевъ. Тѣ бѣха и първенцитѣ въ селото, тѣхната дума бѣше законъ, каквото кажеха, точно се изпълняваше; ползуваха се съ довѣрие и влияние не само предъ силнитѣ бегове въ града, но и предъ правителственитѣ кржгове, тъй че бѣха здрава крепостъ.

Драмскиятъ владика Йоаникий, колчимъ се опитваше да превземе тая крепостъ, все не сполучваше. Сжщиятъ, следъ като опита различни срѣдства за да образува гръцка партия и се увѣри, че е невъзможно, започна чрезъ обещания, подкупи, подаръци и постройка на параклисъ да задържи поне и колкого последователи има. Гордѣеха се плевенци, че притежаватъ единствената църква въ селото съ свое духовенство, на чело на което бѣше свещеникътъ Партений, родомъ отъ село Годлево, Разложко. И училището бѣше голѣмо, а по наредбата си служеше за образецъ. Имаше и учители, доведени отъ по-далечни мѣста. Такива напр. бѣха Стоянъ Джансъзовъ отъ с. Пранга, Пловдивско, братъ му Василъ Джансъзовъ, Христо Захариевъ, синъ на известния родолюбецъ Захарий отъ гр. Т. Пазарджикъ. Като първи ученици на последнитѣ учители можемъ посочи Андрей Букурещлиевъ и Андрей Гяуровъ, — първиятъ заемаше после високъ воененъ чинъ въ българската армия, а вториятъ свърши по висша педагогия. Отъ учителкитѣ може да споменемъ Елена Карчева, родомъ отъ гр. Охридъ, първата българска учителка въ селото, и Фанка Чипанова, пакъ отъ Охридъ и др.

Известно е, че въ онова време въ Турция сновѣха разни самозвани лѣкари (хеками) гърци, които, безъ контролно упражняваха професията си. Плевенци, за да се избавятъ отъ

тѣхъ, доведоха въ селото си Димитъръ Шоповъ, „Доктора“, отъ гр. Пещера. Доколко националното съзнание е било развито въ селото, вижда се отъ следния случаи. Драмскиятъ гръцки владика веднажъ предизвестилъ своя единственъ последователъ въ селото, Т. Балабановъ, че ще дойде да служи въ църквата. Женитѣ, като се научили за това и узнали още, че идва де афореса българитѣ, въ опредѣления день се събиратъ около 50 жени и тръгватъ да го причакатъ. Щомъ съзрѣли, че владиката съ дякона и ясакчията се задава отдалечъ и приближава къмъ тѣхъ, всички почнали да му викатъ да се върне, че не го щатъ въ селото и пр. Владиката далъ заповѣдь на ясакчията да прогони женитѣ съ коня си, дори и да ги сплаши съ револверенъ изстрелъ въ въздуха, но женитѣ, разярени, кое съ камъне, кое съ тояги се възпротивили, и владиката, като видѣлъ, че е невъзможно да влѣзе въ селото, върналъ се обратно и право при мютесарифа въ Драма за да се оплаче. Отъ женитѣ доста били повикани на сждъ и нѣкои сж били осждени на затворъ и глоби.

И Плевенъ е далъ доста интелигентни сили, свършили разни специални срѣдни и висши училища въ България, въ Турция и въ чужбина.

Село Височанъ съ стотина кжщи, отстои западно отъ Драма на 3 километра, съ смѣсено население — българи и турци. Българитѣ постоянно бѣха подъ силния натискъ на драмския гръцки владика, който не имъ позволяваше да се учатъ на своя роденъ езикъ. Едвамъ следъ хуриета се обявиха за екзархисти. Видни будители на селото бѣха Чорбаджи Стоименъ, свещеникътъ Атанасъ, убитъ презъ 1913 г. отъ гърцитѣ, и Яню Богатиновъ.

Село Дрѣново, единъ километръ северно отъ Драма, бѣше чисто българско, имаше до 50—60 кжщи. Драмскиятъ гръцки владика зорко бдѣше надъ него, и щомъ забележеше, че български свещеникъ или учител обикаля селото, веднага вземаше противни мѣрки та селото не можеше да прояви както трѣбва своята българщина.

Село Кобалища броеше до 40 кжщи; то отстои западно, на 7—8 километра отъ Просеченъ, жителитѣ му на половина бѣха българи, половина турци. Селото не знае църковно-училищна борба, тукъ националното свестяване било благополучно. Зи водители въ селото минаваха чорбаджи

Павльо, Делигъзови, свещеникъ Атанасъ Павльовъ и учителътъ Тимотей попъ Ивановъ Картульовъ отъ с. Ловча (Неврокопско).

Селата: Карлуково, Горенце, Егри-дере, Скрижово, Алистратъ, Граченъ и чифликътъ Раменица административно спадаха къмъ зияховската кааза, а духовно се числѣха къмъ драмската епархия.

Карлуково се намира на източнитѣ поли на Бозъ-дагъ, броеше презъ време на църковно-училищнитѣ борби около 120 кжци българи и турци. Преминаването къмъ страната на екзархията тукъ мина безшумно. Отъ по-виднитѣ учители ще спомена Димитръ Панайотовъ Калефата, родомъ с. Просеченъ.

Горенце е загниздено юго-източно въ политѣ на Бозъ-дагъ, броеше до 100 кжци, изключително български. Драмската гръцка митрополия пазѣше всячески да не стѣпи въ селото български свещеникъ или учителъ. При все това народътъ съзна своето и потърси помощта на св. екзархия, която му се и даде. Децата заучиха на български и въ църквата почнаха да се молятъ на свой языкъ. Но тукъ се заведе и гръцка партия подъ водителството на попъ Иванъ Манолевъ отъ сжщото село.

Чифликътъ Раменица бѣше заселенъ само отъ българи, които притежаваха и свой параклисъ. Свещенодействуваше попъ Маринъ отъ село Калапотъ и събираше децата въ тъмна и тѣсна килийка за да ги учи. Пробуждането и съзнанието се дължи на първенеца въ чифлика Петъръ Димовъ Тимушкинъ и на Димитъръ Кочооглу отъ с. Просеченъ.

Егри-дере е малко селце, въ ребрата на юго-източния склонъ на Бозъ-дагъ, съ 80 кжци. Жителитѣ сж българи, малко власи и турци. Власитѣ образуваха гръцката партия и доста пречеха на българитѣ за да се проявятъ като отдѣлна община. Българитѣ владѣха църквата и училището. Като църковенъ български просвѣтителъ се сочи тукъ свещеникъ Христо Ангелушевъ, отъ сжщото село, и като училищенъ — учителътъ Кочо Павловъ отъ с. Кобалища. Настояникъ и виденъ български родолюбецъ е билъ Паско В. Мачкордовъ отъ с. Егри-дере.

Скрижово е голѣмо село съ повече отъ 350 кжци, на билото на юго-източния склонъ на Бозъ-дагъ. То бѣше населено само отъ българи, хора будни, трудолюбиви,

предприемчиви и при това добри родолюбци. Мнозина отъ тѣхъ поради клевети отъ гръцкия владика биваха разкарвани по сждилищата и затваряни по зияховскитѣ и сѣрски тъмници. Поради чистотата на населението тукъ не сж се водили борби за църква и училище. Селото притежаваше две църкви — „Св. Димитъръ“ и „Св. Богородица“. Последната църква бѣ половинъ часъ далечъ северо-западно отъ селото, биде отстжпена на гъркоманската партия, която броеше не повече отъ 7—8 кжщи.

Училището бѣше доста голѣмо и солидно, отговаряше на съвременитѣ условия. Скрижовяне по онова време се гордѣха съ учителя си Никола попъ Гологановъ, родомъ отъ с. Кара-къой, Неврокопско, — отпосле свещеникъ.

Скрижево е дало въ жертва доста синове за българската народност както презъ църковно-училищнитѣ борби, тѣй и презъ революционнитѣ времена. Легендарниятъ Стою войвода бѣ родомъ отъ това село. Днесъ цѣлото село е развалини, понеже гърцитѣ го бомбардираха и изгориха презъ 1913 година, а жителитѣ му избѣгаха и се разпрѣснаха кое по родопскитѣ села, кое по градове и села въ България.

Мѣстността около върха „Св. Илия“, северо-западно отъ селото, е знаменита съ една голѣма пещера. Въ нея сж се крили въстаници, между които и Гоце Дѣлчевъ; служила е изобщо и за почивка и за подслонъ.

Като родолюбиви водители въ селото минаваха Вангелъ Малаковъ, Кочо Верговъ (Шипковъ), Кочо Аврамовъ, Никола попъ Ивановъ, преселени отъ с. Волакъ (Драмско).

Алистратъ е голѣмо село съ около 1000 кжщи, населено отъ турци, власи-гъркомани и българи, мѣстни и преселенци отъ Скрижово и Горенце. — Доста се потрудиха българитѣ чрезъ правителството да си отворятъ параклисъ и училище, но драмскиятъ владика Германосъ, който често спохождаше Алистратъ, не позволи това; даже когато екзархията назначи за учителъ въ селото Василъ Джансъзовъ отъ с. Плевня, той не посмѣ да дойде въ селото и да заеме мѣстото си.

Граченъ, северно на 6 километра отъ Алистратъ, населено отъ българи и малко власи, всичко до 50 кжщи. Съпротивлението на владиката Германосъ не даде да се заговори и тукъ за българска църква и училище.

Бабълецъ, северо-западно отъ Плѣвня, съ около 30 кжщи българи. Поради балканското мѣстоположение и непроезводимостта на почвата тукъ нѣмаше ни църква ни училище. Жителитѣ се черкуваха въ близнитѣ села.

Волакъ, северо-западно отъ плѣвенския Бозъ-дагъ, чисто българско село съ 100 кжщи. Жителитѣ му се занимаваха съ земледѣлие, скотовѣдство, вжглярство и приготвяне строителенъ материалъ. Драмскиятъ грѣцки владика сполучи да създаде тукъ грѣцка партия. При все това на гъркоманитѣ, които бѣха малочислени, не провървѣ добре, понеже българитѣ здраво държаха църквата и училището. Затова тукъ не се развиха голѣми разпри и борби.

Гьореджинъ, северно отъ Просеченъ до 30 километра, съ 70 кжщи жители, изключително българи, които си притежаваха църква и малко училище. Почва за църковно-училищна борба отъ начало нѣмаше, но отъ когато търговци гърци и гъркомани власи отъ Драма и Просеченъ се втурнаха да събиратъ кожи, овощия, зърнени храни и пр., отъ тогава се промъкна и тукъ гърцизмътъ, само че не успѣ та селото продължаваше спокойно да си услава българи учители и учителки.

Драмско изобилствуваше съ българо-мохамедански помашки села, въ които се говорѣше чистъ български езикъ. Гърцитѣ никога не се опитваха и между тѣхъ да проявятъ пропаганда. Помацитѣ и по пазаритѣ въ Драма, Просеченъ и Алистратъ свободно си говорѣха само български, не обезпокоявани отъ никого. Женитѣ помакинки лѣтно време, като слизаха по жетва въ драмското поле за да жънатъ, на тихъ гласъ си пѣха само български пѣсни. Сега тѣхъ ги нѣма вече, тѣ се преселиха въ Турция.

Рецензии и книжовни вест.

Г. Баласчевъ, Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на десетия вѣкъ. ч. I. София 1929 стр. 84.

Историята на Охридското царство привлича напоследъкъ особено много вниманието на наши и чужди учени. Следъ работитѣ на Благоевъ, Златарски и Анастасиевичъ, ней е посветено и изследването на г. Баласчева, което обхваща периода отъ края на Петровото царуване, та до последното десетолѣтие на десетия вѣкъ, когато започва решителната борба на Василия II срещу Самуиловска България.

При почти пълната липса на писменни паметници отъ домашенъ произходъ, нашата историография има незавидната сждба да възстановява народното ни минало по забърканитѣ, откъслечни, случайни, а често пжти и тенденциозни известия на чужденци, живѣли далечъ по мѣсто или време отъ земята ни или отъ събитията, които ставали въ нея. Главно заради това ние нѣмаме — и едва ли нѣкога ще имаме — една история на нашата култура. Именно заради това мжчно е да се реконструира що-годѣ задоволително и външната ни история и да се установи — не даже взаимната зависимостъ или връзка, — а просто хронологическата последователностъ на много отъ отдѣлнитѣ ѝ моменти.

Отъ тука и силниятъ хипотетиченъ елементъ, съ който сж проникнати работитѣ на повечето отъ нашитѣ историци. Специално по въпроса за Охридското царство изказанитѣ напоследъкъ догадки и предположения за неговото начало, характеръ и за подробноститѣ отъ живота му сж вече тѣй много, тѣй различни и често пжти тѣй необосновани, че обикновениятъ читателъ не знае на какво би трѣбвало да вѣрва. Едва ли впрочемъ вѣрватъ много въ тѣхъ и самитѣ имъ автори, нѣкои отъ които, както изглежда, сж готови да измѣнятъ всѣко свое твърдение заради угодата на друго. Типиченъ образецъ въ това отношение представя г. Благоевъ. Следъ като напр. въ съчинението си върху „Произхода и характера на Самуиловата държава“ той твърдѣше, че бащата на Самуила, князь Никола, билъ отъ прабългарски родъ и „областенъ управителъ въ една отъ крайдунавскитѣ български области“ (Моравско, Видинско или Дръстърско), две години по-късно, въ статията си за Самуиловия братъ Арона (Макед. Прегледъ III. 4), той безъ всѣкаква уговорка пише, че сжщиятъ Никола билъ „управителъ на Бръгалнишката областъ, която се намирала въ Източна Македония“.

При това състояние на нашата историография, разбира се, тя не може да даде много. Ще трѣбва да се чака откриването на нови паметници и работитѣ на нови изследвачи, съ по-други методи и, преди всичко, съ малко по-вече съзнание за учената си отговорност.

Разглежданата работа на г. Б. е опитъ да се подложатъ на преоценка нѣкои отъ старитѣ и нови схващания върху произхода на Самуиловата държава и да се установятъ сѣщественитѣ моменти и характерноститѣ на нейната история. На г. Б. сж известни всички познати до сега извори по въпроса; откъмъ фактическия материалъ, съ който борави, нему не би могълъ да се направи никакъвъ упрѣкъ. Нейното значение, следователно, трѣбва да се цени отъ друго гледище — до колко той е могълъ да използва тия разхвърлени и оскъждни известия за заключения, които по-добре освѣтляватъ събитията и по-правоподобно разрешаватъ набелязанитѣ проблеми.

За жалостъ изпълнението на тая задача малкосе е удало на г. Б. Той започва изложението си съ българско-византийската война въ 967 г. Въ съответнитѣ разкази на византийскитѣ автори, има празноти, като изследвачътъ не може току-тъй да отmine, но които г. Б. е оставилъ безъ внимание, Т. напр. споредъ хрониката на Скилица (Кедринъ ed. Bonn. II, 372.4) Никифоръ Фока въ 967 г. отишълъ да инспектира византийскитѣ крепости въ Тракия и като стигналъ до „голѣмия окопъ“, писалъ на царъ Петра да не позволява на маджаритѣ презъ българска територия да нахлуватъ въ ромейскитѣ земи. И понеже Петъръ отказалъ да вземе подъ внимание това предупреждение, императорътъ подбудилъ руситѣ да нападнатъ България. У Лѣва Дяконъ, съвременикъ на събитията, тѣ сж представени въ по другъ видъ: Никифоръ Фока, следъ като оскърбилъ българскитѣ пратеници, които се явили въ Цариградъ, за да искатъ опредѣления годишенъ дѣнѣкъ, потеглилъ на война срещу България, превзелъ нѣкои погранични български укрепления и се върналъ, едва когато видѣлъ предъ себе си мжчнодостъпнитѣ области на Родопитѣ и Хемусъ; тогава за подчинението на България той намислилъ да си послужи съ руситѣ на Светослава.

Ясно е, че тия тѣй различни известия не могатъ просто да се пришиятъ едно о друго, тѣй както прави г. Б. При това границата между България и Византия презъ даденото време едва ли се е намирала на Еркесията („голѣмия окопъ“), както той вѣрва.

Въ явно заблуждение попада г. Б. по-нататъкъ, когато твърди (стр. 10 сл.) че царъ Петъръ се поминалъ два месеца следъ смъртта на императора Никифоръ Фока. Датата на Никифоровата смъртъ е засвидетелствувана отъ двама византийски автори (L. Diac ed. Bonn. 85.22; 91.7 и 93.3; Cedr. II 375.5): Никифоръ е билъ убитъ презъ нощта срещу 11 декемврий 969 г. За Петровата смъртъ г. Б. отъ друга страна самъ взема общоприетата дата, 30 януарий сжщата 969 г. Ако това е тѣй, какъ е стигналъ г. Б. до заключението, че Петъръ е слезълъ отъ историческата сцена следъ Никифора? За нѣкаква случайна външна грѣшка тукъ не може да става дума, тѣй като отъ своята констатация г. Б. по-нататъкъ прави редица, разбира се, все невѣрни изводи, а межпу другото и тоя, че Самуилъ се явилъ на исто-

рическата сцена „съ настѣпването смъртта на императора Никифоръ“, значи, въ края на 969 или началото на 970 г.

По въпроса за характера на двегодишното руско господство въ Източна България г. Б. се задоволява да преповтори старитѣ познати мнения и не добавя нищо ново. А между това, струва ни се, че тия стари възгледи тъкмо тукъ трѣбва да бждатъ корегирани. Първото нахлуване на руситѣ въ България наистина е било съпроводено съ голѣми жестокости. Но при повторното си появяване тукъ презъ 969 г. Светославъ е измѣнилъ отношението си къмъ българитѣ. У него вече е било назрѣло намѣрението да направи Прѣславъ „срѣдина“ на земитѣ си и той вече е знаелъ, че тая цель може да бжде постигната, когато не само примири българитѣ къмъ себе си, но използува за бждещата си борба срещу Византия омразата имъ къмъ тая последната. Върху тоя въпросъ азъ имахъ възможность по-надълго да се спра въ работата си „Сждбинитѣ на срѣдновѣковния Дръстъръ“, гдето приведохъ и съображенията, що подкрепятъ това схващане. Изглежда, че г. Б. не ги е взелъ подъ внимание. Светославъ си е послужилъ съ българитѣ не само при похода си низъ Тракия въ 970 г., когато въ армията му е имало спомагателни отреди и отъ печенѣзи и маджари. Българи и руси дружно сж отбранявали Преславъ, когато две години по-късно предъ стѣнитѣ му се явилъ съ войскитѣ си самъ Цамисхий. Странно е, че г. Баласчевъ, който въ случая предава изложението на Л. Дякона, пропуска тоя фактъ, макаръ той да е направилъ силно впечатление на тогавашнитѣ византийци. Лъвъ Дяконъ изрично казва, че въ боя при Преславъ „паднали извънредно много българи, които помагали на руситѣ поради омразата си срещу ромеитѣ“. Именно за да отдѣли българитѣ отъ руситѣ, Цимисхий следъ падането на Преславъ представилъ, че дошелъ въ България като освободителъ, и тъкмо на обстоятелството, че българитѣ поради това почнали масово да се отмѣтатъ отъ руситѣ, се е дължала кървавата разправа на Светослава съ събранитѣ въ Дръстъръ български боляри.

Едно сжщо тъй твърде остарѣло вѣрване повтаря г. Баласчевъ, когато разказва, че презъ 969 г. „руситѣ съ жестокостта си искали да сплашатъ гарнизонитѣ на крепоститѣ въ българскитѣ земи на Тракия съ цель тѣ да имъ се покорятъ безъ съпротива, както и станало“. Приведениятъ случай съ Пловдивъ, следъ чието падане Светославъ заповѣдалъ да набиятъ на колъ 20 х. души, е зле избранъ, за да подкрепи горното твърдение. Въ споменатата си работа азъ посочихъ, че съ тероръ Светославъ е могълъ да сломи съпротивата на българитѣ, но терорътъ едва ли е билъ достатъченъ, за да ги превърне и въ надеждни съюзници. А освенъ това г. Б. не си е задалъ въпроса, да ли презъ 969 г. Пловдивъ е билъ български и да ли именно византийскиятъ гарнизонъ тамъ и мѣстнитѣ византийски граждани не ще да сж били тия които сж изпитали жестокоститѣ на суровия варягъ. Кога Пловдивъ е билъ взетъ отъ византийцитѣ, върху това нѣмаме известия. Може би тѣ сж сложили ржка на него, когато презъ 969 г. се видѣло, че цѣлата Североизточна България става вече плячка на руситѣ, които още тогава не

криели намѣрението си да прехвърлят Балкана. А може би, което е още по-вѣроятно,—заедно съ много други градове и крепости низъ сев. Тракия — Пловдивъ е билъ загубенъ отъ българитѣ още при споменатия походъ на Никифора Фока презъ 967 г. Навѣрно тъй ще трѣбва да бждатъ обяснени и думитѣ на Льва Дяконъ, че императорътъ, като видѣлъ тогава непроходимитѣ мѣста на Хемусъ и Родопитѣ и като знаелъ, че тамъ не еднѣжъ намирали гибелта си византийскитѣ армии, решилъ да прекрати похода си и да изпрати срещу България руситѣ. Видътъ на Родопитѣ и Хемусъ е могълъ да уплаши Никифора, незапознатъ по-рано съ тия мѣста, само следъ като той вече се е озовалъ въ Пловдивска Тракия. Походътъ му въ 967 г. следователно не ще се е ограничилъ до окопа Еркесия, гдето, споредъ г. Б., Никифоръ превзелъ само нѣкои „погранични български укрепления“.

Мнението, че чрезъ титлата комисъ (*κόμης*), съ която византийскитѣ автори наричатъ бащата на Самуила, е предадено славянското „к м е т ъ“ (къметъ), това мнение изказано още отъ Дринова, а напоследъкъ подето и отъ Златарски, се подържа и отъ Баласчева. Тая идентификация, която почива само на едно случайно звуково подобие, е съвсемъ произволна. Комити и комитати (държавни провинции, както и въ България) е имало и въ сръдновѣковното Маджарско, гдето съответнитѣ термини навѣрно нѣматъ нищо общо съ славянскитѣ къметъ, къметство. При това, ако употребеното отъ византийскитѣ автори *κόμης* е предавало славянското къметъ, сръщнали бихме тая славянска титла на Самуиловия баща поне въ съответнитѣ славянски текстове. Тамъ обаче намираме друго. При старобългарския преводъ на хрониката на Сим. Логотета въ пассажа, гдето се говори за Самуиловия баща, думата *κόμης* е преведена съ *колѣръ*, *комитъ*. Не щѣше ли българскиятъ преводачъ да употреби въ случая славянската дума *къметъ*, ако тя означаваше това, което у византийския авторъ е изразено съ термина *κόμης*?

Навѣрно на нѣкакво недоразумѣние се дължи по-нататъкъ и твърдението на г. Б. (стр. 14 бел. 1), че споменатиятъ въ Наръшкия надписъ (Солунско) „Тодоръ олгу тарканъ“ билъ „тарканъ на Жлгата“ (sic) т. е. на укрепления лагеръ *Ῥογγλος*, въ който българитѣ живѣли преди да минатъ Дунава. Преди всичко твърде странно е, че г. Б. безъ всѣкаква уговорка и съвсемъ направо идентифицира думитѣ *Агълъ* (*Ῥογγλος*) и *олгу* (*ὄλγος*?), за да образува отъ тѣхъ своето „Жлгатъ“. А следъ това, какво общо е могълъ да има съ отвлечденунавкия „Жлгатъ“ тоя Тодоръ, когато въпросниятъ надписъ го споменува като тарканъ въ земитѣ на Южна Македония? При това г. Б. не си задава по-нататъкъ и въпроса, дали въ 904 г., когато е билъ поставенъ надписътъ, земитѣ задъ дунавскитѣ устия още сж били български. До сега поне ученитѣ считаха, че тѣ ще сж били окончателно загубени къмъ края на IX в., когато ги заели маджаритѣ, а следъ тѣхъ печенегитѣ.

Едва ли може да бжде вѣрно по-нататъкъ неподкрепеното съ нищо твърдение на г. Б., че Романъ, вториятъ синъ на Петра, билъ скопенъ отъ византийцитѣ, следъ като въ 972 г. Цимисхий заедно съ брата му Бориса II го отвелъ въ плѣнъ въ Цариградъ. За да направи

твърдението си приемливо, г. Б. би трѣбвало поне да опровергае доказателствата на сръбския ученъ Анастасиевичъ, който посочи, че Романъ е билъ скопенъ още презъ 963 г., когато съ брата си се намиралъ като заложникъ въ византийската столица.

Твърде смѣло, а при това и съвсемъ необосновано е предположението на г. Б. (стр. 27), че въ предѣлитѣ на Самуиловитѣ владѣния влизали и „две княжества въ старитѣ земи на аваритѣ, присъединени отдавна къмъ българскитѣ земи“. Навѣрно г. Б. въ случая има предъ видъ частъ отъ областитѣ задъ Дунава, около Тиса или въ Трансилвания, които нѣкога наистина бѣха владѣни отъ българитѣ. Но оставали ли сж тия земи подъ български скиптеръ и въ края на X в.? — Известно е, че надъ днешния Банатъ, областта между Марошъ, Тиса и Дунава, тогава е заповѣдвалъ единъ унгарски князь на име Айтонъ, съ когото Самуилъ по-късно се съюзявалъ срещу самия маджарски кралъ Стефанъ I. Ако следователно дори лежащиятъ непосредствено задъ Дунава Банатъ не е влизалъ въ предѣлитѣ на Самуиловата държава, малко мжчно би било за г. Б. да докаже, че нѣкои отъ другитѣ области на бившето аварско царство, по къмъ северъ или низъ Трансилвания, сж се намирали подъ властта на Самуила. Съобщението на Конст. Багрянородни (*De admin.* 174), което Б. привежда, че маджарскитѣ владѣния на изтокъ граничили съ българскитѣ, е въ случая съвсемъ безпредметно: то се отнася къмъ време съ нѣколко десетолѣтия по-раншно отъ епохата на Самуила.

Преди нѣколко години г. В. Златарски излѣзе съ теорията (Мак. прегледъ II. 1. стр. 6), че отцепенитѣ отъ Преславското царство западни български земи „образували първоначално федеративенъ съюзъ съ военно-отбранителна целъ и за това властта на (надъ?) цѣлата страна била разпредѣлена между четиримата братя (синове на Никола) които сж управлявали задружно всѣки (?) отдѣлна погранична съ Византия област“. Авторътъ на тая теория претендира да знае даже и областитѣ, надъ които е заповѣдвалъ всѣки единъ отъ братята: Давидъ — Южна Македония между Вардара и Бистрица, Моисей — Струмишко, Аронъ — Софийско, а Самуилъ — Костурско и Прѣспанско. Какво сж представляли тогава останалитѣ провинции на държавата, г. Зл. не бѣ счелъ за нужно да опредѣли. Г. Б., който възприема това мнение за териториалното разпредѣление на властта между Комитопулитѣ, но иска да бжде по-подробенъ и оригиналенъ, обяснява, че князь Никола ималъ сръдището на владѣнията си въ земитѣ на славянското племе Бърсяци и че Давидъ, като най-възрастенъ отъ синоветѣ му, наследилъ именно тая областъ, която се простирала отъ Кичево и Дебъръ презъ Прилепъ, Охридъ и Прѣспа, та до Тесалия и Южноалбанското побрѣжие. На Моисея г. Б. предоставя земята отъ Воденъ и Острово до Пиринъ и Брѣгалница, на Арона — Софийската и Кюстендилска области, а на Самуила — Северна Македония, Моравско, Видинско и Сръмско.

Читателътъ би се запиталъ, отъ гдѣ това различие въ заключенията на двамата учени? Отъ тамъ, че тѣ сж основани на чисто субективни съображения и изводи: никакво известие нѣма за това, че единъ или другъ отъ братята е управлявалъ или отбранявалъ областта,

която нашите историци му предоставят. Защото въ случая никакво значение, а още по-малко доказателна сила не могат да иматъ съобщенията, че Давидъ билъ убитъ между Костуръ и Прѣспа отъ нѣкакви власи-скитници, че Моисей погиналъ при обсадата на Сѣръ, или пъкъ най-сетне, че Аронъ свършилъ днитъ си въ мѣстността Разметаница, Дупнишко. Еднажъ възприето гледището, че отдѣленитъ отъ Преславското царство западни земи сж образували едно държавно цѣло, то отъ обстоятелството, че единъ отъ неговитъ представители е могълъ презъ даденъ моментъ да се намѣри на едно или друго мѣсто въ тѣй обособената държавна територия, едничко отъ това обстоятелство само по себе си не може да се тегли никакво заключение. Фактътъ напр., че Моисей е билъ убитъ предъ Сѣръ, въ никой случай не може да показва, че нему било отредено началството надъ съседнитъ български земи. Знаемъ ли ние днесъ, дали заедно съ Моисея въ похода срещу Сѣръ не сж участвували и неговитъ братя? Та нали въ битката при Траяновитъ врати 986 г. българскитъ войски сж били водени отъ Самуила, Арона и Петровия синъ Романа? Г. Б. самъ бележи, че четиримата братя били „владѣтели съуправители“, като добавя, че презъ „сжщото време и източно-римския престолъ заемали три лица“. Не еднажъ въ Византия едновременно царуваха по двама или нѣколко василевси. Споредъ случая тѣ раздѣляха правата или почеститъ на върховната властъ, владѣтели обаче на отдѣлни части отъ Империята тѣ никога не бѣха. Кое дава на г. Б. основанието да твърди, че тъкмо противното е било съ „тетрархията“ на Комитопулитъ?

Центърътъ на работата на г. Б. изглежда да е въпросътъ за похода на Василия II срещу София презъ 986 г. Новото, което тукъ г. Б. казва, може да се сведе въ следнитъ твърдения: 1. Пжтьтъ, по който византийцитъ навлѣзли въ България, не билъ презъ Траяновитъ врата, както до сега всички сж мислили, а презъ Момина клисура — Сулу-дервентъ, гдето на връщане ги сполетѣла и катастрофата. 2. Когато Василий II обсаждалъ София, тримата български царе (Самуилъ, Аронъ и Романъ) пристигнали на помощъ на обсаденитъ и „завзели височинитъ на околнитъ планини, като сжщевременно се осланяли и на гарнизонитъ на сжществуващитъ по онуй време градища въ околноститъ на Сердика“. 3. Че, когато Василий отстѣпилъ отъ София, тримата царе тръгнали по петитъ му, и докато византийцитъ нощували при крепостъта Щипоне до Ихтиманъ, тѣ изпратили отреди, които по планинскитъ пжтеки на югъ отъ Ихтиманското поле да достигнатъ Сулу-дервентъ и имъ отрѣжатъ пжтя на отстѣпленieto. Тамъ, „северно отъ горещата антична минерална Момина баня“, ромейската войска била заградена отъ българитъ и унищожена.

Своето заключение, че въ настѣпленieto си срещу България византийцитъ ударили презъ Момина Клисура, г. Б. основава на известieto на византийския лѣтописецъ Скилица (Кедринъ), който разказва, че императорътъ миналъ „по пжтя край Родопа и Марица“. Скилица е писалъ хрониката си най-малко 80 години следъ въпросния походъ. И каква вѣра може да се отдава на даннитъ, съ които е разполагалъ за тоя походъ, се вижда отъ обстоятелството, че той отрича Василий

да е стигналъ до София. Но независимо отъ това достатъченъ ли е горниятъ изразъ на византийския авторъ за да се оправдае напълно заключението на г. Б.? Нима въ широкъ смисълъ не може да се каже, че и пжтьтъ отъ Пловдивъ презъ Траяновитѣ врата върви покрай Родопитѣ и Марица? „Траяновиятъ пжть“ си е оставалъ презъ сръдновѣковието най-голѣмата съобщителна линия между Софийско и Пловдивско. Той е билъ и най-удобниятъ за движението на по-значителни войскови маси; знае се, че именно него сж използвали и кръстоносцитѣ при минаването низъ Балканския п-въ въ XI и XII в. Презъ Сулу-дервентъ-Момина Клисуре тогава може да е имало планински пжтеки, за това свидетелствуватъ тамъ и следитѣ отъ нѣкогашнитѣ градища, но би ли се залуталъ низъ тѣхъ Василий, когато предъ него е лежалъ много по-удобниятъ и прочутъ още отъ древността воененъ друмъ?

Второто отъ твърденията на г. Б., че когато византийцитѣ обсаждали София, Самуилъ заелъ планинитѣ около тоя градъ, почива на едно недоразумение. И въ дадения случай г. Б. изхожда отъ разказа на Скилица, а както казахме, споредъ него Василий II даже не е достигналъ до София: императорътъ, съобщава той, спрѣлъ при Щипоне до Ихтиманъ и тукъ именно „се разчуло, че Самуилъ билъ заелъ върховетѣ на околнитѣ планини.“ Въпросътъ значи е за планинитѣ около Ихтиманъ, а не за тия около София.

Що се отнася пъкъ до убеждението на г. Б., че българитѣ пресѣкли пжтя на отстъпващитѣ неприятели при Момина Баня, то е основано на явно пресиленото тълкувание на съответнитѣ мѣста отъ разказа на Лѣва Дяконъ, единъ отъ участницитѣ въ похода. Византийцитѣ пренощували, тълкува г. Б. разказа на Лѣва Дяконъ, въ Ихтиманското поле и на другия денъ се отправили къмъ мѣстото при дн. с. Леща, отъ гдето се разклоняватъ пжтищата къмъ Траяновитѣ врата и Сулу-дервентъ. А че Василий не избралъ, казва г. Б., пжтя презъ Траяновитѣ врата, се виждало отъ това, че Лѣвъ Дяконъ „никакъ не говори“ при бѣгството си „да е изкачилъ последователно дветѣ стрѣмни угорини, които започватъ отъ с. Леща и достигатъ до Траяновитѣ врата.“ Лѣвъ Дяконъ наистина не е могълъ да мисли, че нѣкога ще се искатъ отъ него такива подробности, но разказвайки за бѣгството си той все пакъ не е пропусналъ да спомене, че самъ би погиналъ, ако — преди българитѣ да завзематъ „стрѣмния и ограденъ съ пропасти пжть“ (*τὴν φαράγγωδην ἁγόδον* ed. Bonn. 173.6), — той не билъ препускалъ съ коня си и не достигналъ тъй „планинския гребенъ“. Г. Б., който знае, че по пжтя отъ с. Леща презъ Сулу-дервентъ къмъ Момина баня не се изкачватъ никакви стрѣмнини, обяснява, че „стрѣмниятъ пжть“, за който Л. Дяконъ споменува, билъ по склоноветѣ на Родопитѣ надъ гара Костенецъ. Това значи, че планинскиятъ гребенъ (*ἀκροφάειαν*), на който бѣгащиятъ съ своя конь византийски лѣтописецъ успѣлъ да се спаси, е билото на самитѣ Родопи!

Интересни и наистина ценни сж разясненията, които г. Б. прави върху събитията презъ периода 991—994 г. Още презъ тоя периодъ, доказва той, Василий II успѣлъ да отнеме отъ Самуила Тесалия, която последниятъ бѣ завоювалъ едно десетолѣтие по-рано.

Въ връзка съ тия събития се повдига въпросътъ и за Самуиловия синъ Радомиръ (Гаврилъ-Романъ). У Скилица стои, че той билъ роденъ Самуилу „отъ нѣкоя плѣнница ларисянка“. Въ една отъ „Добавкитѣ“ на Михаила Дѣволски къмъ виенския преписъ на Скилицовата хроника е отбелязано, че майката на Радомира била „Агата, дъщеря на Иоана Хрисилий, началникъ на Драчъ“. Въ друга една отъ „Добавкитѣ“ пъкъ се разказва, че самиятъ Радомиръ билъ жененъ отначало за дъщерята на унгарския кралъ, но тъй като по-сетне я намразилъ, прогонилъ я и се оженилъ за „хубавата Ирина, плѣнена въ Лариса.“

Златарски, който предпочита сведенията на „Добавкитѣ“ предъ тия, що дава самиятъ текстъ на Скилица, оставя въ случая безъ внимание тоя последния и счита, че Самуиловата жена не е била никаква ларисянка: за ларисянка билъ жененъ Радомиръ. Баласчевъ е на друго мнение: Иоанъ Хрисилий, за чиято дъщеря, споредъ „Добавкитѣ“, се оженилъ Самуилъ, е билъ, мисли той, плѣненъ заедно съ семейството си въ Лариса и следъ това билъ назначенъ за управител на Драчъ. Отъ тоя бракъ билъ роденъ Радомиръ, който следъ развода си сжщо се оженилъ за ларисянката Ирина, макаръ тя да е била по-възрастна отъ него, „тъй като той още не билъ роденъ, когато тя, както и майка му, паднали въ плѣнъ у българитѣ“.

Вече това последно обстоятелство е достатъчно, за да породи съмнение върху заключението на г. Б. Но има и друго. — Споредъ г. Б. Лариса е била взета отъ Самуила въ 983 г. Ако майката на Радомира е била измежду плѣненитѣ жители на тоя градъ, Радомиръ въ такъвъ случай ще е билъ роденъ не по-рано отъ 984—985 г. Знае се обаче, че той е придружавалъ баща си въ похода, който свършилъ съ катастрофата при Сперхий въ 996 г. Тамъ заедно съ Самуила Радомиръ билъ раненъ. И двамата тѣ би били плѣнени, разказва по тоя случай Скилица, ако не се били престорили на умрѣли: между труповѣтъ на падналитѣ тѣ дочакали нощта и тъй избѣгали. Какъ г. Б. ще съгласува това известие, съ предположението, — което необходимо следва отъ горната негова предпоставка, — че въ 996 г. Радомиръ би билъ едва 11-12 годишно дете?

Разглежданата работа на г. Б. се отличава съ своята безсистемностъ и разхвърленостъ. Читателътъ при това не може да се освободи отъ впечатлението, че тя е написана не толкова съ добрата воля да се хвърли нова свѣтлина върху въпроситѣ, които засѣга, колкото да се каже, съ поводъ или безъ такъвъ, по нѣкоя тежка дума за тия, съ които авторътъ отдавна враждува. Тия закачливи отклонения и бележки, съ които изобилствува книжката на г. Б., намаляватъ още по-вече нейната цена. А при това не липсватъ въ нея и груби грѣшки. Т. напр. между византийскитѣ извори за историята на нещастния походъ на Василия II презъ 986 г. г. Б. дава текста и превода на едно стихотворение на Иоана Геометъръ. Не бихъ помислилъ, възкликава въ него византийскиятъ поетъ, „че стрелитѣ на мизитѣ ще излѣзатъ по-силни отъ копията на авзонитѣ.“ Обяснението на г. Б., че „авзонитѣ“ сж били „отборъ войска на ромеитѣ“, е свършено погрѣшно. Авзонитѣ, наричани още и оски, сж били древното население на Срѣдна и Южна Ита-

лия и въ поетическия езикъ името авзони, употребявано често отъ византийскитѣ автори, означава изобщо италийци, римляни, т. е. ромеи, за каквито сѣ се считали и самитѣ византийци. Горниятъ стихъ на Иоана Геометъръ следователно значи, „че стрелитѣ на българитѣ (мизи) се оказали по-силни отъ копията на византийцитѣ“ или пъкъ на простъ езикъ, — че българитѣ победили византийцитѣ.

П. Мутафчиевъ.

Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, ὑπὸ Νικηφόρου Μοσχопούλου, μετὰ χαρτῶν καὶ εἰκόνων. Ἀθήναι 1929 (История на България, отъ Никиф. Мосхопулосъ, съ карти и изображения, Атина 1929) стр. 103.

Презъ руско-турската война, когато погледитѣ на свѣта сѣ били обърнати къмъ България, въ Атина е била стѣкмена една „История на Българитѣ“ (N. I. Κοκκίνη, *Ἱστορία τῶν Βουλγάρων*, Ἀθήναι 1877), която и днесъ представя интересъ повече отъ гледна точка на това, какъ грѣцитѣ пишатъ българска история, отъ колкото като книга съ научно съдържание. Като изключимъ и още една малка книга, имаща видъ на история само по нахвърленитѣ въ нея материали, издадена съ пропагандска цель презъ 1899 година въ Флоренция (A. de Gubernatis, *la Bulgarie et les Bulgares*), и нѣколкото други полемични книги по македонския въпросъ (най-важната отъ които за насъ е книгата на V. Colokotronis, *la Mecedoine et l'Hellenisme*, Paris 1919), опитътъ на Мосхопулосъ да даде своя „История на България“ може да се сметне за една рѣдкостъ въ грѣцката литература отъ този родъ. Впрочемъ и самъ авторътъ признава въ предговора на книгата си, че нейното предназначение, като писана само на грѣцки, е да попълни една отдавна чувствуваща се празнина, разбира се — за вътрешния грѣцки пазаръ.

Като познаваме качествата на автора на предлаганата книга (той на нѣколко пѣти се е опитвалъ да защити грѣцкото гледище за „правото на елинизма да владѣе крайбрежията“, и въ тия си опити той даде една доста обемиста работа върху западна Тракия — печатана презъ 1922 год.), отначало още трѣбва да отбележимъ, че Мосхопулосъ не винаги се е явявалъ като безпристрастенъ „историкъ“ и добросъвестенъ преценителъ на събитията.

Но нека минемъ къмъ предметната *Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας*, която по една бележка на корицитѣ, макаръ и пустната въ отдѣлна книга, била преназначена за печатащата се по настоящемъ въ Атина „Голѣма грѣцка енциклопедия“, *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*.

Първото впечатление отъ книгата е лошо. Вмѣсто да започне направо съ историческата часть, Мосхопулосъ намѣрилъ за добре да занимае своитѣ грѣцки читатели съ етнографията на България и българскитѣ земи, съ една несвършваща редица отъ безсистемно нахвърлени или случайно попаднали въ рѣцетѣ му материали, отъ изложението на които не се вижда ясно нито какво е искалъ да каже, нито какъ той си обяснява най-важния въпросъ: Що представлява въ етнографско отношение българския народъ? На автора, като не е идвало

отъ ржки да асимилира една мъчна за него материя, нахвърлил е въ безпоредъкъ противоречиви едно на друго мнения, които сж го просто уморили. Така той започва етнографскитѣ си бележки съ западно българскитѣ области, чиито обитатели, като е искалъ да причисли къмъ „племената отъ неславянски произходъ“, намира за сродни едновременно и съ печенежи и съ кумани, безъ да каже даже, отъ где взима тия произволни сравнения. На друго мѣсто, говорейки за прабългаритѣ и за „разнитѣ тѣхни примѣси съ турански народи“, съвсемъ неочаквано споменава помацитѣ, които, както е известно, сж приели мохамеданство въ много по-късни вѣкове и нѣматъ нищо общо съ туранскитѣ народи. И така, навсѣкжде тенденцията на тия „етнографски“ съпоставяния е една и сжща — да се изопачи или замъгли истината. Това се вижда и при описание на характернитѣ черти на българитѣ, които сърбитѣ били наричали „църни българи“. Навсѣкжде преиначенитѣ описания (стр. 1—8) и чуждитѣ мнения, които се даватъ тамъ, сж придружени съ нѣколкократно повтаряното заключение, че ние българитѣ не сме били славяни. Явно е, че до тѣзи си „заключения“ Мосхопулосъ идва подъ влиянието на сърбитѣ — ние българитѣ не сме познавали голѣмата селска задруга, нито „славянската слава“ и пр. Въ този редъ на съпоставяния авторътъ чертае етнографската карта на българскитѣ земи, като оспорва чисто българския имъ характеръ даже въ предѣлитѣ на свободна България. При това преувеличава броя на турцитѣ, казва, че били 700 хиляди души, и броя на гърцитѣ, „които, въпрѣки изселванията отъ Бургаско и Пловдивско, останали въ доста голѣма численостъ“. Власи въ крайдунавската област наброява повече отъ 35 хиляди, и по този начинъ, служещъ си съ удвояване малцинствата въ България, пресмѣта ги на „една четвъртъ отъ цѣлото население“, безъ съмнение за цели, които ни сж добре известни и отъ книгитѣ на сръбскитѣ учени, да се намали по нѣкакъвъ начинъ значението и мѣстото на българския народъ на Балканския полуостровъ.

Но да минемъ върху историческия материалъ, който авторътъ е насъбралъ въ книгата си.

Историята на първото българско царство (стр. 8 — 23) гръцкиятъ авторъ предава доста правдиво, като по видимому е черпилъ материали отъ нѣмското съкратено издание (*Geschichte der Bulgaren, I Teil* Leipzig, 1918) на проф. В. Н. Златарски и отъ нѣмското издание на Българска история на Иречека (Прага 1876). Тукъ, въ тази частъ на книгата си, Мосхопулосъ предава най-новитѣ изследвания за произхода и живота на прабългаритѣ преди идването имъ и настаняването имъ на югъ отъ Дунава, а сжщо тѣй и тѣхния контактъ съ заваренитѣ на Балканския полуостровъ славянски племена. Превратно обаче тълкува станалата помежду имъ държавна спойка и не отбелязва сравнително бързото приспособление на малочисленитѣ прабългари къмъ тия славянски племена (славяно-антитѣ), но дава доста голѣми подробности за значението на болярството, на държавната и царска власть, „установена по образа на прабългарскитѣ разбирания“, на разширението и закрепвянето на българскитѣ граници, на борбитѣ съ Източната империя — най-вече презъ Крумовата епоха, за

прилива на славянскитѣ племена въ границитѣ на българската държава, говори особено за царь Борисовия баща Пресиамъ, кайто включва въ царството си и македонскитѣ области (*τὰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας*) още въ 847 година (стр. 23). Тука липсватъ само материалитѣ за византийската иконоборска епоха на VIII в., които за българската история иматъ немалко значение.

Епохата на царь Борисъ и царь Симеонъ е предадена съвсемъ на кратко (стр. 24 — 28). Премълчана е книжовната дейность отъ IX вѣкъ, като сж пресилени повече отъ моментитѣ на византийското влияние върху българската държава. Малко мѣсто е отредено на Симеоновитѣ войни противъ Цариградъ, но затова пъкъ се даватъ доста голѣми подробности за ереситѣ въ България, особено за богомилството, получило широко разпространение въ времето на царь Петъръ, „рушеще църквата и подкопаваще изъ основи държавата“ (*ὁ βογομιλισμὸς οὐ μόνον παρέλυσε τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ ἐκλόνισεν ἐκ θεμελίων τὸ κράτος*). Авторътъ подчертава, че тѣзи ереси сж били слабостъта на България и силата на Византия. За да докаже значението и влиянието на богомилството, описва вътрешнитѣ борби на България презъ царуването на Петра и не се въздържа по този случай да засегне въпроса за голѣмото влияние на Византия, което той нарича гръцко, и което било най-силно при царуването на този български царь. Естествено, за автора на предлаганата книга точно тука било нужно не само да представи на гръцкия читателъ, въ какво се е състояла слабостъта на Петровска България, но и да изтъкне, че византийското влияние въ нея е било гръцко. Говорейки за византинизъма и българитѣ и влагайки въ византийската култура понятия, които да я представятъ като изключително продължение на елинската, авторътъ поставя въпроса въ зависимостъ отъ желанието си да представи днешния гърцизмъ за продължение на византинизъма и елинизъма и да обърне очитѣ на гърцитѣ къмъ българския народъ. Но, отклонилъ се веднажъ отъ това да пише българска история и навлѣзълъ въ разяснение на въпроса, до колко и да ли византинизмъ значи елинизмъ, авторътъ избѣгва да спре на най-сжщественото, — че византийската история е продължение на историята на римската империя на изтокъ, съставена отъ разнородни елементи, въ основата на които лежатъ познатитѣ отъ византийско време малоазиатски и азиатски народи, а по-късно и българитѣ въ европейскитѣ владѣния между Дунава и моретата. Борбитѣ на българския народъ противъ василевситѣ иматъ следователно сжщото значение, което иматъ борбитѣ и на останалитѣ народи, влизащи въ състава на тая свѣтловна за онова време държава. И ако България успѣ въ тия борби окончателно да оформи своята политическа, народна и културна сила, то не е защото тя е отказвала влиянието на християнско-византийската култура, а е точно обратното — България я е практикувала въ доста широки размѣри, защото е имала въ себе си самородни сили да се оформи като отдѣлна държава. Ако и другитѣ народи на Византия бѣха успѣли да направятъ сжщото, где щѣше да остане „гръцкиятъ характеръ“ на тая държава като народностенъ елементъ. Безъ друго само на малки крайбрѣжни линии край Срѣди-

земното море. Що се отнася до употребата на официалния елински езикъ, който въ по-късни вѣкове е измѣстилъ официалния латински езикъ, то той не е инструментъ на расова принадлежностъ или още по-малко — на национална принадлежностъ, а такъвъ на надмощието на една култура, каквато виждаме днесъ въ други форми да се явява английската. Но върху смисъла на всички тѣзи въпроси, които изглежда нѣматъ значение за автора предъ желанието му да представи Византия за продължение на Елада а модерния гърцизъмъ за продължение на византинизма, той и не се спира. Той прави само едно, описва борбитѣ на България като борби противъ „елинизма“.

Следващъ все въ сѣщия духъ развитието на по-важнитѣ исторически събития, авторътъ дава особено мѣсто на западното, Самуиловото българско царство. Войнитѣ между Самуила и византийския императоръ Василий, „водени съ ожесточение“, сж намѣрили дълги описания (стр. 32, 33). Подробно сж описани и последнитѣ години на западното българско царство (стр. 34, 35). Не е премълчано значението на Охридъ и Преспа като столици и крепости. Отдѣлено е сжщо мѣсто на борбитѣ на Самуиловитѣ наследници съ Византия, която била принудена да даде самоуправление на македонскитѣ български области при събиране на данъцитѣ, при приложение на законитѣ, и автономия на по-низшитѣ управителни тѣла, каквато сж имали при Самуила (*... ἡ φερολογία, οἱ νόμοι καὶ ἡ αὐτονομία τῶν κατωτέρων διοικητικῶν βασιμίδων ἀφέθησαν ὡς εἶχον ἐπὶ Σαμουήλ*).

Въстанието на Асѣневцитѣ следъ византийското робство се описва съ известнитѣ отъ историята подробности: българскитѣ земи една по една се присъединяватъ къмъ въстаналитѣ и връщатъ своята свобода. Ала войнитѣ започватъ едва следъ възвръщането на свободата. Царь Калоянъ изведнажъ издига името и силата на България. Той се бори успѣшно едновременно противъ Византия и противъ латинитѣ (кръстоносцитѣ). Съ предаването на по-важнитѣ събития отъ тази епоха, тукъ автора не е забравилъ да подчертае и обстоятелството, че Византия често е използвала боляритѣ, роднини на царь Калоянъ за да отслабне позицитѣ му. На чело на тия боляри сж стояли на първо мѣсто Иванко, оженилъ се по-късно за византийската княгиня Теодора и воювалъ на чело на византийски войски противъ отечеството си (*Ἰβάνκο ἐπολέμει ἐπὶ κεφαλῇς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν βουλγάρων*), на второ мѣсто Добромиръ Стрѣзъ, който е владѣлъ Просекъ и Струмица (*... Δοβρομῖρ Στρεῖτς ὅστις κατεῖχε τὸ Πρότεκ καὶ τὴν Στρούμνιτσαν*). „Немилостиви“ сж били опустошенията, които сж правили българскитѣ царе отъ династията на Асѣневцитѣ по отношение на „гжстонаселената съ гърци Тракия“. Говорейки за Тракия, авторътъ прави загадки, че въ нея влизала и „Източна Румелия, която българитѣ и тогава обезлюдили отъ гръцкото ѝ население“. И за да даде по-голѣмо значение на твърдението си, че тая областъ преди Асѣневцитѣ, значи презъ време на византийското робство, била населена съ „елини“, Мосхопулосъ се позовава на Geoffroi de Villehardouin (*La conquête de Constantinople*), комуто билъ обърналъ внимание „елинскиятъ“ характеръ на тия области. Отклонилъ се отъ историята и тръгналъ отново по пѣтя на собственитѣ си обяс

нения, гръцкият съставитель на тая „Българска история“ изпада отново въ противоречия, като веднажъ оспорва българския характеръ на Тракия презъ царуването на Асѣневцитѣ, други пътъ подържа, че царъ Калоянъ билъ изселилъ доста гърци („елини“) отъ Тракия и направилъ отъ нея българска провинция. Като добъръ стратегъ и добъръ организаторъ на държавата си, той я наредилъ така, че на всѣкаде българскиятъ народъ да има надмощие. Но най-силниятъ аргументъ на този български царъ сж били опустошенията на гръцкитѣ области, особено когато тѣ му се съпротивлявали, какъвто е билъ случаятъ и съ Тракия. Убийството на царъ Калоянъ на 8. септемврий 1207 година, извършено отъ единъ подкупенъ отъ византийцитѣ куманинъ подъ стенитѣ на гр. Солунъ, когато българскитѣ войски сж обсаждали тоя градъ, освободило Византия отъ единъ отъ най-опаснитѣ ѝ противници, казва авторътъ, а българската държава хвърля временно въ вжтрѣшни ежби и взаимни борби между претендентитѣ на престола. Това състояние обаче не е траяло дълго време, защото на чело на България застава мждриятъ царъ Иванъ Асѣнъ II, презъ чието време държавата още повече разширява своитѣ граници. Въ сжщото това време византийската империя се намира въ доста голѣмъ упадъкъ, на който авторътъ указва като на една косвена причина за проявената мощъ на българското царство презъ казаната епоха. Тука той прави и една грѣшка като въ редицата български царе, за които говори, поставя и руския князь Свѣтославъ като царъ на България (*τσάρος τῆς Βουλγαρίας*), безъ да отбележи обстоятелството, че неговото владичество надъ България било временно и че той билъ руски князь.

За Тертеровци и Шишмановци авторътъ говори по-малко, като нѣкои моменти на епохата отбелязва погрѣшно. Тѣй той подържа, че слабостта на българската държава при Шишмановцитѣ била толкова голѣма, че следъ изгубения бой при Велбуждъ, българскитѣ боляри били предали страната на сръбския князь¹ Стефанъ Урошъ III, смѣтайки, че съ това най-сетне щѣло да настъпи споразумение между България и Сърбия. Изобщо тукъ Мосхопулосъ съ една особена предпазливостъ третира историческитѣ събития въ полза на сърбитѣ, като при това нѣколкократно изтъква ролята на Византия да помирява, или споредъ нуждата да бжде приятелка на една отъ тѣхъ. Като дава още нѣкои подробности върху отношенията на Шишмановска България къмъ византийци и сърби, той привръшва описанията си и на второто Българско царство и ги допълня съ нѣкои свои обяснения върху започването най-сетне на последната сцена на драмата (*ἤρχιζε πλέον ἡ τελευταία σκηνὴ τοῦ δράματος*), която хвърля въ робство (*ἀπέληξεν εἰς τὴν ὀποδούλωσιν*) българитѣ, сърбитѣ и гърцитѣ (стр. 49). Между другитѣ причини за настъпилото робство се изтъква и упадъкътъ въ обществото, понижениятъ моралъ вследствие на манихейската и богомилска ереси, нежеланието на мждетѣ да се задомяватъ, създаването на безброй много манастири и пр. Но тукъ изведнажъ спрѣлъ да описва тогавашната византийска и българска общественостъ, авторътъ минава върху въпроса, колко царици сж били българки, колко чужденки. Говори и за уредбата на

¹ παρέδωκαν τὴν χώραν των εἰς τὸν Σέρβον ἡγεμόνα.

тогавашната държава, правните и други институти, които разглежда повърхностно (стр. 52, 53). Инцидентно спира на въпроса за оригиналността на тогавашните български закони, и като я оспорва, забравя, че цялото византийско законодателство не е друго освен копие на законите на стария Римъ, и най-сетне, че сжщото важи за всички народи, които сж били въ допирностъ съ Източната римска империя. Употрѣбениятъ тука изразъ *ἐλληνικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου* (елинско самодържавие на Византия) е измисленъ отъ автора и не дава да се види, кое е „елинското“ въ института на самодържавието, което българитѣ сж възприели. Правъ е обаче като твърди, че България и българскиятъ народъ дължатъ много нѣщо на унитарнитѣ монархически принципи, възприети и отъ Византия, и че въпрѣки вѣковното робство българскиятъ народъ благодарение на този единенъ духъ не загина. Общинското самоуправление и „навицитѣ на славянската раздробеностъ“, не попрѣчиха на този духъ да стегне отново държава и общество. Отъ разяснението на въпроса за самодържавието авторътъ по навикъ прехвърля пакъ на любимата си тема „елинизъмътъ въ България“, и съжалявайки за това, че той билъ изкорененъ по силата на редъ исторически събития хвали качествата на „елина“: *ὁ Ἕλλην ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ὁ φορέυς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ* т. е. гъркътъ се е смѣталъ по онова време предтеча на европейската култура. Думата е за ония византийци, които като сж забѣгнали следъ идването на турцитѣ въ Италия присадили съ себе си запазената отъ Византия елинистична култура и по този начинъ дали потикъ за последвалия презъ XVI вѣкъ италиански и европейски ренесансъ. Така обаче авторътъ не обяснява предмета, се старае да остави впечатление у несведущия грѣцки читателъ, че действително „гоненитѣ елини“ отъ българи, турци, ромжни и пр. сж носителитѣ на европейската култура. За тѣзи, които познаватъ грѣцкото самонимие, не може да се види чудно старанието на Мосхопулосъ да използва навсѣкаде въ своята „История на България“, случая за да превѣзне византийския „гърцизмъ“. Отъ тукъ на сетне това вече става най-любимата тема на автора.

* * *

Материалитѣ за турското робство авторътъ, изглежда, взима отъ Н. Станевъ, а именно отъ нѣмския преводъ на книгата му „История на българитѣ“ (*Geschichte der Bulgaren*), издадена въ Лайпцигъ презъ 1917 година и третираща българската история отъ епохата отъ идването на турцитѣ до най-нови времена, включително българското възраждане. Бледъ и сухъ е опитътъ на грѣцкия историографъ да предаде манастирскитѣ килии като центрища, въ които поникватъ първитѣ български училища, да опише отца Паисия, да характеризира началнитѣ моменти на българското духовно възраждане. Навсѣкаде и най-важнитѣ моменти се съпровождатъ съ обяснения, че борбата се води противъ патриаршеското духовенство (*κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου*), което авторътъ не е могълъ да се въздържи да не нарече „елинско“ духовенство. Борбитѣ за възстановяване на българската автокефална църква, разширението на народното образование, съвзимането на общинитѣ и закрепването на

българския народъ, сж така размѣсени и така нагодени, че впечатлението, което остава у читателя, е че българския народъ е напѣвалъ своитѣ усилия не да се здобие съ духовна и църковна свобода, но да унищожи свѣтовното значение на патриаршията.

Руско-турската война отъ 1877 година споредъ автора е предизвикана изкуствено—отъ славянофилитѣ въ Русия. Първитѣ резултати, получени отъ тая война, сж били изнасилване на действителното положение на нѣщата. Най-вече били увредени интереситѣ на гърцизма, защото въ Санъ-Стефанска България сж влизали голѣма частъ отъ Тракия и почти цѣла Македония съ изключение на Солунъ и Халкедонския полуостровъ. Тая държава, раздѣляща европейскитѣ турски владения на две, не била чисто българска (*δὲν ἦτο καθαρῶς βουλγαρικόν*). На нея несправедливо сж били дадени 164 хил кв. клм. земя и 4·5 милионно население. Съ образуването на Санъ-Стефанска България билъ жертвуванъ „цѣлокупниятъ еленизмъ“ въ Турция (стр. 64). Тукъ авторътъ дава най-голѣми подробности по подготовката на Берлинския договоръ, исканъ отъ Англия и наложенъ на Русия отъ Бисмаркъ, за да може България да бжде отстранена отъ Бѣлото море (*ὥστε ἡ Βουλγαρία να απομακρυνθῇ ἐκ τοῦ Αἰγαίου*). За клаузитѣ на Берлинския договоръ, които поставятъ въ особенъ режимъ Македония, не се споменава нито дума. Обаче на дълго се развива за втори пжтъ гръцкото становище за „Източна Румелия“, която и „българскитѣ царе завладѣли отъ Византия“. Българския народъ следъ „придобитията“ отъ Берлинския договоръ не билъ омиротворенъ. После побѣдоносната сръбско-българска война българскитѣ политици на чело съ Стамболовъ отново пренесли борбата въ Тракия и Македония като поискали отъ Султана нови берати за училища и фермани за митрополитски катедри. Даже Стамболовъ предложилъ, като е билъ въ Цариградъ, на султана Абдулъ Хамидъ да стане владѣтель на България и да съедини подъ скиптѣра си въ една единна държава всички българи отъ България, Тракия и Македония (*ὁ σουλτάνος Ἀβδοῦλ Χαμὶτ νὰ γίνῃ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ ἐνώσῃ ὅλους τοὺς Βουλγάρους τῆς Βουλγαρίας, Θράκης καὶ Μακεδονίας ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του εἰς ἓν ἐνιαῖον κράτος*). Но следъ като поискалъ три дни срокъ да си помисли, Абдулъ Хамидъ отказалъ на Стамболова (стр. 77). Тогава, казва авторътъ на книгата, като не сполучилъ, българскиятъ министъръ-председатель предложилъ поне съюзъ, който билъ сжщо така отхвърленъ отъ турцитѣ, и българитѣ се задоволили съ училищни и църковни права дадени въ Македония и Тракия. Така съ удовлетворение на исканитѣ отъ Стамболова права била порасла твърде много българската „пропаганда“ въ тежестъ на „елинизма“ (*ἡ ἐν Μακεδονίᾳ βουλγαρικὴ пропаганда εἰς βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, стр. 80). Тѣй поврхностно и повече публистично се поставятъ въпроситѣ за закрепване националното съзнание на македонскитѣ българи, които, това не може да не бжде известно на автора, дълго преди създаването на автокефалната българска църква и преди освобождението на България първи подема тѣ църковния въпросъ. Но премълчаването на редъ исторически факти не се е видѣло достатъчно на автора, и той се е постаралъ да наведе изъ арсенала на гръцката аргументация и доказателства

че македонските българи не сж били българи, а „славяногласни елини“ и „славофони“. И тука започва най-неиздържаната част на тая нова „Българска история“, която веднажъ „възъ основа на византийските хроники и историци“ въ цѣли отдѣли се занимава съ разцвѣта на 1-то и 2-ро царство, съ разцвѣта на Охридска България, съ царуването на Самуила, на Асѣневците и Шишмановците въ Македонските земи до Епиръ и Тесалия, а други пжтъ отказва правото на македонците да сж българи. Хилядогодишната българска история, описана въ специаленъ отдѣлъ, не е била достатъчна за автора да икономиса ординерната полемичностъ въ една книга съ научни претенции. Ако авторътъ ималъ намѣрението да напише история, длъженъ бѣше да държи съ истината до край.

Въ този редъ отъ грѣшки третираната „История“ идва до македонското революционно движение (стр. 81 сл.), на което се посвещава доста много мѣсто. И за да създаде „вжтрешна зависимостъ на това движение съ историята на българския народъ“, вмѣсто да анализира подбудителните причини и условията, които го създаватъ, Мосхопулосъ остава на поврхността и търси връзката на македонското движение „единствено съ България и българската политика.“ Мосхопулосъ, който не се бои да третира исторически едно кипеще още обществено и народно движение, твърде лесно построява картина, която да се хареса на читателите му сънародници.

Следъ като „панславизмътъ“ и българите изгубили играта въ Берлинския конгресъ, българските политици замислили плана на понататъшната „пропаганда“ въ земите, останали подвластни на Европейска Турция. Но понеже даже въ София не били доволни отъ културните постижения въ Македония и Тракия, замислена била революционната акция. Пръвъ Д. Ризовъ, като български консулъ въ Скопие презъ 1899 год., билъ писалъ на министъръ Ив. Ев. Гешовъ, какво каузата въ Македония не могла да бжде удържана само съ просвѣтна „пропаганда“, че трѣбвало да се пристъпи къмъ „нови методи“. Така изведнажъ, като отъ незнайно, поникнала македонската революция, обяснява авторътъ на гръцката книга. Но точно въ това противоречие между действителността и измислиците, започватъ затрудненията на изложението. Забравилъ за „тайните връзки между комитетите и българското правителство въ 1899 година чрезъ посрѣдничеството на Ризовъ“, Мосхопулосъ описва подробно дейността на първия таенъ Македонски конвентъ, заседаващъ въ Солунъ още въ 1894 година и групиращъ около себе си усилията на отците на Македонската свобода Дамянъ Груевъ, Христо Матовъ, Иванъ Гарвановъ, Гоце Дѣлчевъ, Пере Тошевъ и Борисъ Сарафовъ, на които авторътъ се е решилъ по редъ да помѣсти и ликоветѣ. Годишите на македонския революционенъ огънь, илинденското възстание, опустошенията, вършени отъ султанските войски по села градове и цѣли области, всичко това, описано макаръ и тенденциозно, съвсемъ не говори за „искуствено подклаждане“ на нестихващото македонско революционно движение и по „външно влияние“. Добре, че самиятъ авторъ на книгата не отрича нито Мюрцшегските реформи, нито Ревалъ. Добре, че дава сведения

за работата на европейската жандармерия, за дейността на натоварения съ особени права Хилми паша и най-сетне за грижитѣ, положени отъ европейската дипломация да помири тая „развълнувана страна“.

По нататъкъ всичко се знае само по себе си: Мосхопулосъ е вече влаченъ въ своята „Българска история“ отъ събитията на последните двадесетъ години. Едно следъ друго изброява въ книгата си: младотурското движение, борбата на македонскитѣ българи срещу гръцкитѣ и сръбски въоръжени нападения, отклонението на реформената акция, съюза на България съ останалитѣ балкански държави, военнитѣ действия противъ отоманската империя, междусъюзнишката война и пр. Централна роля въ Балканския съюзъ, разбира се, се дава на Венизелосъ, като въ сжщото време се припомня, че Гърция била искала нѣкакво балканско споразумение още преди повече отъ тридесетъ години, когато въ 1892 година и въ 1894 година чрезъ свой пратеникъ Харилаосъ Трикуписъ последователно била предложила съюзъ на Бѣлградъ и София, но България и Сърбия отклонили предложението, защото тогава Гърция се намирала въ голѣми затруднения поради остротата на критския въпросъ и постоянно напрегатитѣ отношения съ отоманската империя, предшествуващи войната въ Тесалия. Описанията, които се даватъ следъ това на военнитѣ действия отъ 1912 г., не сж вече никаква история, а обикновени повторения на извѣстнитѣ измислици, че българската войска още презъ първитѣ дни на войната гладко и лесно напреднала въ Тракия, гдето съсрѣдоточила силитѣ си та славолюбиво да нападне на Цариградъ (*καὶ προήλασε τὰς πρώτας ἡμέρας ταχέως καὶ ἐνκόλως ἐν Θράκη, ὅπου συνεκέντρωσε τὴν ἐνέργειάν του, φιλοδοξῶν νὰ βαδίσῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*). Едно подобно изопачаване на установени исторически факти, а именно че българската войска водѣ най-ожесточени боеве въ Тракия, когато сърби и гърци свободно напредваха въ Македония, е, разбира се, повече отъ една фалшификация, когато авторътъ на книгата пише и с т о р и я. Най-малкото това може да се нарече лековѣрно отнасяне къмъ елементарния дългъ който историкътъ, за да бжде такъвъ, има къмъ истината. Иначе той се превръща само на обикновенъ полемистъ.—Сжщо тѣй отдѣлътъ посветенъ на лондонскитѣ преговори, нѣма цената на исторически материалъ, а на най-обикновена полемична материя, предназначена да преиначи предъ гръцкия читателъ мѣстото на България въ първата балканска война и да обясни хода на събитията въ полза на Гърция и гърцизма. Такъво е твърдението, че България едновременно съ лондонскитѣ преговори давала на Турция да разбере, ако се съгласи на пълната автономия на Македония, „въ която се настаняха сърби и гърци“, че тя, България, веднага ще сключи миренъ договоръ (стр. 92) И отдѣлътъ за междусъюзнишкитѣ отношения, предназначено влошавани отъ гърци и сърби следъ сключването на таенъ договоръ, съдържа баласть, който навремето така характерно и всекидневно се лансираше въ сръбското и гръцкото общественни мнения, който баласть сжщо не е история. До кжде отива тоя баласть може да се сжди само отъ обстоятелството, че Мосхопулосъ е посветилъ дълги редове отъ

своята „История“ да докаже на гърците, че въ последвалата междусъюзнишка война гръцките войски нарочно окупирали западна Тракия, за да не дадат възможност на Турция да се върне въ тая област, а следъ войната и Букурещкия миръ веднага я предали на България (стр. 95).

Въ крайнитѣ страници на книгата вече се чувствува умората на автора и неспособността му спокойно да се справи съ възложената задача да напише „История на България.“ Тукъ често въ нахвърленитѣ материали — характеристиката на обществения животъ на България следъ войнитѣ — нѣма никаква правилна връзка. И за да изведе работата си до известенъ край, Мосхопулосъ скициралъ на бърже (споредъ двата тома на Д-ръ Б. Д. Кесяковъ, Приносъ къмъ дипломатическата история на България, София 1926 г.) нѣкои отъ най-сжщественитѣ постановления на Ньойския договоръ, за репарациитѣ и бѣжанския въпросъ, избѣгвайки да засегне спогодбата Калфовъ-Политисъ, за правата на българското „малцинство“ въ южна Македония, и за Петричкия „инцидентъ“, а е намѣрилъ по-удобно да отбележи само (стр. 102), че днесъ единствениятѣ смутители на „добрия установенъ редъ на Балканитѣ“ сж били македонцитѣ, които сж заставяли Англия и Франция да интервениратъ въ България за спокойствие и редъ.

Работата на Мосхопулосъ, макаръ и издадена презъ февруарий т. г. въ отдѣлна книга, има, както вече споменахме, предназначение то да съставя частъ отъ новата „Голѣма гръцка енциклопедия“, която подъ редакцията на атински учени щѣла наското да излѣзе отъ печатъ, Това предназначение на труда „История на България“, все пакъ си остава като предназначение за научни цели, нѣщо което нѣма и не може да има предлаганата на гръцкия читателъ работа. — Мосхопулосъ е печаталъ книгата си съ най-дребенъ и гжстъ шрифтъ по две колони на страница. Събралъ е много материали въ нея, но малко отъ тѣхъ сж предадени обективно, безъ коментари, безъ „разяснения“ отъ автора. Византийскитѣ източници, до колкото сж използувани, предадени сж до известна степенъ по нашитѣ български историци — нѣмскитѣ издания на тѣхнитѣ книги. Това е освободило автора отъ грижата да изопачи напълно и старата ни история. Желанието му да се занимае и съ най-новата история на българския народъ и специално съ македонския въпросъ, би било оправдано само ако той съвестно се заемеше да проучи нашето близко минало и настояще отъ непосредственитѣ извори, каквито сж канцелариитѣ на цариградската патриаршия, на нашата българска екзархия, дипломатическитѣ рапорти, архивитѣ на външнитѣ министерства на Балканскитѣ държави, обширната българска и чуждестранна литература по македонския въпросъ, книгитѣ на европейскитѣ и руски учени и пжтешественици, пъкъ най-сетне и по-стари гръцки книги отъ началото на XIX в., въ които не се скрива историческата истина, къмъ която така повърхностно и превратно се е отнасялъ Мосхопулосъ. Наистина тукъ „историческиятъ материалъ“, особено за новото време, е предназначенъ за една специална целъ — енциклопедическа. Това не дава обаче право на автора да третира въпроситѣ така лековѣрно, за да не кажемъ

и другитѣ имѣ качества: все пакъ една енциклопедия е едно научно дѣло, и който пише за нея, не може да влага вѣчна полемичностъ, както това се прави въ всички по-голѣми исторически въпроси отъ известни грѣцки срѣди.

За това именно работата на Мосхопулосъ, раздѣлена на два голѣми отдѣла, действително исторически и модеренъ — публицистиченъ, дава поводъ на обективния читателъ основателно да се запита, така ли отъ грѣцка страна ще продължаватъ да пишатъ българска история.

Надъ българитѣ и надъ грѣцитѣ днесъ има свѣтовна история, писана отъ свѣтовни историци. Ако не отъ тѣхъ то поне отъ византийскитѣ историци можеха грѣцки писатели като Мосхопулосъ да се поучатъ. Тогава не би се явила такава голѣма дисхармония между това, което тоя авторъ ни дава въ първата и въ втората часть на книгата си.

Паралелно съ своитѣ исторически описания, авторътъ е далъ и нѣколко карти на България за разнитѣ епохи на българското царство, известни отъ всички наши учебници и по-обширни курсове на българската история. Дадени сж сжщо и нѣколко картини, повечето отъ които сж „еленистични находки.“ Разбира се, това е направено умишлено, но несполучливо, защото такива находки има може би повече въ Италия отколкото въ българскитѣ земи, а Италия никога не е била грѣцка. Умишлено е поставенъ още въ първитѣ страници на книгата на Мосхопулосъ и ликътъ на една шалвареста босонога циганска идилия, може би за да се подчертае, че между грѣцкитѣ цигани и циганитѣ, обитаващи българскитѣ земи, нѣма никаква разлика. Тия картини само понижаватъ и малкото научни достоинства, които биха могли иначе да се признаятъ на нѣкои части отъ книгата.

Влад. Алексиевъ

Проф. К. Кадлец, Првобитно словенско право пре X века.
Превео и допунио Проф. Д-р Ф. Тарановски, Београд — 1924.
стр. 130.

Книгата на недавна починалия пражски професоръ Карлъ Кадлецъ, „Првобитно славянско право преди X вѣкъ“, поради широкия интересъ, който представя, презъ последне време излѣзе въ нѣколко славянски превода, измежду които и сръбски, направенъ подъ редакцията на руския ученъ Ф. Тарановски, сега професоръ въ Бѣлградъ.

Не бихме се наели да спираме специално внимание върху този сръбски преводъ, ако проф. Тарановски още въ предговора на книгата не подчертаваше дебело, че сж били необходими „нѣкои поправки и допълвания“, особено що се отнасяло до „държавно-правното развитие на източнитѣ и южнитѣ славяни“, за които Кадлецъ билъ малко говорилъ въ своя трудъ.

Като прочете предговора на сръбския преводъ и цѣлъ редъ други предварителни бележки все отъ характеръ да обяснатъ нуждата отъ допълвания, човѣкъ още отначало неволно си задава въпроса, дали не се намира предъ нѣкакви необичайни измѣнения и поправки.

Следъ едно кратко изложение върху общественото развитие на славянскитѣ народи отъ далечното минало, сръбската редакция на книгата минава къмъ образуването на старата българска държава и развитието на българската народност.

Ето съвсемъ на кратко най-главнитѣ моменти отъ изложението на материята.

Аспарухъ основа българската държава презъ втората половина на VII вѣкъ. Тая държава обаче дълго следъ образуването си нѣма нищо общо съ подвластнитѣ ѝ славянски елементи; тя е „татаро-българска“, а не славяно-българска; тя се отличава напълно и отъ по-късно образуванитѣ славянски държави Сърбия, Хърватско и пр.. Старитѣ българи, „татаро-българитѣ“, дълго следъ настаняването си между балканскитѣ славяни сж се задържали като отдѣленъ етниченъ елементъ, като единъ народъ за себе си. Въ това състояние „татаро-българитѣ“ сж останали до края на първата българска държава, т. е. до 1018 година, „макаръ и следъ приемането на християнството въ нѣкои само отношения да започватъ да се приливатъ съ славянския елементъ“.

Въ подкрепа на това становище, безъ да се приведатъ почти никакви други доказателства, се дава мнението на Н. Благоевъ, който въ своята „История на българското държавно право“, отъ 1906 година, поддържалъ приблизително сжщото. За епохата на Бориса, за тая на Симеона и приемницитѣ му — нито дума. За западното българско царство на Самуила — сжщо нищо. Цѣлата епоха отъ втората половина на IX до края на X вѣкъ въ тая сръбска редакция на Кадлецовата славянска правна история минава въ тъмнина. „Славяно-българитѣ“ не сжществуватъ, нѣма разцвѣтъ на българската книжнина, нѣма славяно-българска дейност на Кирила и Методия и тѣхнитѣ ученици, нѣма славяно-българска християнска проповѣдь въ другитѣ славянски земи, нѣма славяно-българска писменостъ. При това положение, което се подчертава мълчаливо, заключението следва, разбира се, само по себе си: българска държава преди X вѣкъ нѣма, както нѣма преди тази епоха и никаква друга формирана славянска държава, а има само „татаро-българска“ държава. Нѣщо по вече: като се изключи „татаро-българската държава, която не е славянска“, българската държава е образувана по-късно отъ всички други славянски държави. Отъ кога именно, това не се казва. Но и тука е оставено догадкитѣ да разрешатъ въпроса. Понеже е известно, че следъ 1018 година България подпада подъ византийско робство дори до идването на Асѣневцитѣ, трѣбва, споредъ тия сръбски разбирания, да се приеме за вѣренъ абсурдътъ, че българска държава въ славяно-българския ѝ смисълъ има едва при Асѣневцитѣ, Тертеровцитѣ и Шишмановцитѣ. Другата преди нея, първата, е „татаро-българска“. Споредъ сжщитѣ разбирания, намѣрили мѣсто въ разглежданата книга, измежду славянскитѣ народи най-късно се отдѣлятъ и оформяватъ като народъ и народност българитѣ, т. е. „ония балкански славяни, които сж претопили въ себе си туранскитѣ основатели на българската държава“. За установеното отъ науката дѣление на юж-

нитѣ славяни още при самото имѣ заселване на Балканитѣ на сѣрбо-хърватска група на северозападѣ и на българска на изтокѣ и югѣ — сѣщо не се казва нито дума.

По този начинѣ така тенденциозно е съградено цѣлото изложение, отнасяще се до образуването и развитието на българската държава. Целта е повече отъ ясна: да се угоди на сръбската наука, като се представи, че българска държава преди X вѣкъ, въпрѣки вѣка на Бориса и Симеона, не е могло да има, щомѣ като не е имало още сръбска държава.

Но сръбскиятъ преводачъ на Кадлецъ не се е задоволилъ само да се нагърби съ неблагоприятната задача да прекроява политическата и правна история на южнитѣ славяни. Авторътъ на превода е прибѣгналъ къмъ следнитѣ известни отъ страницитѣ на всѣка славянска история сравнения, взети обаче—все въ угода на сръбската наука—отъ опакото имѣ.

Руската държава, казва сръбскиятъ преводъ на разглеждания трудъ, и тя е образувана отъ смѣсване на славяноруската маса съ добре организирани варяго-руси отъ финско потекло, но варяго-руситѣ сѣ дали само името си и своето управление на рускитѣ славянски племена, като сами постепенно сѣ изчезнали. Тѣ, варяго-руситѣ, сѣ съдействували да обединятъ руския народъ. Тѣ не сѣ били цѣлъ народъ, а само дружина, която като е дала династия на една „нова земя“, е изчезнала всрѣдъ сдобилитѣ се съ държава руски славяни.

Каква е разликата между този, така изтъкванъ начинъ при образуването на руската държава и сѣщия начинъ при образуването на българската държава, книгата не казва. Остава да се подразбира, че срещата на аспаруховата орда съ мизийския клонъ на българскитѣ славяни е среща не между дружина и народъ, а между народъ и народъ, първиятъ отъ които продължава да има своя, а не славянската държава до следъ X вѣкъ.

Тръгналъ по този пжтъ, преводачътъ и попълнителътъ на Кадлецовата история на славянското право прави още единъ паралелъ съ образуването и закрепването на германската държава, въ която сѣ се срещнали и бавно и постепенно сѣ се претопили въ единъ народъ франки, вестготи и лонгобарди. За да се прикрие остротата на едно такъво становище при образуването на българската държава, тукъ-таме се дава мнението на К. Иречекъ, споредъ който „старитѣ българи не ще да се задържали непретопени много продължително време всрѣдъ славянскитѣ племена.“ Трѣбва да се отбележи още, че авторътъ на сръбското издание на книгата прави една друга уговорка, макаръ и отъ съвсемъ новъ характеръ. Той отбелѣзва, че нѣкои отъ допълненията сѣ били правени на основание на работи по сѣщата материя отъ Кадлецъ, помѣстени въ *Encyklopedja Polska* (Wydawnictwo Akademii Umiejętności, tom IV. 2: *Początki kultury sławianskiej*, Kraków, 1912), но веднага следъ това въ въпросния преводъ се подчертава още веднажъ, че допълненията и измѣненията сѣ били наложителни за сръбската редакция.

Кои сѣ тия измѣнения и допълнения, ние вече видѣхме. Ако се запитаме, защо сѣ тѣ правени въ тоя имѣ сръбски видъ, отго-

вора дължи преводачътъ. Ние трѣбва обаче да подчертаемъ едно не по-малко важно обстоятелство, което пада веднага въ очи за тия, що иматъ търпение внимателно да прегледатъ всички материали, дадени въ книгата. Тука се отнася не вече за предприетото „нуждно“ допълване на държавната история на южнитѣ славяни, за които Кадлецъ не билъ далъ въ оригинала достатѣчни пояснения, а за това, що чехскиятъ ученъ е писалъ преди книгата му да бжде преведена, и което, за голѣмо съжаление на сръбскитѣ учени, не е „измѣнено и допълнено“, а по всѣка вѣроятностъ е било неволно оставено да разваля хармонията съ това, което преводачътъ е прибавилъ въ бѣлградското издание на Кадлецовата работа. Следъ като въ цѣли страници сръбскиятъ преводъ на „История на славянското право преди X вѣкъ“ отказва да е съществувала преди десетия вѣкъ славяно-българска държава, на страница 63, гдето съвсемъ инцидентно се говори пакъ за образуването на българската държава, се казва, че тя е формирана най-рано отъ всички други славянски държави — презъ 678 година, че Аспарухъ и неговата дружина сж покорили намиращитѣ се тукъ славяни, като имъ дали по-добъръ крепѣкъ държавенъ строй („и дали ъима више маѣе чврсти државни ред“). Тази българска държава, казва се по-нататѣкъ, е половинъ вѣкъ по-млада отъ съвременната чехска държава на князь Само (623—656), но тъй като Самовото княжество има повече легендаренъ характеръ, България „треба да се сматра као најранија државна формација на словенском земљишту“ (стр. 64). Тѣзи противоречия вече твърде ясно говорятъ сами по себе си и нѣматъ нужда да бждатъ коментирани. Ще отбележимъ само, че съ тѣхъ описанитѣ по-горе сръбски разбирания, които впоследствие несъзнателно се подхвърлятъ на съмнение, губятъ значението, което имъ даватъ преводътъ и допълненията къмъ него.

На край трѣбва да поставимъ единъ другъ въпросъ. Съгласенъ ли е билъ Кадлецъ, штоо сръбското издание на книгата да получи вида, който има съ „допълване“ отдѣла за държавната история на южнитѣ славяни, и по-специално тая на българитѣ? Съ други думи, съгласенъ ли е билъ авторътъ, штоо сръбскиятъ преводъ съ допълванията да откаже правото на съществуване на славяно-българската държава и на славяно-българската писменостъ заедно съ нея преди X вѣкъ? Но Кадлецъ е вече покойникъ. А намъ се налага дългътъ още веднажъ да отнесемъ въпроса къмъ руския ученъ Тарановски, който е превелъ или най-малкото подъ чията редакция е била преведена и попълнена „Историята на славянското право преди X вѣкъ“.

Влад. Алексиевъ.

Albert Pingaud, Question de Macédoine (печ. въ Larousse Mensuel illustré, № 267. Mai 1929 стр. 111—112, Paris).

Заслужва да се отбележи статията на г. Албертъ Пинго, по македонския въпросъ, помѣстена подъ гореозначеното заглавие въ месечната притурка на Larousse за май т. г., понеже тя представлява важна крачка напредъ у французитѣ къмъ правилното разбиране на македонската проблема, както тя исторически се е развивала отъ Кримската война насамъ до наши дни. До балканската война 1912—1913 год. въ французката публицистика както и въ французката наука нѣмаше две мнения относително националния характеръ на македонското движение, което се ръководѣше отъ македонскитѣ българи за освобождение отъ турското иго. Мотиви отъ чисто политическо естество се намѣсиха сетне за да се изврати историята въ полза на една съвсемъ изкуствена теза, продиктувана отъ стремежитѣ на Сърбия да завладѣе Македония, за която целъ е трѣбвало да се представи и българското македонско население за сръбско. Разбира се, че у една велика нация, каквато е французката, подобни изопачавания на фактитѣ могатъ да бждатъ само ефемерни, та ето сега и по македонския въпросъ виждаме постепенно да се възвръща въ французката литература пакъ господството на трезвената критика. Госп. Пинго съ своята статия за Македония доказва, че споменатата еволюция наистина се извършва, ако и известни неточности и у него да свидетелствуватъ за бавността на процеса на пълното еманципирване на науката отъ актуалната външна политика на Франция. Така г. П. признава истината, че славянитѣ въ Македония сж родствени на българитѣ чрезъ еднакия си езикъ съ тѣхъ, „ако и сръбитѣ да ги присвояватъ“ (*les Slaves, apparentés aux Bulgares par la communauté de langue, bien que ils fussent revandiqués également par les Serbes*). Изразъ на това свое правилно схващане г. П. е далъ и въ приложената си етнографична карта на Македония, която въ репродукция предавамъ и тукъ. На картата, както е видѣтъ, предѣлитѣ на българския народъ отиватъ северозападно до задъ Куманово, Скопье и Тетово, югозападно задъ Охридъ, и южно подъ Костуръ и Воденъ до самия Солунъ. Сръбскиятъ елементъ се вижда силно размѣсенъ съ албанци въ жгъла отъ Призренъ—Куманово на северъ. Не е вѣрно показано населението въ Сърско, Драмско и Гюмюрджинско, което на картата личи изцѣло като гръцко, когато и сега въпрѣки масовата емиграция на българитѣ отъ тѣзи мѣста още има тамъ неизселени българи. Но тази неточностъ се дължи на официалното гръцко твърдене, че следъ настаняването на малоазийскитѣ гръцки имигранти цѣлата тая областъ напълно е станала гръцка по народностъ.

Въ сбитата статия на г. Пинго първомъ се опредѣля Македония като географична цѣлостъ, обгърщаща басейна на Вардаръ. Не е точно че отъ административно становище тя обхваща тритѣ виляета на „отоманската република“ (*sic*): Солунски, Битолски (*Monastir*) и Косовски; въ последния виляетъ влизатъ и области северно отъ Шаръ, които не принадлежатъ на сжщинска Македония. Въпрѣки противоречивитѣ статистики

на населението въ казанитѣ по-широки граници г. П. приема, че то къмъ 1912 год. е възлизало до $2\frac{1}{2}$ милиона, отъ които едва една пета се е падала на турското население, а отъ християнското мнозинство $\frac{2}{3}$ образуватъ българскитѣ славяни, а остатъкътъ, — $\frac{1}{3}$ се разпредѣля между гърци, сѣщински сѣрби (Serbes authentiques) и куцовласи. Макаръ че този съставъ на населението на Македония не представлява необикновена смѣсца, тъй като и по признанието на г. П. покрай турцитѣ главното християнско мнозинство се представлява само отъ българитѣ, и че има само незначително количество гърци и власи, пакъ, сигурно по навикъ, г. П. говори за вавилония на раси и кръстосвания на враждебности (enchevêtrement de races, croisement d'antagonismes), отъ които сж изникнали цѣлъ редъ

проблеми, съединени подъ общото име македонски въпросъ. Въ сѣщностъ стремежътъ на македонскитѣ българи да се освободятъ, а отъ друга страна завоевателнитѣ планове на Сѣрбия и Гърция по отношение на Македония и интересътъ на Турция да използва последнитѣ противъ българското движение сж причинитѣ, поради които разрешението на македонския въпросъ изкуствено се е представлявало отъ заинтересувани политически фактори за извънредно сложна проблема. Последното се доказва и отъ кжсия прегледъ на постепенния развой на македонския въпросъ, който прави авторътъ, раздѣляйки го на шестъ фази, като почва отъ началото му, 1854—1878 г. — националното пробуждане на българитѣ до образуването на екзархията. Втората фаза заема времето отъ 1878 до 1902 год., като се изтъква въ нея отъ една страна разочарованието, което донесе Берлинскитѣ договори, и влиянието на обещанитѣ въ чл. 23 на сѣщия договоръ реформи, а отъ

друга страна нежеланието на Високата Порта да ги приложи. Във борбата между тѣзи две противоположности постепенно македонският въпросъ, за чието разрешение се намѣсватъ европейскитѣ велики сили, постепенно се развива до една сѣщинско революционно движение, което застрашава мира на близкия Изтокъ. Отъ 1902 до 1908 год. се правятъ опити да се ограничи македонското движение чрезъ въвеждане умѣрени финансово-административни реформи. Четвъртата фаза почва съ младотурския режимъ въ 1908 год. и трае до 1912 год. Следъ младотурската революция е щѣлъ да може задоволително да се разреши македонскиятъ въпросъ, ако да бѣ точно се приложила провъзгласената отъ младотурцитѣ конституция. Самата надежда, че това ще стане, бѣ докарала едно военно примирие (trêve) — македонскитѣ въстанически чети бѣха спрѣли своята дейность. Обаче младотурцитѣ съ своя крайнѣ национализъмъ докараха сѣщитѣ злоупотребления и жестокости въ управлението, поради които общиятъ повикъ противъ него доведе намѣсата на съседнитѣ балкански държави. Въ петата фаза, 1912—1919, сбито се изтъкватъ главнитѣ, решаещитѣ сѣдбата на Македония събития. Въ силата на Букурещкия договоръ (10 августъ 1913 г.), сѣрбитѣ и гѣрцитѣ взематъ най-големата частъ отъ Македония. Тукъ авторътъ невѣрно представя бѣлгаритѣ, че били наказани ужъ, защото далечъ прострѣли своитѣ претенции както и поради употребенитѣ за това сѣдства (les Bulgares, punis de l'étendue de leurs prétentions et des moyens employés pour les réaliser), когато истината е сѣвсемъ друга, която авторътъ, макаръ и французинъ, не само трѣбваше да я знае, но бѣше длѣженъ и открито да я каже, както това правятъ вече други негови сѣнародници, добри познавачи на досежнитѣ събития, като нпр. Леонъ Ламушъ. Презъ шестата фаза, 1918—1929 год. Македония остава разпокѣсана, както и следъ Букурещкия миръ 1913 год. Тукъ г. П. пакъ е допусналъ едно важно извѣртане на фактитѣ, като казва, че ужъ бѣлгарски чети нахлували въ гѣрцка територия съ цель да промѣнятъ политическата граница въ полза на Бѣлгария, вследствие на което трѣбвало Обществото на Народитѣ ефикасно да се намѣси (des bandes bulgares aient entrepris sur le territoire grec pour les faire modifier (les frontières) a l'avantage de leur pays, des incursions dont les conséquences ont motivé une efficace intervention de la Société des Nations — octobre 1925). Общеизвестно е, че нахлуването на гѣрцки войски на бѣлгарска територия, инсценирано отъ Пангалосъ, което г. Пинго тукъ премѣлчава, не бѣ предизвикано отъ бѣлгарски чети, та и намѣсата на Обществото на Народитѣ, за която г. П. споменава, бѣ насочена изключително противъ Гѣрция. Относително режима въ частъта на Македония подъ сѣрбска власть г. П. е по-откровенъ, ако и да се показва жестокъ, като твърди, че сѣрбитѣ е трѣбвало да се погрижатъ главно да ускорятъ „асимиляцията“, сиречъ денационализацията на бѣлгарското население (dans la region qui leur était assignée, les Serbes ont eu à se préoccuper surtout de hâter l'assimilation des populations bulgares retombées sous leur souveraineté). Изглежда че г. П. сподѣля теорията на Мело Франко и др., които считатъ отродяването на малцинствата за

едно право на респективното господствуващо мнозинство. Но въ случая е важното, че г. П. потвърждава печалния факт, от който бедните македонски българи и сега още сж подложени на голѣми страдания, защото отстояват своята националност. Въ заключение г. П. изтъква като важно събитие, което представлява последната фаза на македонския въпрос — съставляващъ въ течение на дълги години единъ отъ главнитѣ елементи на източния въпрос — заселването въ Македония на новитѣ грѣцки преселенци отъ Мала Азия. Но и тукъ г. П. е неточенъ като казва, че последнитѣ заели мѣста, напуснати отъ мюсюлманитѣ, емигрирали въ Мала Азия, когато е факт, че въ голѣма частъ новитѣ грѣцки пришелци заседнаха и въ български селища, чието българско население бѣ принудено да се изсели въ България, а отъ частъ въ селища, гдето българското население още не е изселено, а е осждено на сила да дѣли съ пришелцитѣ своитѣ бедни жилища, доколкото не сж му и съвсемъ отнети. По този начинъ се е постигналъ споредъ г. П. напредѣкъ въ економическото развитие и въ етническата еднородност въ Македония подъ грѣцка власт.

Л. Милетичъ.

Oscar Randi, I popoli Balcanici, Roma, 1929, 16°, 178 (№ 14 отъ Collezione Omnia).

Стремежътъ на Италия да засили влиянието си върху народитѣ на Балканския полуостровъ въ последно време все по-често намира изразъ и въ италианската литература, въ издания, предназначени да популяризиратъ официалното италианско становище по тоя важенъ за Италия въпросъ на политическото ѣ бждеще. Такава е и новата книга на Оскаръ Ранди, печатана въ сбирката Omnia, списвана отъ писатели италианци, съ възгледи италиански, отъ гледна точка чисто италианска, както е казано и въ програмата на споменатата сбирка. Книгата съдържа откъслечни, безсистемно разхвърлени сведения по географията, историята и сегашната политика на балканскитѣ народи, придружени съ сравнително дълги разсждения на автора за да можелъ читателътъ си състави понятие, какви сж тѣ днесъ и какви могатъ да бждатъ утре. Въ края е дадена некритично подбрана библиография, главно на по-нови трудове, разпредѣлени по отдѣлнитѣ балкански земи. Така напр. въ библиографията досежно България личатъ и книгитѣ България и Източна Румелия на Сп. Гопчевичъ, Трийсетъ години на българския дворъ отъ Петрова Султана, а не сж указани важни, по-стари съчинения, като напр. Българската история на К. Иречекъ и др. Подиръ общи бележки върху географичното разпредѣление на Балканитѣ и респективнитѣ народи, излагатъ се сведения отъ историята имъ (22—115), а следъ това се обяснява сегашната имъ политика (la politica vivente, 115—178), като се прилага и една географична карта, представляваща въ видъ на пресичащи се два кръга, какъ засѣгатъ една въ друга две сфери на влияние върху Балканитѣ — на Италия и на Русия.

Докато авторътъ множество исторически и политически събития твърде накратко засѣга, отъ друга страна често се увлича въ далечни,

специални исторически и етнографически въпроси. Така напр. се отделя сравнително много място на въпроса за прародината на славяните, за потеклото и значението на името славяни (*slavi*), за изопаченото от чужди писатели име *sclavi*, за името винди, венеци и пр. (31 нат.), за характера на славяните, за културния имъ уровень, за обликът имъ и пр. — не винаги съ нуждната научна точност.

За българите много малко се говори въ книгата и то на разни места. За прабългарите е казано, че били народъ фински (монголски), когато днесъ се знае вече, че тѣ сж отъ туранско потекло. Сжщо и дългото езиково обяснение на името влахъ, власи, страда отъ неточности, между които и тълкуването, че понеже хърватите наричатъ и сърбите съ това име, това доказвало, че ужъ значителна частъ отъ днешните сърби били пославянчени ромъни (*romeni-rumeni slavizzati* стр. 43), когато въ сжщностъ съ това име се има главно предъ видъ православното имъ въроизповедание. Предава се като фактъ, че братята Петъръ и Асѣнъ били отъ ромънска народностъ и че династията на Асѣновците е основала силна държава на „обединените българи и власи — влахо-българско царство“ (*lo stato valacco-bulgaro degli Assanidi*), когато този въпросъ далечъ не е разрешенъ въ този смисълъ, а само ромънските учени обичатъ безъ сериозни доводи да прикачватъ ромънски характеръ на второто българско царство, нѣмаще фактически нищо ромънско нито въ зародиша нито въ по-нататъшното си развитие. Сжщо така безосновно се нарича българскиятъ царъ Калоянъ „най-виденъ влашки князь“ (*il più illustre principe valacco*, 59). Както за първото българско царство, така и за второто „влахо-българско“ царство почти нищо не се казва, а само въ три реда се споменава, че то е траяло до 1253 г. Авторътъ повече се спира върху историята на сърбите и хърватите съ огледъ и къмъ отношенията имъ къмъ Италия. Говорейки за националното събуждане на балканските народи, отделя една страница и за българите (92). Ако и най-късно да се явяватъ на сцената съ нѣколко слаби въстания (1836, 1841 и 1851) и то „по подражание на съседите си“, българите поради поддржката на Русия получили по-голѣмо политическо значение отколкото черногорците, гърците и сърбите. Нѣмайки своя династия, българите избиратъ за свой князь нѣмеца Александъръ Батембергъ, а сетне Фердинандъ Кобургски.

Следва повърхностенъ прегледъ на политическите събития презъ XIX. вѣкъ до края на последните войни (95—114 г.). Тукъ се засѣга и македонскиятъ въпросъ, за който авторътъ изобщо правилно сжди. Все пакъ не можемъ се съгласи съ автора, че Кресненското въстание 1902 год. било потикнато отъ Русия (*per istigazione russa* 104), когато се знае, че то е дѣло на македонския комитетъ въ България, на т. нареч. „върховисти“. Говорейки за балканската война и за дългите преговори въ Лондонъ, не е правъ г. П. като поставя всичките воюващи балкански съюзници подъ единъ знаменателъ, че ужъ всички искали всичко, че всѣки отъ тѣхъ сжщевременно е ималъ и нѣмалъ право (*tutti volevano tutto, ciascuno aveva ragione e torto nel medesimo tempo*, 106). Сега е известно, че България е искала своето

споредъ съюзния договоръ и съответно на даденитѣ си жертви, докато сърбитѣ, напротивъ, извратиха смисъла на договора и въ съдружие съ гърцитѣ измѣниха на България. Авторътъ трѣбваше да обясни този фактъ, който е отъ най-важно значение за развитиѣ се по-сетне събития на Балканитѣ.

Въ отдѣла за всеобщата война вѣрно е казано, че България не можела да върви заедно съ Сърбия, понеже въ смѣтката на първо мѣсто бѣше Македония. Но не е вѣрно, че единственото срѣдство, да се привлече България на страната на съглашението е било „да ѝ се предложатъ Македония и Цариградъ—нѣщо невъзможно“ (*l'unico modo per attirare i Bulgari della parte dell'Intesa anglo-franco-russa sarebbe stato quello di offrire loro la Macedonia e Constantinopoli, cosa impossibile* 100). Тукъ вече г. П. много е изопачилъ истината съ второто си твърдение досежно Цариградъ. България въ 1915 година нито е помисляла за това нѣщо. Единственото, на което тогава сериозно държеше България, бѣше да получи гаранции, че въ последствие, въ случай на общъ успѣхъ, ще ѝ се възвърне Македония. Сжщо така е не-точенъ г. П. като казва, че България е свързала съюзъ съ Германия срещу обещание да ѝ се дадатъ „Македония съ Сѣръ и Битоля и една частъ отъ Албания“ (110): не е вѣрно, че е обещавана частъ отъ Албания, за която отъ българска страна ни дума не е ставало, нито пъкъ е сжществувало нѣкакво домогване въ този смисълъ. Смисълътъ на тая неясна фраза на автора относително Албания ще стане по-ясна по-долу, гдето г. П. по-прямо се изразява.

Въ отдѣла „*La politica vivente*“ (115 нат.) се излагатъ последицитѣ на войната за победители и победени, между които и за българитѣ (121). Споредъ автора въ свръзка съ Ньойския договоръ България сключила най-напредъ една конвенция „българо-югославянска“ (на 26 ноемврий 1919 г.) за размѣна на населението, и една втора, подобна конвенция „гръцко-българска“, (на 27 ноемврий 1919 г.), последвани после ужъ и отъ „други спогодби отъ сжщия родъ.“ Истината е, че само съ гърцитѣ е сключена такава спогодба, и авторътъ трѣбваше по-вече да се спре при тоя фактъ и да обясни, че се касае до силомъ наложена на България конвенция досежно българското население, останало по сжщия договоръ подъ властѣта на Гърция. За Македония е казано, че тая „мечта и родина на множество българи“ биде разпокжсана отъ Сърбия и Гърция, а интересно е, че авторътъ веднага прибавя, че Албания, независима, щѣла да бжде готова утре да поиска за себе си областѣта на изтокъ отъ Охридското и Преспанското езеро, предзначена за Велика България още въ Санстефанския договоръ (*L'Albania, indipendente, sarebbe pronta, domani, a rivendicare le regioni ad oriente dei laghi di Ocrida e Prespa, che erano state assegnate alla Grande Bulgaria di Santo Stefano*). Следователно г. П. счита историческитѣ български области Охридско и Преспанско за албански та затова, види се, той горе бѣ се изразилъ, че Германия била обещала на България, като на съюзница, освенъ Македония още и „една частъ отъ Албания.“ Този кривъ възгледъ има важно значение, понеже разкрива по-далечни завоевателни планове, които не ще да сж

само албански. Продължавайки досежно България авторът се запитва какво би трѣбвало българитѣ да сторятъ, за да премахнатъ тази угнетяваща ги действителностъ, и си отговаря, че за сега — нищо. Затова и духоветѣ на българитѣ се намирали въ състояние на спазми и на пороксизмъ, които обяснявали и честитѣ политически преврати и ненадѣйни промѣни на управлението въ София. И тукъ г. П. се указва зле осведоменъ, понеже е всеизвестно, че наопаки тъкмо въ София рѣдко ставатъ такива преврати и промѣни и че сжщо тѣй нѣма такива признаци на пароксизмъ и пр. Досежно Македония се изтъква, че сж много политическитѣ мжже въ България, по потекло отъ Македония, и че македонскиятъ въпросъ, заради който европейскитѣ канцеларии сж изхабили „рѣки мастило“, а бедното македонско население е пролѣло „потоци кръвъ“, вмѣсто да бжде разрешенъ чрезъ Парижкитѣ мирни договори той още се влоши. Личното отмъщение и четничеството (*la gueriglia*) станали ежедневни. „Всѣки пжтъ, когато бѣлградскиятъ печатъ съобщава за стѣлкновения между жандарми и комитаджии (българи) или качаци (албанци), трѣбва да се разбира, че се води борба за сжществуване отъ страна на потиснатитѣ, принудени да живѣятъ като четници (*banditi*) по-зле, отколкото въ турско време. Македонскиятъ въпросъ наново чука на портата на Европа, която продължава да търгува съ него (*continua fare le orecchie da mercante*). Не ще може да се обвиняватъ българитѣ, ако при първото разбъркване на статукво-то, подозрителни и недовѣрчиви, се хвърлятъ въ нѣкое рисковано начинание да потърсятъ да имъ се възвърне загубеното.“

Следъ като се изреждатъ голѣмитѣ политически събития — разгромването на Австро-Унгария, руската революция, преобразуването на Турция, издигането на Италия, победнитѣ успѣхи на Англия, сетне културнитѣ последици на войната досежно исляма, православието и католицизма, парламентаризма, говори се и за болшевизма, за подражанията на фашизма, за национализма, описва се положението на Балканитѣ презъ първото десетолѣтие следъ сключването на мира, специално съ огледъ къмъ разногласията между словенци, хървати, сърби и българи (135). Споредъ автора можело да се предвиди, че сърби и българи нѣма да се обединятъ, поне въ това столѣтие, а отъ друга страна пъкъ сърбитѣ и хърватитѣ фатално вървятъ къмъ разводъ. Авторътъ не допуска, че ще може нѣкога да се образува велика Югославия, обединяваща въ себе си и българитѣ; дори и ако би се направилъ такъвъ опитъ, такава Югославия отъ 17—20 милиона жители би послужила за играчка на славянскитѣ неприятели и не би живѣла нито десетина години. Въ свръзка съ размѣната на населението между турци, гърци и българи авторътъ казва, че българитѣ сж се противили на изселването на своитѣ сънародници „изъ области, до вчера още считани исторически български“, и прибавя, че и ромѣнитѣ не се показали възхитени отъ тѣзи размѣни на населението, защото „знаятъ, че значителна частъ българи, сърби и гърци по цѣлия Балкански полуостровъ е говорѣла ромѣнски до преди нѣколко столѣтия и че следователно представлява родствено население, отро-

дено (*snaziolizzate*). Вижда се, че г. П. напълно се е повлиял от великоромънските фантазии на историците от школата на проф. Йорга, които въ последно време въ унисон се стремят да изкарат цѣлия Балкански полуостров нѣкога населен от ромъни. Забележително е, че г. П. много малко се спира върху важния въпросъ за народностнитѣ малцинства на Балканитѣ. На половина страница авторътъ само споменава за него, като го счита за следствие „на модерна политическа болестъ, отъ която страдатъ всичкитѣ балкански държави безъ изключение“. Споредъ г. П. проблемътъ на малцинствата служи да спъва (*assilare*) политиката на Балканитѣ и да смущава равновесието. За подробности по тоя въпросъ г. П. просто отправя читателя къмъ втория томъ отъ книгата на Enrico Aci-Monfosca, *Minoranze nazionali etc* (1928), очевидно нѣмайки присърдце тая тема.

По въпроса за сръбската хегемония на Балканитѣ, г. К. казва, че проявената воля у сърбитѣ да живѣятъ и да командуватъ би можела да се счита достойна за удивление, ако да съответствуваше на вътрешната сила на сръбския народъ, обаче случаятъ не билъ такъвъ та хегемонията имъ не щѣла да изтрае дълго. Интересно е, че авторътъ представлява Балканския полуостровъ, подиръ оттеглянето на турцитѣ, като голѣмо поле следъ дълго наводнение, на повърхността на което се виждалъ тънъкъ слой европейско лустро, но това било само лъжливо отражение на една гладка, но тиняста почва. Понататъкъ се дава характеристика на различнитѣ социални влияния, които сж създали условията на сегашния публиченъ животъ, особено политическия на Балканитѣ, именно влиянието на турския, на византийския, славянския и латинския елементъ, за да се извади обща характеристика на балканцитѣ. Смѣсването на личнитѣ интереси съ интереситѣ на партията и на държавата е ключътъ за да се схванѣлъ политическиятъ животъ у тѣхъ включително съ ромънитѣ и албанцитѣ. Умуванията на автора въ този отдѣлъ сж особено смѣли и наивни. Досежно славянския елементъ (*lo strato slavo*, 144) преди всичко се изтъква, че не всички, които минаватъ за славяни на Балканския полуостровъ, сж славяни и по раса, защото преходниятъ етниченъ слой, „илиро-трако-романскиятъ“ не е безследно изчезналъ, а е оставилъ следи въ характера на славянитѣ, на които е придалъ твърдостъ (*solidità*), която имъ е липсувала. Славянитѣ изобщо се отличавали съ мекушавостъ (*liquidità*) на характера. Между южнитѣ славяни най-благодушни (*mansueti*) били хърватитѣ. Сангвиничниятъ темпераментъ у сърбитѣ и българитѣ се дължалъ на чуждо етнично влияние. За примѣръ г. П. посочва стремителната храбростъ, съ която презъ време на войната се е отличавала сръбската, тѣй наречена Тимошка дивизия, а това ѣ качество се обяснявало отъ факта, че войницитѣ ѣ били отъ Тимошкия окръгъ, населенъ до четири пети отъ власи, които говорятъ ромънски, но които не смѣятъ да се кажатъ ромъни, защото сърбитѣ сж имъ наложили едно лустро съ сръбски имена (145). Изобщо споредъ П. славянитѣ, дошли на Полуострова безъ запасъ отъ цивилизация (*civiltà*), дължатъ своя културенъ напредѣкъ на други народи, съ които сж дохождали въ съприкосновение, и въпрѣки това обаче не сж дали на

своята нова родина нито единъ новъ типъ цивилизация, нито единъ забележителенъ потикъ къмъ напредъкъ; нѣмало ни единъ балкански славянинъ, който да се е прославилъ било въ областта на художествата, било на науката, или да е далъ голѣмъ приносъ за напредъка на човѣчеството (145). Подценявайки така надмѣнно балканскитѣ славяни, авторътъ съ манталитета на политически ясновидецъ смѣло се впуска въ преценка на днешното политическо положение въ Европа за да предскаже бждещото на Балканитѣ (*L'avvenire dei Balcani*, 154). Обзетъ отъ идеята, че днешна фашистка Италия е призвана да възкреси славата на старата римска държава и чрезъ смѣли завоевания, авторътъ излага, каква е мисията на Италия предимно на Балканския полуостровъ (*La missione dell'Italia*, 158). Това, що се разправя въ тая заключителна глава на книгата, заслужава внимание до толкова, че е просто отзвукъ на интимни замисли и разговори у италианскитѣ срѣди относително едно бждеще италианско настѣпление къмъ близкия изтокъ. Споредъ г. П., понеже балканскитѣ народи помежду си сѣ враждебно настроени и не можелъ да се намѣри способъ да се споразумѣятъ—албанци съ гърци, сърби съ черногорци, българи съ турци, гърци, сърби и ромъни, ромъни съ руси, и най-сетне ромъни съ маджари, не премѣнно ще дойде день противъ волята на Италия, когато равновесието на Балканитѣ ще стане невъзможно, и за да предотвратятъ по-голѣми нещастия, италианцитѣ ще трѣбва да посрѣдничатъ съ по-ефикасни срѣдства на дипломатическото изкуство. Когато удари сѣдбоносниятъ часъ, който ще принуди Италия да се втурне въ Балканитѣ, тя ще трѣбва да действува по римски (*romanamente*), понеже балканцитѣ не познаватъ и не респектиратъ друго освенъ силата. И понеже Балканитѣ не сѣ като Галия, гдето единъ Цезаръ напредна съ бързината на *veni, vidi, vici*, италианцитѣ нѣма да се впуснатъ въ отсрещната частъ на Адриатическото море безъ дълга и основателна подготовка. Старииятъ Римъ е цивилизувалъ, първъ и единственъ, неупитоменитѣ и диви Балкани; фашистка Италия ще ги съживи, като имъ даде новия типъ на своята цивилизация (*Roma antica ha civilizzato, prima ed unica, gl'indomiti e selvaggi Balcani; l'Italia fascista li fara rivivere dando loro il nuovo tipo della sua civiltà*). Може би е писано, продължава г. П., въ голѣмата затворена книга на историята, че тъкмо на Балканитѣ единъ день ще трѣбва да се срещнатъ и да се сблъснатъ италианскиятъ фашизъмъ и рускиятъ болшевизъмъ, — двата полюса на социалната структура на бждецитѣ държави. Оспорвайки на руския болшевизъмъ да мине отсамъ рѣката Днестъръ, Италия не ще стори друго освенъ да спаси потомцитѣ на онѣзи колонисти на Траяна, които, съвсемъ забравени въ течение на столѣтия, всѣкога сѣ запазвали пламъка на своята латинщина. Даже поради това е добре да се знае въ Италия, че оттатъкъ Днестъръ, изгубени въ руското (украинско) море, още живѣятъ повече отъ половина милионъ ромъни, организувани днесъ въ една „автономна молдовско-советска република“. И ако нѣкога съществуването на ромънитѣ би било угрожавано отъ ново руско-болшевистско нашествие, ще знаятъ италианцитѣ, а не французитѣ, кои ще иматъ добри реални основания да се притекатъ на помощъ на за-

страшенитѣ братя. Кой ще попрѣчи днесъ] на Италия да си повърне първенствущето мѣсто въ Срѣдиземноморието, което е нейно естествено владение? Франция и Англия. И все пакъ може да дойде денѣтъ, когато шовиниститѣ французи ще бждатъ изтощени (*ingrinziti*) въ своята истеричность, а английската флота би се оттеглила въ моретата, които ѣ сж дадени отъ географията. Въ това време италянцитѣ ще трѣбва да извършатъ най-голѣмата мисия на своята страна — именно да замѣстятъ сегашния английски миръ — *pac britannica* съ новъ, италянски — *pac italica*.

Л. Милетичъ.

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Sa etnografskom kartom. Zagreb 1929 м. 8^о 26, 2.

Откакъ сърбитѣ хвърлиха око на Македония, а особено отъ какъ я завладѣха, сръбската етнографска наука неуморно разпространява познатата теория за македонскитѣ „славяни“, на които българското име, както и българското народностно чувство били ужъ нѣщо чуждо, насадено въ ново време отъ българската пропаганда следъ учредяването на екзархията. Въмѣсто историческото име Македония, изковано биде наименование „Южна Сърбия“ като географско понятие, което дава ясенъ изразъ на практическото предназначение на тая теория: въ вестници и книжки за народа се проповѣдва вече отъ години насамъ, че Македония е населена отъ „сърби“, че македонското население е „сръбско“. Следъ голѣмата война неочакваниятъ за сърбитѣ резултатъ да се уголѣмятъ чрезъ присъединение къмъ тѣхната държава не само на сръбскитѣ земи отъ бившата Австроунгарска монархия, но и на Хърватско и Словенско, и да се създаде новото кралство на сърби, хървати и словенци съ тѣхъ на чело, имъ вдѣхна вѣра, че това уголѣмение може да се разпростре и по-нататѣкъ, като се включи и България въ границитѣ на „Югославия“, така че да получи това последното, неофициално име на новата държава пълненъ смисълъ. Теоретическо обоснование на подобни стремежи отъ чисто политическо естество намиратъ, разбира се, въ писанията на нѣкои сръбски учени, като на езиковедеца Беличъ, географа Цвиичъ и неговитѣ ученици, които разправятъ, че сръбски се говори и сърби живѣятъ далечъ навътре въ България, до Искѣра или дори до Янтра. Познати сж и доста сръбски карти въ тоя смисълъ. Това е друга една теория, която стои въ тѣсна връзка съ първата и която усрѣдно се подема въ последно време, когато въ минути на отрезвение отъ грандоманското упоение могатъ вече да се съзратъ и нѣкои външни опасности, които при постоянно растещитѣ вътрешни затруднения, вижда се, не могатъ повече да се пренебрѣгватъ. Тая нова, разбира се, твърде съблазнителна теория намира сжщо изразъ въ печата.

На такава тъкмо идея излиза да послужи една малка книжка на хърватски върху „Етнографскитѣ граници на словенцитѣ, хърватитѣ, сърбитѣ и българитѣ“, придружена и съ съответна етнографска карта.

Това е собствено не карта на разпредѣлението на южнославянскитѣ народности помежду имъ и накѣмъ околнитѣ неславянски народи, както отъ наслова би се очаквало, но карта на цѣлокупното южно славянство въ предѣлитѣ на дветѣ държави, кралството на сърби, хървати и словенци и царство България, и извънъ тѣхъ. Една единна розова боя покрива изцѣло дветѣ държави, съ обозначение само на политическата граница помежду имъ, а по-тѣсни или по-широки зелени ивици изъ вѣнъ границитѣ показватъ останалитѣ подъ чужда властъ — подъ Италия, Австрия, Унгария, Ромъния, Турция, Гърция и Албания — „южни славяни“. Въ началото още на своето изложение авторътъ се препоръчва, че възъ основа на разнитѣ статистики ще посочи мѣстата, гдето „живѣятъ южнославянскитѣ народи въ териториално-националенъ континюитетъ, т. е. гдето отъ село до село може да се дойде, като се говори на който и да било езикъ на южнитѣ славяни (разр. отъ рец.), отъ границитѣ на СХС и на България та до областитѣ, гдето се говори на чужди езикъ“. И това се прави съ цель да се запознае сърбохърватската младежъ („паѣа омладина“) съ земитѣ, гдето живѣятъ словенци, хървати, сърби и българи (стр. 3).

Тенденцията е ясна и тя би била оправдана, ако работата бѣше извършена действително „критично“ и съ необходимата въ подобни случаи добросъвестностъ. Простено е на единъ интеллигентенъ мжжъ отъ южнославянски произходъ, който знае, колко близки сж езицитѣ, които се говорятъ отъ славянскитѣ населения между тритѣ морета, що заграждатъ Балканския полуостровъ, между Синьо (Адриатическо), Бѣло и Черно море, да послужи на единъ идеалъ за обединението на южнославянскитѣ народи — словенци, хървати, сърби и българи, — за задружното използване богатата, които представя обширното имъ отечество, и сплотяването имъ за общъ отпоръ противъ всѣко вѣншно посѣгателство, отъ гдето и да иде то, изобищо за създаването на единъ мощенъ културенъ и политически факторъ въ югоизточна Европа. Отношенията между съставнитѣ народностни елементи въ днешна Югославия, за жалость, съвсемъ не сж насърчителни за поклонницитѣ на такъвъ единъ идеалъ. Отъ картата и отъ изложението на д-ръ Бйеловучичъ обаче не се вижда, че той си го чертае по-иначе отъ начина, по който самитѣ сърби биха искали да го видятъ изпълненъ. Дори нѣщо повече: цѣлата работа издава духъ на национална изключителностъ, присжщъ на сръбската наука и на нейнитѣ популяризатори. На картата напримѣръ дветѣ държави, Югославия и България, сж покрити, както се каза, отъ край до край съ една единна боя, като че въ тѣхнитѣ граници не живѣятъ никакви други народности: не е отбелязано дори плътното ромънско население въ североизточна Сърбия, което е най-малко двойно повече отъ прѣснатото въ нова Ромъния задъ банатската граница, сръбско и хърватско население (120,000 д.), чиито селища грижливо се изброяватъ; нѣма ни белегъ отъ албанското население въ бившия Санджакъ, Косово и северозападна Македония, чиито представители съставяха отдѣлна група въ сръбската Скупщина, ако и да се отбелязватъ малкото сърби, останали задъ албанската граница при Шкодра, Призренъ и — пакъ „сърби“(!) — между Охридското и Преспан-

ското езеро; североизточна България — Делиорманът — е също чиста отъ каквото и да било инородно (турско) население! Срещу това дори и по отношение на българско население извън България той е твърде щедър: то е разлѣно на картата въ компактна маса презъ цѣла Добруджа (примѣси сж отбелязани малко около Кюстенджа, при Хърсово и при Сомова до Тулча) и въ Бесарабия плѣтно до една линия северно отъ Акерманъ и Кагулъ, между Черно море и Прутъ; сжщо така и на югъ въ Тракия—до Деркосъ, Силиврия, Родосто и Еносъ, като само въ най-южнитѣ покрайнини сж показани малко примѣси. Сръбскитѣ шовинистични похвати по такъвъ начинъ сж пренесени и на българска почва, при все че въ самото изложение се говори сравнително съвсемъ малко за „българската етнографска граница“ въ Ромъния, въ Турция и въ Гърция (на стр. 24), срещу това, което намираме за „етнографскитѣ граници на словенцитѣ“ (стр. 4-8), на хърватитѣ (9-17) и на сърбитѣ (18-23). Изобщо разширението на словенци, хървати и сърби извън границитѣ на Югославия — въ Италия, Австрия, Маджарско и Ромъния — старателно се отбелязва, селищата се изброяватъ подробно, въпрѣки че представятъ гранични ивици отъ немногочислено и въ повечето случаи размѣсено население, каквото е въпрочемъ и отсамъ границата, безъ, разбира се, това да е показано на картата. Повече такова население има въ Италия, и може би съ право авторътъ претендира за особена точностъ относително словенско-италийската езикова граница, която ималъ възможностъ лично да изучи, понеже билъ живѣлъ отъ 1907 до 1914 г. въ Триестъ. Тука, споредъ него, сж останали 650,000 д. (430,000 словенци въ Истрия, около Триестъ, Горица и Видемъ, и 220,000 хървати — въ Истрия, Фиуме, Зара и о. Лагоста). Вънъ отъ Италия тия населения представятъ въ числено отношение не особено значителни гранични ивици — подъ Австрия 250,000 д. (150,000 словенци и 100,000 хървати), подъ Унгария 120,000 (100,000 хървати, 20,000 сърби), подъ Ромъния 120,000 (100,000 сърби и 20,000 хървати, съ които авторътъ е смѣсилъ и банатскитѣ българи, които за него като че не съществуватъ) и подъ Албания 20,000 д. Всички тия словенци, хървати и сърби подъ чужда властъ, дори ако се приематъ цифритѣ му за вѣрни, сж въ числено отношение по-малко въ сравнение съ отбелязанитѣ отъ него „около милионъ души“ българи въ Ромъния („oko 650,000 [!] duša u Dobrudži, a narose u Besarabiji“) и тия въ Турция и Гърция, чийто брой не билъ „никакъ установенъ“: и тукъ и тамъ били останали „много българи“.

Разбира се, между последнитѣ той не смѣта останалото подъ Гърция население отъ южна Македония. Ако той и да е, както се вижда, по произходъ отъ Далмация (Дубровникъ), но изцѣло пропитъ отъ духа на сръбската наука и сръбската пропагандистична литература, той ги нарича „македонски славяни“, като ги изкарва около 300,000. „Били сж — пише той — 350,000, но гръцкото правителство насилствено е изселило около 50,000 въ България, до края на 1925 година, ако и да сж заявявали, че не сж българи“ (?!) („... i ako su se izjavljali da nijesu Bugari, стр. 21). Че подъ тия „македонски славяни“ той подразбира въ сжщностъ „сърби“, вижда се малко по-горе, гдето говори за „сръбско-албанската“

народностна граница, отбелязва при Охридското езеро „2.000 сърби на албанска страна“ и изброява „сръбски селища“ между Подградецъ и Корча, като изказва пожелание да се изправи сръбско-албанската граница, за да дойдѣли въ „сръбско национална собственост развалинитѣ на царь Душановата Добруща при Призрѣнъ и сръбскитѣ села при Охридското и Прѣспанското езеро“ (!). Разбира се, безъ да обѣли ни зжбъ за това, което става въ сръбскитѣ предѣли на Македония, той пише за онова, което се върши въ Гърция следъ поражението въ Мала-Азия въ 1822 г. и преселението на много гърци въ южна Македония, следното: „Славянитѣ въ Гърция изгубиха и ония права, които сж имали подъ Турция дори до 1913 год., до балканската война, когато подпаднаха подъ грѣцка власт. Надъ тия македонци се върши днесъ най-силенъ тероръ, силна елинизация, погрѣчване, въ училищата и въ църквитѣ. Нѣматъ нито едно свое училище, нито свещеникъ. Всичко това вършели самитѣ гърци. Непонятно е, какъ Обществото на народитѣ допуска да се изгонватъ тия славяни отъ домоветѣ, да имъ сѣ отнематъ имотитѣ, да нѣматъ нито църковни, нито школски учители, да живѣятъ като грѣцки роби, треперейки всѣки день за своя животъ въ отечеството си, родния край на славянскитѣ апостоли, св. Кирилъ и Методий“!

Какъ иронично звучи това възмущение отъ страна на единъ югославянски гражданинъ, като се знае, че всичко това се върши надъ македонското „славянско“ население и въ самата Югославия, вече не отъ гърци, а отъ — славяни.

Ст. Романски.

Ив. В. Мърквичка, България въ образи. Часть I. София, 1929. Fol. IV+XLVIII. Цена 200 лв. Издание на Българската академия на наукитѣ.

Съ албума „България въ образи“ отъ г. Ив. Мърквичка се туря начало на една нова серия въ изданията на Българската академия на наукитѣ, въ която ще се възпроизвеждатъ творения на наши живописци, имащи за предметъ българския народенъ битъ, представенъ въ образи, съдържащи български типове въ народна носия, моменти изъ народния животъ, обредни сцени, характерни народни занятия, народни игри и веселия, типични народни жилищни постройки и пр. Не се изключватъ и типове на старовремски небългарски жители въ България. Така чрезъ художествено изображение въ картини на народния животъ много ще се допринесе къмъ пълната етнографска характеристика на населението въ цѣлокупна България.

На тази етнографска задача до сега нашитѣ художници отдѣляха сравнително слабо внимание. Въ последно време могатъ вече се отбележи нѣкои надеждни начинания и въ тая областъ, за което безъ съмнение и изданието на Академията, за което е дума, ще даде новъ потокъ.

Единъ отъ по-старитѣ наши художници, който презъ цѣлия развой на творческата си работа не е преставалъ да черпи вдъхновение

изъ българския народенъ животъ, е госп. Иванъ Мърквичка, единъ отъ основателитъ на нашата Художествена академия и неинъ дългогодишенъ управителъ и професоръ, членъ и на Българската академия на наукитъ. По неговъ починъ, ревностно подкрепенъ отъ пишещия тѣзи редове, Академията реши да основе изданието „България въ образи“, започвайки съ художествено възпроизвеждане на досежни материали, които г. Мърквичка има готови и които отъ частъ би могълъ евентуално и да допълни. Ще следватъ редомъ подобни работи и на други наши художници.

Излъзлата първа частъ на „България въ образи“ съдържа единъ предговоръ отъ мене — на български и на французки — и 43 таблици въ фолио форматъ съ цвѣтни и черни репродукции. Клишетата на първитъ сж работени въ Прага, а на вторитъ както печатането на цѣлото издание — въ Придворната печатница въ София. Техническата изработка съ огледъ къмъ нашитъ скромни срѣдства е твърде задоволителна.

Образитъ се отнасятъ до цѣлокупната българска родина. Македония е сравнително добре застъпена съ 14 репродукции: Последнитъ лжчи (табл. 7), Дете подъ закрила на ангелитъ (т. 23), Македонка отъ Смилевско (т. 24), Македонка отъ Скопска Черна гора (т. 25), Македонка отъ Дебъръ (т. 26), Македонка отъ Банско (т. 26), Мжжъ отъ с. Симитли (Г. Джумайско, т. 27), Жена отъ с. Радибушъ (Паланечко, т. 28), Жена отъ Банско (т. 28), Македонка отъ Струга (т. 29), Македонка отъ Прилепъ (т. 29), Мжжъ и жена отъ Драмско (т. 29). — Отъ Софийско има сравнително най-много образи: Хоро, Селяни на пазаръ, Младоженецъ съ невѣста, Селско семейство, Благословение на ягнето на Гюргьовдень, Лѣне свещи, Задушница, Орачъ, Сутринна мъгла, Селяни и селянки, Селски типъ, Скици отъ софийския пазаръ, Селски типове. — Има образи още отъ Врачанско, Трънско, Царибродско, Русенско, Плевенско, Пловдивско, Сливенско, Чепеларе, Панагюрище, Станимака, Чирпанъ. — Има и Татарски типове, Ходжа въ татарско село, Евреинъ, лимонатаджия отъ Пловдивъ, и Циганка.

Изобщо взето, албумътъ „България въ образи“ е сполучливо начинание, особено интересно за всѣки славистъ.

Л. М.

ЧУЖДИ ПИСАТЕЛИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ.¹

Д-ръ Н. Миховъ, *Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в.* Томъ трети. София, 1929. (Издание на Българската академия на наукитѣ).

Въ това продължение, което се наложи, поради изобилието на материала върху етнографията на Македония въ този томъ отъ библиографския трудъ на г. Миховъ, се намиратъ, както може да се види по-долу между друго и извадки отъ съчиненията на нѣколцина отъ най-авторитетнитѣ познавачи на Балканския полуостровъ, чиято обективностъ по етнографски въпроси е неоспорима. Тукъ личатъ напримѣръ имената на Ягичъ, Каницъ, Кипертъ, Лежанъ, Ликъ, Киприянъ Роберъ и др. Отъ това може да се сѣди, че третиятъ томъ на Миховото съчинение е, по отношение на богатството отъ етнографски материали, много по-важенъ, отъ колкото първитѣ два тома отъ сѣщото съчинение, излѣзли подъ сѣщия насловъ: Т. I. София, 1915 (Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, кн. IV) и т. II. София, 1924 (отдѣлна книга). Върху тѣзи два тома реферира проф. Милетичъ въ Македонски прегледъ год. I, кн. 5-6, стр. 233 и сл., а не върху „Библиографски източници за историята на Турция и България въ XVIII и XIX в.“, както погрѣшно е напечатано въ началото на тази рецензия (вж. кн. I, стр. 148). Последното съчинение на г. Михова е, както се знае, другъ, специаленъ трудъ, излѣзълъ едновременно сѣщо въ три тома.

32. *Etat actuel de la Grèce. Sur le caractère et les mœurs des peuples qui habitent la Grèce* (печ. въ *Revue européenne*. T. 7. Paris, 1833. p. 412—436).

Даннитѣ сѣ взети отъ съчинението на видния нѣмски филологъ Тиршъ (Thiersch). При населението на Гърция се отбелязва: ... „Остатъкътъ отъ земеделското население, особено въ равнинитѣ, сѣ власи, българи и албанци, но всички тѣзи земеделци сѣ вмѣстени въ общото име власи (*Βλάχοι*)“.

33. *La France et les Slaves du Sud*. Bayonne, [s. a. 1855 ?]. p. 15.

стр. 11. „Източната група отъ южнитѣ славяни образуватъ българитѣ, около 6,000,000 д. Тѣ заематъ голѣма частъ отъ територията на Европейска Турция: държатъ северната и сръдната ѣ частъ и се простиратъ на югъ близу до Одринъ и Солунъ; 1 милионъ османлии приблизително, които могатъ да се наброятъ въ Европа, се показватъ само въ отдѣлни групи“.

34. Galitzin Aug., *La question bulgare* (печ. въ *Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies*. Nouvelle série. T. XIV. Paris, 1861-62, p. 140-153.

¹ Продължение отъ кн. 1.

Статията се отнася до българския черковен въпросъ.

стр. 142. „Въ Цариградъ не обърнаха внимание (on ne prêta pas l'oreille) на тѣзи справедливи искания. Българската община (communauté), която не брои по-малко отъ 70,000 д., скъса всѣка връзка съ гръцкия патриархатъ и издаде позивъ къмъ своитѣ съвѣрници (coreligionnaires). Отзоваха се 6,000,000 души, защото не само въ сѣщинска България има българи: частъ отъ Тракия, почти цѣла Македония, Тесалия, брѣговетѣ на Архипелага сж населени отъ тѣхъ; до околноститѣ на Никея въ Мала-Азия има българи, у които националното чувство се пробуди съ една неочаквана сила. Всички изложиха въ единъ истински манифестъ жалбитѣ си противъ фанариотското духовенство“.

35. Die Gebietsveränderungen auf der Balkanhalbinsel nach dem Berliner Frieden (печ. въ Die Grenzboten. 37 Jahrg. II Semester. I Bd. Leipzig, 1878. p. 232-239).

Статията се отнася до териториалнитѣ промѣни на Балканския полуостровъ следъ Берлинския конгресъ.

стр. 238. „Онази голѣма областъ, която образува центъра на Европейска Турция и допиратъ до Егейско море, въ която лежатъ градоветѣ Мелникъ, Сѣръ, Скопие, Битоля, Охридъ и др., и която бѣше дадена на България отъ Санъ-Стефанския договоръ, остава сега, както и по-рано, на Турция. Въ сжщностъ тя обгръща пакъ въ народностно отношение една извънредно спорна земя. Тукъ се раздѣлятъ и най-добритѣ източници. Обаче, може да се каже изобщо, че и въ тази централна частъ на Турция българитѣ образуватъ пакъ основата (Grundlage), особено на селското население, до като въ градоветѣ гърцитѣ съставятъ значителни малцинства (achtungswerthe Minoritäten), които съ застъпления отъ тѣхъ капиталъ и съ интелигентността си сж сѣ издигнали до голѣмо значение. Сетне цѣлата тази територия е проникната отъ турци, до като на западъ албанцитѣ дохождатъ въ господствуваще положение“.

36. Grignan H., Résurrection des Nationalités en Orient. 1863. p. 64.

стр. 38. „Четири племена си раздѣлятъ територията, ограничена отъ Адриатическо, Сръдиземно и Черно море, Дунавъ и Сава. Най-многобройно е славянското племе, което брои надъ 7 милиона души. Сетне иде гръцкото племе, което брои 2 милиона души; албанското племе, 1,200,000 д., и най-сетне цинцарското, 500,000 д. . . Нѣкои етнографи сж наредили славянитѣ въ Македония между българитѣ. Това е грѣшка, която произхожда очевидно отъ незнание на сръбския и българския диалектъ и историята на тази голѣма провинция(!)... Въ сжщностъ, македонцитѣ сж смѣсца отъ сърби и българи(!): днешниятъ имъ езикъ не е ни сръбски, ни български, но има черти отъ тѣзи два диалекта.“

37. Hahn, Ein Schreiben des Herrn Generalkonsuls von Hahn, ddo. Salonik am 16 December 1858 (печат. въ

Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. 29 Bd. Wien, 1859. p. 292-301).

Въ това писмо, докладвано въ Философско-историческия клонъ на Виенската академия на наукитѣ, известниятъ австрийски генераленъ консулъ въ Солунъ, фонъ Ханъ, съобщава резултата отъ нѣколкото излети, които направилъ въ Моравския басейнъ.

стр. 292. „Отъ Куршумлий азъ отидохъ въ югозападна посока презъ територията на Пуста рѣка, най-близкия притокъ на Морава, южно отъ Топлица, и намѣрихъ и тука албанци, до гдето страната бѣше планинска или хълмиста; тепърва съ широката 3-4 часа равнина, която следва западния брѣгъ на Морава, започватъ християнскитѣ български села.

Съвсемъ сжщия резултатъ даде предприятиятъ излетъ отъ Лѣсковецъ на западъ покрай Ябланица, третиятъ западенъ притокъ на Морава, при който, като прескочихъ на връщане въ южна посока къмъ Ветерница, четвъртия западенъ притокъ на Морава, следвахъ долното течение на този потокъ до Лѣсковецъ. Навсѣкжде намѣрихъ потвърденъ често слушаниятъ изразъ, че гдето свършватъ планинитѣ или хълмоветѣ и започватъ равнинитѣ, тамъ минава границата между християнитѣ българи и мохамеданитѣ албанци. Този фактъ даде така сжщо интересното заключение, че етнографска Албания достига въ северна посока чакъ до гребена на Ястребецката и Лепенецката верига, така че Сърбия тукъ граничи на югъ съ Албания, и онзи планински гребенъ е не само политическа, но сжщо и етнографска граница.

... Тукъ обаче започватъ на около 3 часа южно отъ Враня пакъ българскитѣ села и се простиратъ нагоре чакъ до края на дефилето, което ограничава изворната областъ на рѣката“.

стр. 297. „Славянското население на тази областъ се допира; така сръбскитѣ елементи се простиратъ по лѣвия брѣгъ на българска Морава чакъ до устието на Топлица, до като по дѣсния брѣгъ българскитѣ елементи господствуватъ по сръбската граница чакъ въ Крагуевацкия окръгъ. Надъ устието на Топлица, двата брѣга на главната рѣка (Морава) сж населени съ българи, а срещу това сръбитѣ достигатъ отъ Косово поле въ изворитѣ на българска Морава чакъ до областта Гилянъ. Споредъ твърдението на моя другаръ при пжтуването г. майоръ Zach обаче, едно строго разграничение на двата елемента не е лесна работа, поради лежащитѣ помежду имъ на много мѣста преходни степени; — въ всѣки случай всички сведения се съгласяватъ върху това, че южно отъ Кара-дагъ не се намиратъ вече никакви сърби (jedenfalls aber stimmen alle Erkundigungen darin überein, dass südlich von dem Karadag keine Serben mehr zu finden seien)“.

38. Hoch Ch., La question d'Orient. Genève, 1877. p. 290.

Това историческо съчинение, написано, както казва авторътъ, „възъ основа на бележкитѣ на единъ дипломатъ“, чието име не съобщава, дава за Македония следнитѣ сведения:

стр. 11. „Македония брои 2,022,018 д. турци, 1,076,676 д. гърци и 401,042 д. българи. Частъ отъ тѣзи последнитѣ населятъ долна Сърбия, а частъ отъ турцитѣ—южна Албания. Южнитѣ окрѣзи—Касандра, Верия, Сѣръ — сж населени изключително съ гърци, на брой 250,000 д. Българитѣ тамъ сж смѣсени съ многобройни елементи отъ грѣцки произходъ, които накрай сж усвоили български езикъ (!). Такива сж жителитѣ на Воденъ, Яница (Енидже-Вардаръ), Дойранъ, Струмица и отчасти въ Авретъ-Хисаръ; на 50,000 д. жители въ Битолския окрѣгъ 20,000 д. сж отъ грѣцки произходъ (!). Този окрѣгъ брои 90 грѣцки училища съ 3,000 д. ученици...“ За Тракия пѣкъ авторътъ намира обратното, т. е. че много българи тукъ сж усвоили грѣцки езикъ и държатъ съ гърцитѣ.

39. Hondros C., *Brevi cenni sul circondario di Serres*. <1881> (печ. въ *Bollettino consolare*. Vol. XVII. P. II. Roma, 1881. p. 729-742).

Дадени сж сведения за Сѣрския санджакъ отъ управляващия италианското консулство въ Сѣръ, Cost. Hondros, който е, както се вижда, грѣгъ по народностъ, до италианския консулъ Cav. Zerboni въ Солунъ.

Между друго, дадена е и таблица на населението въ санджака.

стр. 731. „Три разни племена заематъ Сѣрския окрѣгъ: турци, гърци и българи. Въ незначително малцинство се намиратъ евреи, власи, цигани, албанци и черкези. Общата цифра на населението въ цѣлия санджакъ може да се пресмѣтне на около 278,450 д., отъ които 91,700 д. турци, 65,500 д. гърци, 114,580 д. българи, 1,520 д. евреи, 2,150 д. цингари (sic), 2,000 д. власи. Отъ християнитѣ 164,100 д. признаватъ патриарха и 20,000 д. българския екзархъ.

Между това авторътъ бележи, че едно точно разпредѣление на населението по народности било невъзможно, тъй като голѣма частъ отъ тѣзи, които сж българи по езикъ, а гърци по външностъ (*bulgari di lingua, greci di fisionomia*), не могли да се нарекатъ ни гърци, ни българи. Авторътъ намиралъ при това очевидна разлика между „монголо-татарския типъ“ на жителитѣ отъ Джумая (*Giùmà*) и правилнитѣ черти на лицето на жителитѣ отъ другитѣ окрѣзи, които говорѣли български, и прибавя, че много българи говорѣли грѣцки, а въ много села, гдето се говорѣло само български, функционирали грѣцки училища. Като смѣта и тѣзи доводи за недостатъчно убедителни въ полза на гърцитѣ, авторътъ прибавя: „Но азъ не искамъ да кажа, че този въпросъ може да бжде разрешенъ съ такива аргументи. Само политическиятъ събития ще могатъ да го разрешатъ, като дадатъ материално и политическо предимство на единия или на другия елементъ“.

39. Howorth H. H., *The Spread of the Slaves*. — Part IV. *The Bulgarians* (печ. въ *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. XI. London, 1882. p. 219-267).

стр. 219. Авторътъ изтъква двоякото значение на термина България, подъ който той разбира политическа България и етнографска България. Първата представя българската държава въ днитѣ на най-голѣмото ѝ процвѣтяване, когато тя е обединявала българи и славяни, а

втората включва земята, която е населена съ сжщински българи (reopledd by Bulgarians properly so called). Като се има предъ видъ обаче бързото взаимно асимилиране на двата тѣзи първоначални елемента на българската държава, не остава никакво съмнение, че славянитѣ отъ Македония и Румелия и българитѣ отъ сжщинска България, северно отъ Балкана, сж сега близко свързани, толкова близко, щото, ако народностниятъ принципъ е, който управлява разрешението на политическитѣ проблеми, би било педантично да се раздѣлятъ тѣ, било отъ етнографска, било отъ политическа гледна точка.

По-мжчно е, споредъ автора, да се начертаятъ съвсемъ точно границитѣ, които раздѣлятъ този народъ отъ съседнитѣ народи на полуострова. „Сравнително лесно е да се прокара чертата, която раздѣля македонскитѣ и тракийски славяни отъ крайбрѣжното население, което е отъ смѣсенъ произходъ, а по езикъ главно грѣцко и турско. Не е мжчно сжщо да се опредѣли съответната граница между македонски славяни и албанци. Северно отъ Балкана задачата е много по-трудна. Ако се приеме становището, щото всичко, което е било подчинено на българския царъ въ днитѣ на царъ Симеона, да се включи въ границитѣ на България, то трѣбва да се отдѣли отъ Сърбия значително пространство, и границата да се прокара на западъ поне до Ибъръ и Морава, а не само до Тимокъ, както обикновено се приема“. Но поради мжнотиитѣ, които прѣчатъ на възсъздаването на тази България въ нейната цѣлостъ (in its integrity) и които се разрешаватъ съ компромисъ и жертва отъ страна на България, авторътъ се заема да опредѣли възъ основа на езика политическата граница на България отъ западъ къмъ югъ. Границата, опредѣлена отъ Санъ-Стефанския договоръ, споредъ него, е твърде справедливо изображение на истината (a very fair representation of the facts). Тя грѣши само въ Тесалия, гдето презъ вѣковетѣ, които предхождатъ 12-ия, е имало широкъ елементъ отъ славянски произходъ (a large element of Slavic origin), който е билъ погълнатъ отъ по-цивилизованитѣ грѣци. Като най-точна въ това отношение авторътъ смѣта карта 11-а отъ Петермановитѣ Известия за 1878 г. (it has been admirably drawn in map 11-a of Petermanns Mittheilungen). Границата на тази България започва отъ североизточния жгълъ на поправената срѣбска граница, следва източната граница на Вранска каза до билото на Карадагъ, и, като извива на юго-западъ, върви покрай източната граница на казитѣ Куманово, Кочани и Тетово до планината Корабъ; отъ тамъ върви покрай р. Велешница, до гдето тя се слѣе съ Черни Дринъ. Тогава, като завива въ южна посока и следва Дринъ, границата минава покрай западнитѣ предѣли на каза Охридъ къмъ планината Линъ и следва западнитѣ граници на казитѣ Корча и Старово до планината Грамосъ. Сетне презъ Костурското езеро достига р. Мъгленица, следва течението ѝ южно отъ Яница чакъ до вливането ѝ въ Егейско море, минава устието на р. Вардаръ при Галико, сетне селата Парга и Саржкьой и, презъ срѣдната на езерото Бешикъ-гьолъ, отива пакъ на морето; така че, като пресича Солунския полуостровъ върви, по брѣга, минава устията на Струма и Черна до Буругьолъ. Тогава, като се извива на северозападъ къмъ планината Чалъ-теке презъ склоноветѣ на Родопитѣ

до планината Крушово, минава Кара-Балканъ, върховетъ Ешекъ-Кулачи, Чепелий, Караколашъ и Ишикларъ при р. Арда. Отъ тамъ презъ града Чирменъ, оставяйки Одринъ на югъ, границата минава селата Сугутлий, Карахамза, Арнауткьой, Акарджи и Енидже до р. Текедере, следва течението на рѣкитъ Текедере и Чорлудере до Люлебургасъ, минава р. Суджакдере до с. Сергенъ, отъ гдето върви по права линия до Хакъмтабияси и достига Черно море.

„Такава е границата на България на къмъ Турция, както бѣ определѣна отъ Санъ-Стефанския договоръ. На изтокъ и на северъ отъ тази граница, съ изключение на нѣкои прѣснати колонии отъ власи и цигани и известенъ особенъ елементъ отъ турци и черкези, населението е достатъчно еднородно по езикъ, вѣра и начинъ на живѣне, въ смисълъ, достатъчно да удовлетвори политическитъ изисквания“.

40. *Istria D. d', Les femmes en Orient*. Zurich, 1859-1860. 2 vol. p. VII-480; VI-1 f-528.

Първиятъ томъ на това голѣмо съчинение се отнася до Балканския полуостровъ, а вториятъ — до Русия.

Съ особена любовъ авторката се спира да описва българитъ. стр. 125. „Една такава почва трѣбва да създава народъ отъ земедѣлци. Така българитъ обработватъ земята далечъ задъ границитъ, обикновено приписвани на България. Срѣщатъ се въ Тракия между турскитъ пастири, въ Македония, гдето тѣ образуватъ главната ядка (*le principal pouau*), въ източна Албания, гдето заематъ цѣли окрѣзи; тѣ слизатъ чакъ до Ливадия. Тѣ сж 4,500,000 д.“

стр. 136. Между градоветъ, които изброява, намираме: „Съръ е главниятъ градъ на Македонска България. Този градъ отъ 15,000 д. жители има богати манифактури, които българитъ подържатъ съ храни“.

41. *Jagić W., Über die Sprache und Literatur der heutigen Bulgaren* (печ. въ *Deutsche Rundschau*. Bd 24. Berlin, 1880. p. 57-71).

Авторътъ, известниятъ голѣмъ славистъ Ватрославъ Ягичъ, изтъква мжнотиитъ, които възникватъ при опредѣляне броя и предѣлитъ на българския народъ.

стр. 53. „Ако единъ грѣкъ или сжщо единъ сърбинъ трѣбва да опредѣли броя на българитъ, ние можемъ да бждемъ сигурни, че той ще ги изкара едва 3 милиона (срв. Менагиосъ 2,650,000 д., Якшичъ 2,877,500 д.). Ако преброителитъ сж българи, ние получаваме около 7 милиона, или не много подъ тази цифра. Тукъ изглежда че истината лежи по срѣдата; затова азъ ще смѣтна, за сега, хипотезата за около 5 милиона, като най-правдоподобна. Това число е прието сжщо отъ такива учени, въ чиято най-голѣма обективностъ азъ имамъ довѣрие. Че въ княжество България, както и въ областта Източна Румелия, българитъ образуватъ решаваще мнозинство (*die entschiedene Mehrzahl*) отъ населението, върху това вече нѣма никакво съмнение; да се надѣваме, че едно преброяване не ще ни накара да чакаме

дълго време. Въ Босна и Херцеговина Австрия вече даде добър примър. Объркани се представят етнографските сведения за онази част на Тракия, която остана подъ непосредствената власт на Турция, сетне за Македония. Най-напредъ се отрича изобщо, че тукъ има българи, после се стремятъ да ги намалят до минимумъ, най-сетне намиратъ единъ изразъ, който звучи много учено и който, да се надѣваме, не ще се задържи твърде дълго въ етнографската книжнина: сега говорятъ за гърци-българофони въ тази провинция, прочее това трѣбва да сж гърци, които обаче говорятъ български. Едно такова тенденциозно прилагане на новонамѣрения изразъ не противоречи на историческите събития. Въ сжщностъ тѣзи така наречени българофони не сж пакъ нищо друго, но българи, които въ течение на столѣтия, подъ влияние на богатството и културата на несравнено по-високо стоящите гърци, сж примѣсили силно своя български езикъ съ грѣцки елементи, а така сжщо сж вземали много черти въ живота си отъ гърците. По-старите пътешественици и етнографи, чиито наблюдения се отнасятъ до времето преди да избухне голѣмиятъ грѣцко-български споръ за черква и народност, отдаватъ пълно право на българите. Единъ Ами Буе, Лежанъ и др. смѣтатъ безъ колебание мнозинството отъ днешното население на Тракия и Македония за българско, което съ право потвърждава и етнографската карта на Киперта. Азъ бихъ могълъ да приведа въ подкрепа на този възгледъ още единъ доводъ (Grund) отъ българската литература. Именно, ние притежаваме сега вече въ наличните сбирки отъ народни пѣсни много пѣсни отъ областите, гдето, споредъ етнографските опредѣления на гърците, никакви българи не ще да сж живѣли, така отъ областта Сѣръ, Кукушъ, Костуръ, Воденъ, Охридъ, Струга, Битоля, Дебъръ, Струмица, Прилепъ, Велесъ."

42. Kalinka. La Bulgarie schismatique et la Bulgarie catholique (печ. въ Oeuvre des Ecoles d'Orient. T. VII. 1874. Paris. 257-273).

стр. 257. „Знае се, че българите сж народъ отъ около 6,000,000 души, съ славянски езикъ и произходъ. Тѣ населяватъ областите, разположени между Дунава и Срѣдиземно море, сиречь сжщинска България, Тракия и Македония."

43. Kanitz F., Salonichi (печ. въ Illustrierte Zeitung. 66 Bd. Leipzig, 1876. p. 414).

Въ многобройни студии върху областите и населението на Европейска Турция и специално върху България, авторътъ гледа на Македония като на българска страна. Тукъ се дава описание на Солунъ, чието население е повече отъ еврейски произходъ.

стр. 414. „Християнската община въ по-ново време се раздѣля по-рѣзко, отъ колкото по-рано, на грѣцко мнозинство и българско малцинство. Тукъ се наброяватъ всичко едва 300 славянски семейства. Тѣ се увеличаватъ обаче постоянно, чрезъ прииждане

отъ равнината; защото не далече отъ брѣга тя е предимно българска“.

44. Kiepert H., *Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients* <Untere Donauländer, Türkei und Griechenland>. Mit erläuterndem Text. Neue Ausgabe. Berlin, 1877. p. 12.1 Karte.

Авторътъ е известниятъ нѣмски географъ Хенрихъ Кипертъ, чиято карта съ обяснителенъ текстъ, е била призната на времето за „единствена сериозна карта на Европейска Турция“ и е служила за критерий при обсъждане границитѣ на нова България.

стр. 11. . . „Този отличенъ познавачъ на нѣщата, г. Преселъ (W. Pressel) въ Виена, по-рано главенъ директоръ на турскитѣ желѣзопътни постройки, смѣта почти цѣлата територия въ южна Тракия, която нашата картапоказва като смѣсена гръцка и турска, чакъ до Егейско и Мраморно море населена главно отъ българи, отъ които обаче по-заможнитѣ и по-образованитѣ си служатъ сжщо съ гръцки езикъ въ обиходъ и въ писмо и охотно си даватъ видъ, че принадлежатъ къмъ гърцитѣ (Zugehörigkeit zu den Griechen). Споредъ сжщия познавачъ, и въ Добруджа населението на страната ще да е сжщо надъ половината българско, само въ незначителна частъ турско; въ цѣла източна България северно отъ Балкана той счита българската частъ отъ населението на 60⁰/₀, гръцката 15⁰/₀, турската 25⁰/₀. По нѣмане на по-близки опредѣления за разграничение, тѣзи все пакъ до нѣкжде общи данни не биха могли да се използватъ за промѣни на често неправилно нанесенитѣ на моята карта цвѣтове на тѣзи мѣста, както сега трѣбва да го призная; но тѣ биха могли да улеснятъ четеща съ една преценка за да отсжди, какво може да се задържи отъ фантазиитѣ на онѣзи елиномани, или отъ друга страна на единъ Едемъ-паша (сегашния великъ везиръ, тогава дипломатически представителъ въ Берлинъ), който въ една писмена критика върху моята карта, намалява общото число на българитѣ (въ чието изчисление на 5¹/₂ милиона се съгласяватъ Преселъ и Иречекъ съ мене) на 1¹/₂ милиона, като иска да смѣтне за „турци“ въ Европа, по политически съображения, всички привидни изповедници на исляма и претендира за не по-малко отъ 5 милиона. Това е видъ статистика, която ние можемъ да чакаме отъ ужъ „научно образованитѣ“ османски чиновници“.

44. Kiepert H., *Die neuen Territorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel vom Gesichtspunkte der Nationalgrenzen* (печ. въ Globus. 33 Bd. Braunschweig, 1878. p. 263—269; 304. 1 Karte).

Авторътъ се спира да обсъжда границитѣ на тепърва създаващото се княжество България, опредѣлени отъ Санъ-Стефанския договоръ, при което изтъква, че е мжчно да се отредятъ на тази страна предѣли възъ основа на народностния принципъ, които въ сжщото време да отговарятъ на едно практично географско разграничение.

стр. 267. „Разбира се, това напреднало трайно най-далече въ южна посока славянско племе притежава твърде затворена територия, която

на северъ е достатъчно рѣзко разграничена отъ ромънското (племе) чрезъ широката, богата съ острови Дунавска струя и сегашнитѣ ъблатисти брѣгове. Срещу това, останалитѣ ъ народностни граници сж толкова по-малко опредѣлени и съобразни съ условията на държавния животъ: на западъ българитѣ се смѣсватъ навсжде, както и сърбитѣ, съ албанцитѣ, безъ да сж раздѣлени отъ тѣхъ съ ясни природни образувания, като планински гребени напримѣръ, на югъ и изтокъ тѣ сж напреднали близу до единственитѣ естествени граници, морскитѣ брѣгове, безъ нѣкжде да ги допиратъ въ по-голѣмо протежение. Тукъ навсжде, на по-голѣма ширина въ Тракия и Македония, въ тѣсна, но свързана ивица покрай брѣга на Черно море, е заседнало отъ дълбока древностъ твърдо установено и чрезъ постоянно прииждане къмъ морето винаги подновявано и усилено гръцко население като една непреодолима прѣчка“. По-нататъкъ авторътъ обяснява, че българитѣ, предадени изцѣло на земедѣлие, чужди на морския животъ, не сж изпитвали почти никаква нужда отъ високитѣ крайбрѣжия, чиято земя е била малко доходна за тѣхъ. По-важни сж били пристанищата за износъ на суровитѣ имъ земеделски продукти, „каквито има въ най-близко съседство съ крайнитѣ, населени съ българи мѣста на дветѣ морета, Понтъ на изтокъ и Егейско море на югъ“.

На Егейския брѣгъ българитѣ претендиратъ за две мѣста: въ Солунския заливъ, две мили дълго, блатисто, пѣсъчливо и съвсемъ негодно за пристанище мѣсто, между устието на Вардара и успоредната му източна рѣкичка Галико; другото въ източната частъ на морето, на повече отъ 20 мили дължина, при лесно достъпния за тѣхъ градъ Кавала. Русия, която е диктувала въ случая условията на Санъ-Стефанския договоръ, за да достави на своето протеже (ihrem Schützling) по-свободно морско движение, би предпочела, може би, Амфиполъ предъ Кавала, но това би могло да стане само презъ Сърската и Драмска долина при долна Струма, които нѣкога сж били сжщо населени съ българи, както свидетелствува най-голѣмата частъ славянски имена на села, но които още въ византийско време сж били наново спечелени за гърцизма, който е останалъ винаги живъ въ по-голѣмитѣ градове“ (Сѣръ, Мелникъ, Пловдивъ и др.) Вънъ отъ това, гърци има въ всички по-голѣми мѣста на Тракия и Македония като търговци и занаятчии, наистина никжде въ мнозинство (zwar nirgend in der Mehrzahl), но които, поради интелигентността и богатството си упражняватъ навсжде силна властъ. Изтъква вроденото ученолюбие у този народъ, който е схваналъ и оценилъ науката като „сила“ и съ отваряне и подържане многобройни училища е насадилъ широко своето влияние у жадния за знания български народъ, като сжщевременно го е потикналъ(!) да открие свои народни, славянски училища. По-нататъкъ авторътъ иска да обоснове домогванията на тѣзи два народа върху спорната Македонска и Тракийска областъ и продължава: „Разбира се, сега като се повдигатъ върху тази почва историческитѣ претенции на двата народа, изнасянитѣ статистически подробности за осведомяване на по-далеко стоящото европейско общество трѣбва да будятъ съмнение, поради крайнитѣ противоречия, които тѣ съдържатъ; като лошо преувеличение трѣбва да се смѣта оба-

че, ако гръцките гласове използватъ онази училищна статистика, въ която естествено за южната частъ на проектираната България се изтъква въ особено ярка свѣтлина изобилието отъ гръцки училища, за да претендиратъ за почти цѣла Македония и Тракия като за предимно гръцка страна по своя духовенъ животъ, ако говорятъ за милиони образовани гърци, „законни господари на страната“, които отъ сега нататкъ трѣбва да бждатъ осждени да се подчинятъ политически на едно племе, което стои духовно далеко подъ тѣхъ“.

„Въ противоположность на порицанитѣ национални преувеличения на гърцитѣ, даннитѣ на безпристрастнитѣ западноевропейци, а особено на нѣмскитѣ наблюдатели, колкото и непълни да сѣтъ, не оставятъ никакво съмнение върху това, че селското население и най-голѣма частъ отъ градското население въ вътрешна Македония и Тракия чакъ предъ вратата на Цариградъ говори български (*dass das Landvolk und der grösste Theil der städtischen Bevölkerung des innern Macedoniens und Traciens bis nahe vor die Thore der Hauptstadt Bulgarisch spricht*), и че само образованитѣ между тѣхъ знаятъ сѣщо и гръцки езикъ, че разпрѣснати всрѣдъ тѣхъ и въ отдѣлни по-голѣми общини живѣещитѣ истински гърци достигатъ въ най-добрия случай (*bestenfalls*) нѣколкостотинѣ хиляди, за чието сливане въ една господстваща маса, която постепенно да погълне околното славянско население, както горещо и всѣкога се е желало отъ гръцкитѣ патриоти, нѣма никаква вѣроятность за безпристрастния наблюдатель“.

По-нататкъ авторътъ обяснява, че ако новата славянска държава напредне къмъ Егейско море, на което се гледа съ известно неодобрение и отъ нѣкои европейски сили, скжсва се рѣзко очакваното разширение на гръцката държавна територия на къмъ изтокъ и се туря край на бждещитѣ имъ сънища за ново завладяване на Цариградъ, въ които гръцкиятъ народъ все още вѣрва. Новото положение, което би се създадо, спира сѣщо и стремежитѣ имъ да присѣдинятъ къмъ държавната си територия „полугръцкия“ градъ Солунъ съ Халкидическия полуостровъ, които авторътъ оправдава, поради „чисто гръцкото население на полуострова (съ изключение на другоземцитѣ отъ монашеството на Светата гора Атосъ“), което би могло да стане обаче „сѣщо презъ българска земя“ (*auch durch bulgarisches Gebiet*). „На тѣзи по такъвъ рѣзкъ начинъ излъгани национални надежди се дължи известното преувеличение въ наблѣгането на сегашното значение на гърцизма въ онази македонска и тракийска страна“.

Авторътъ намира южната българска граница, наистина много напреднала покрай Егейското крайбрежие. Но като компенсация за това смѣта границата на къмъ югоизтокъ, която пъкъ при Люле-Бургазъ минава отсамъ народностната граница, когато далеко на югъ отъ тамъ има още масово разпространение на българи. Така сѣщо и въ територията между р. Арда и Родопитѣ, която е оставена на турцитѣ, живѣятъ,

примѣсени тукъ-тамъ съ власи „българи, мнозинството отъ които на сила е приело исляма (помацитѣ)“.

Черноморското крайбрѣжие, ако и да а заето повече отъ гърци, не е могло никога да се отдѣли политически отъ българската земя, която е била въ постоянни връзки съ него и „съ свръшването на прямото османско господство не му остава другъ изборъ, освенъ сливане съ България“. Смѣсеното население отъ турци, помаци, татари и др. въ източната половина на северна България и въ Добруджа е придошло неотдавна чрезъ преселване. Частъта отъ Добруджа, която се дава като обезщетение на Ромъния, съдържа сжщо много смѣсено население. На западъ границата пакъ не се покрива съ народностната. Българскиятъ езикъ, ако и сроденъ съ сръбския, оставя още широко поле за различие отъ него. Български езикъ се говори въ долината на източна Морава, която още отъ старо време носи отличителното име българска Морава. Тази областъ е била опредѣлена да влѣзе изцѣло въ българската земя отъ Цариградската конференция, свикана една година по-рано. Отъ тукъ въ южна посока границата следва „далеко отиващитѣ претенции“ на българитѣ, които тукъ сж проникнати силно съ мохамедани-албанци, и навлиза въ чисто албанска територия въ долината на Дринъ. Тукъ въ особена бележка авторътъ пояснява: „Че обаче до Дебъръ или Дивра надолу въ долината на малкия притокъ на Дринъ, Радика, живѣятъ сжщо почти изключително българи, азъ научихъ тепърва съвсемъ неотколе чрезъ едно любезно съобщение на непубликувани още мѣстни изследвания и, споредъ това поправихъ съответното мѣсто на моята етнографска карта, което показваше цѣлата тази ивица като албанска“. Границата се приближава по почти „озадачителенъ начинъ“ (in fast bedenklicher Weise) до на 10-12 мили отъ Адриатическо море, при което затваря голѣмото изворно езеро на Черни Дринъ, връща на българитѣ разположения на него гр. Охридъ, тѣхната сръдновѣкова столица, единъ отъ най-скжпитѣ имъ спомени“. На югъ отъ Охридското езеро, особено около Корча, споредъ по стари изучвания, българитѣ се намиратъ въ малцинство на къмъ албанцитѣ. „Остатъкътъ отъ чертата, която ограничава България на югъ, следва чакъ до Вардарското устие поне толкова близу, колкото е възможно, езиковата граница между българи и гърци и затваря сжщо заселенитѣ още отъ времето на първото турско завоевание турци, прѣки пришълци отъ Мала-Азия, известни подъ името конярити, запазени и до днесъ“.

46. Koritza in Macedonien (печ. въ Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde. Neue Folge. VIII Bd. Berlin, 1860. p. 484-486, и въ Das Ausland. 32 Jahrg. № 38. Stuttgart und Augsburg, 1859. p. 908—909).

Говори се за окржга Корча, „чието население, предимно отъ християни, се състои отчасти отъ албанци, отчасти отъ власи и българи“. Въ цѣлия окржгъ сега има две български села — Дрѣново и Бомбощица, — и две влашки — Москополисъ и Сиписка. Останалитѣ селища сж албански.

47. Laveleye E., *L'Angleterre et la Russie en Orient* (печ. въ *Revue des deux mondes*, 50e année. Troisième période. T. 40 Paris, 1880. p. 423-454).

Авторътъ е известниятъ белгийски публицистъ Емилъ Лавеле.

стр. 438. „Ако се разгледа етнографската карта на Турция отъ Киперта, която послужи за основа при решенията на Берлинския конгресъ, вижда се, че българитѣ заематъ самото тѣло на полуострова, т. е. територията, ограничена на северъ отъ Дунава до Видинъ, на западъ съ една черта, която тръгва отъ Тимокъ и се допира до Нишъ, Враня, Скопие Битоля и Костурското езеро, на югъ съ една крива линия, чиито главни точки сж Богоцико, Острово, Солунъ, Демирхисаръ, Харманлии, Чирменъ, Бинаръ (Карабунаръ) и най-после на изтокъ Черно море, освенъ покрай брѣга до Варна, гдето господствува гръцкиятъ елементъ. Албанцитѣ заематъ на изтокъ отъ Адриатическо море планинската страна, която се простира отъ Антивари и Подгорица, при границитѣ на Чернагора, до Валона и Аргирокастро; къмъ вътрешността тѣ се допиратъ до българитѣ покрай планинитѣ Грамосъ, Вица и Шаръ до Прищина и Вучитрънъ, които сж вече сръбски. Гръцкиятъ елементъ преобладава покрай Егейско море на една ширина, която се движи между 25 и 50 километра, и въ Епиръ, на югъ отъ гореозначената граница на албанци и българи. Санъ-Стефанскиятъ договоръ бѣше освободилъ цѣлата българска страна, която брои близу 6 милиона души жители, отъ които повече отъ 4 милиона славяни. Така би могло да се създаде едно княжество, дарено съ достатъчна сила да се брани, и което, благодарение на естественитѣ си богатства, можеше да се стреми да стане една малка независима и цвѣтуща държава.

Берлинскиятъ договоръ, напротивъ, разсѣче България на три части, на които отреди различна съдба безъ всѣкакъвъ уважителенъ доводъ. Частта на северъ отъ Балкана съ 2½ милиона души жители биде освободена; друга частъ, подъ името Източна Румелия, съ 1,000,000 души жители, получи известна административна автономия подъ владичество на Портата; най-сетне третата частъ, Македония, съ 2,200,000 души жители, биде възвърната на султана т. е. подхвърлена на безредие, потистичество и провала (*c'est-à-dire livrée au désordre, à l'oppression, à la ruine*), както наскоро ще го покажемъ.

Съ какъвъ планъ се раздоби така единъ народъ на 3 кжса, които ще се селятъ безъ друго да се съединятъ, защото само при това условие тѣ биха могли да живѣятъ и да благоденствуватъ? Дали за да не се пожертвуватъ мюсюлманитѣ, прѣснати тукъ-тамъ между българското население? Но на югъ отъ Балкана тѣ не сж повече, отъ колкото на северъ; защото въ освободеното княжество тѣ сж 38%, въ Източна Румелия 35% и въ Македония 40%. Впрочемъ, трѣбва да се отбележи, че поне 1/3 отъ тѣзи мюсюлмани сж отъ славянска кръвъ, напр. помацитѣ“.

48. Leake, W. M., *Researches in Greece*. London, 1814. p. XIX-1f-472.

Извадки отъ това съчинение, които се отнасятъ до албанцитѣ, власитѣ и българитѣ, сж печатани въ нѣмското списание *Jahrbücher der Literatur*. 34 Bd. Wien, 1826. p. 111-145.

стр. IV. „Българският диалект е ограничен въ севернитѣ окрѣзи на Македония, а влашкиятъ, въ нѣкои колонии, прѣснати покрай билото на планината Пиндъ и въ прѣжитѣ гребени, които съединяватъ тази последната съ планината Олимпъ“.

стр. 375. „Най-южнитѣ окрѣзи въ Гърция, гдето българскиятъ езикъ е въ обща употреба, сж: въ западната страна на Македония нѣкои села въ съседство съ Корча, въ източната — хълмоветѣ, които заграждатъ широкитѣ равнини на Солунъ, Пела и Едеса (Воденъ). Първиятъ окрѣгъ е изолиранъ между гърци и албанци, но последниятъ може да се счита като южна граница на нова България (but the latter may be considered as the Southern extremity of the modern Bulgaria), тъй като християнитѣ, които говорятъ българския диалектъ, се простиратъ отъ тамъ, съ рѣдко прекъсване, презъ цѣлата северна частъ на сжщинска Македония (Makedonia proper) и нейнитѣ придобити провинции Пеония, Пелагония и т. н., а отъ тамъ презъ цѣла Мизия и вътрешна Тракия чакъ до Дунава и въ съседство съ Цариградъ. Само крайбрѣжието на Тракия може да се смѣта частъ отъ Гърция, защото грѣцкиятъ езикъ тукъ все още преобладава, както е било нѣкога въ време на основаването на найраннитѣ грѣцки колонии въ тази страна. Но голѣмитѣ градове на Македония, както и нѣкои цѣли окрѣзи въ южната частъ на тази провинция, сж заети главно отъ турци, които сж измѣстили и дветѣ (народности) гърци и българи и сж се заселили въ тази и въ съседната областъ Тесалия повече, отъ гдето и да било другаде въ Гърция. При това не е рѣдко въ нѣкои части на Македония да срещнешъ хора отъ простолюдieto да говорятъ тритѣ езика — турски, български и грѣцки“...

„Ако българитѣ и да заематъ тъй малка частъ отъ тази страна, включена въ границитѣ на тѣзи изследвания, влиянието, което тѣ сж имали и трайнитѣ следи, които сж оставили презъ дългото си пребивание въ тази страна, сж мотиви, за да прибавимъ нѣколко думи върху историята имъ и да приложимъ нѣкои особености на езика имъ...“

49. Lejean G., Les populations de la Péninsule des Balkans <1869> (печ. въ *Revue d'Anthropologie*. 11e année. 2e série. Tome 5. Paris, 1882. p. 201-259; 453-496; 328-675).

Авторътъ е известниятъ добросъвестенъ френски ученъ, геологътъ Гийомъ Лежанъ, който е билъ натоваренъ отъ Министерството на външнитѣ работи съ специални изучвания на Балканския полуостровъ. Така той е обиколилъ нѣколко пѣти въ продължение на 10-15 години Дунавскитѣ области и цѣла северна България, Срѣдния Балканъ, Моравския басейнъ, Албания, Босна, Херцеговина, Тракия и Македония и дава ценни сведения, покрай друго, и върху етнографията на тѣзи страни. Въ своята статия „Explorations en Turquie d'Europe“ <1869>, печатана въ *Bulletin de la Société de Géographie*, 5e série, t. 19. Paris, 1870. p. 370-377, той пише:

„По етнографията азъ събрахъ и почти попълнихъ материалитъ за едно съчинение върху Турция, толкова подробно, колкото е за Австрия труда на баронъ Czoernig, който е, по признанието на всички, примѣръ въ този родъ (le modèle du genre). Азъ бѣхъ всѣкога първиятъ да проглася неизбѣжнитъ грѣшки на опита, който издадохъ въ Гота въ 1861 г и не се спрѣхъ да приготвя едно поправено издание. Този обширенъ трудъ, съставенъ въ обемъ троенъ отъ първия, е днесъ почти привършенъ. Не безъ изненада четохъ азъ въ единъ скорошенъ брой на Mittheilungen една дълга и остра нападка отъ единъ славянски професоръ отъ Хърватско, който, естествено, ме обвинява, че съмъ пожертвувалъ славянитъ въ моя опитъ отъ 1861 г. Азъ не настоявамъ тукъ, защото трѣбва да отговоря съ специаленъ трудъ срещу едно нападение, отъ което вземамъ толкова по-охотно своя дѣлъ, тъй като моятъ ученъ и многозаслужилъ приятель г. Каницъ е повече нагрубенъ и отъ мене отъ гнѣвливия славистъ.“

Знае се, че въ по-първитъ свои съчинения авторътъ смѣта българскиятъ народъ затворенъ въ приблизително тѣзи граници: Дунава, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветъ Нишъ, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Нѣгушъ, Солунъ, Одринъ, Созополъ, Черно море, Бургасъ, Сливенъ, Разградъ, Бабадагъ. Извънъ тѣзи предѣли отбелязва предпостове и остатъци отъ българско племе въ Добруджа, Влашко и Бесарабия. Новото съчинение, за което става дума по-горе и което авторътъ, внезапно починалъ въ 1871 г., не е могълъ да издаде, е печатано въ отдѣлни книги на списанието „Revue d'Anthropologie.“ Извадкитъ за българитъ (стр. 234), дадени въ труда на г. Михова, съдържатъ сведения върху прародината и заселването имъ на Балканския полуостровъ, както и върху отдѣлни моменти отъ историческия животъ на първото българско царство, черпани най-вече отъ византийски източници, които авторътъ основно е проучвалъ и сравнявалъ съ изнесеното отъ специалисти по този въпросъ. Отъ всичко намѣрено тамъ той заключава, че славянскитъ племена, които сж били покорени и обединени отначало отъ българитъ, сж населявали въ компактна и многобройна маса цѣла Мизия. Бавно българитъ сж напредвали на югъ и изтокъ, като измѣстали гърцитъ и заемали плодороднитъ долини на Тракия чакъ до околноститъ на Цариградъ. Въ IX вѣкъ тѣ колонизували вече цѣлата презбалканска страна до Сѣръ и Едеса (Водень), който е промѣнилъ името си, когато миналъ въ тѣхни рѣце. Авторътъ привежда документи, които явно свидетелствуватъ за този походъ напредъ, въ който българитъ сж подчинили и обединили македонскитъ славяни, установени въ тази страна преди 6-ия вѣкъ. Къмъ 900^a година тѣ сж живѣли вече въ околноститъ на Солунъ и покровителствували своитъ съотечественици, установени като търговци въ този градъ. Като привежда други документи, които показватъ цѣлата страна между Пиндъ, Драчъ и Цариградъ населена съ българи, авторътъ бележи, че славяни не сж колонизували никога, наистина, планинитъ на южна Гегария и частъ отъ Тоскария, но приема, че тѣ сж заемали тукъ градоветъ, околноститъ и равнинитъ, пригодни за земедѣлие, за което и българитъ отъ всѣко време сж имали особена сръчность. Съ документ

авторът потвърждава българското владичество на Воденъ и околноститъ, Стари долъ, Дебъръ, Острово и редъ други български имена въ цѣлата днесъ албанска страна отъ Пиндъ до Драчъ. Около Елбасанъ намира навсѣде на 5 мѣстни имена четири български и едно албанско. Цѣлиятъ източень и доленъ басейнъ на р. Деволъ, гдето днесъ се говори само албански, е български споредъ мѣстнитъ имена, между които има само нѣколко гръцки. Сжщото е за Бераъ, чието истинско име е Арбанито-Бѣлградъ, за цѣлия басейнъ на Люми и др.

По-нататкъ авторътъ минава къмъ времето, когато българитъ сж се напълно славизували, и пакъ възъ основа на гръцки документи и на Шафарика приема като българославянска епоха времето отъ основаването на българското царство до края на 9-ия вѣкъ. Като следва и изтъква отдѣлни моменти отъ историята на българското царство, авторътъ се спира на Самуиловата държава и пише: „Нейнитѣ предѣли сж били тогава почти толкова обширни, колкото сж тѣзи на сегашното българско племе (*ses frontières étaient alors presque aussi vastes que celles de la race bulgare actuelle*): тя имаше на югъ (за граници) Воденъ, Сѣръ, Верия, които ъ бѣха взети въ 1001 година.“ Привежда и примѣра за българския войвода Драгшанъ, който защищавалъ доблестно гр. Воденъ. Трогнатъ отъ неговия куражъ, императоръ Василий го приелъ съ почести и изпратилъ въ Солунъ, гдето той се оженилъ за дъщерята на единъ отъ най-виднитѣ жители въ града. Баща на две деца, той не можалъ да понесе мжката по родната си страна: два пжти бѣгалъ къмъ нея и бивалъ опрощаванъ. На третия пжтъ билъ наказанъ съ смъртъ.

Говори по-нататкъ за Българоубиеца, който обикалялъ Пелагония и обезобразявалъ българскитѣ войници, за постепенното покоряване на българскитѣ области и окончателното падане на България подъ гръцитѣ. Дава обширни сведения и за павликянитѣ.

50. Lescœur L., Du retour des Bulgares au catholicisme (печ. въ *Le Correspondant*. T. 51 de la collection. Nouv. serie — t. 15. Paris, 1860. p. 397-415).

стр. 397. „Сжщинска България заема на картата мѣстото на старата римска провинция, известна подъ името Долна Мизия.“ Като дава границитѣ на тази България между Дунава и Балкана, авторътъ бележи: „Но не би трѣбвало да се смѣта затворено изцѣло въ тѣзи граници на географска България това българско население, което образува отдѣленъ клонъ отъ славянското стѣбло, и като такова не е престанало да се домогва до собствена националностъ и да се чувствува увлѣчено днесъ да отблъсне заблужденията. Жителитѣ на Тракия, Македония — „сѣ една дума, на по-големата частъ отъ Румелия, сж българи“.

51. Malte-Brun V. A., Analyses critiques et extraits d'ouvrages récents. Géographie des peuples slaves. Carte linguistique et ethnographique de l'Europe orientale. Par M. Casimir Delamarre (печ. въ *Annales des voyages*,

de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie. 1868. T. 4. Paris. p. 99-103. Avec 1 carte).

Като дава преценка на картата на Delamarre върху източна Европа, за която споменахме, авторът пише:

стр. 107. „Българитѣ сжщо заематъ обширно пространство. Цѣла България и почти цѣла Румелия сж населени отъ тѣхъ. Тѣ сж ограничени на западъ отъ сърбитѣ въ Сърбия и отъ албанцитѣ, които, раздѣлени на многобройни племена, говорятъ езикъ, чийто произходъ е тъменъ. На югъ българскиятъ народъ се допира до Тесалия, която е гръцка, и е отдѣленъ отъ Егейско море съ една ивица твърде тѣсна (*fort étroite*) отъ гръцко население, което, като започва отъ Солунъ, следва брѣга, завива после на северъ и заема почти цѣлото пространство между Одринъ и Цариградъ. По-нататкъ гжстотата (на гръцкото население) намалява и се губи при Варна. Колкото за Добруджа, тя е населена отъ твърде разнообразно население“.

„Българската народност, която живѣе въ тѣзи обширни предѣли на страната, е заседнала между истинскитѣ османлии, които, прибавени къмъ известенъ брой българи прегърнали исляма, съставятъ мюсюлманска маса отъ реално значение. Въ всѣки случай тя отива значително къмъ намаление (*subit un mouvement marqué de décroissance*)“.

52. Morel E., *La Turquie et ses réformes*. Paris, 1866. p. 348.

стр. 38. България... „Елементарна истина е, че земеделскиятъ елементъ (отъ населението), силенъ, търпеливъ, консерваторъ, е най-непоклонима и сигурна основа на всѣко общество и на всѣки народъ. Това е грамадното значение, което ще иматъ 4-5-тѣ милиона души българи въ обновяването на християнския Изтокъ, предприето отъ Турция“.

стр. 51. Македония. „Тритѣ вилаета — Скопски, Битолски и Солунски — обхващатъ доста точно стара Македония и стара Тесалия... Населението на Македония е изчислено на 1,800,000 д., отъ които само 600,000 мюсюлмани; остатъкътъ сж християни отъ гръцко въроизповѣдание. Жителитѣ сж силни, дейни, интелигентни и воинствени.“

53. *Vermischte Nachrichten (Bulgarien. Graenze)* (печ. въ *Das Ausland*. IV Jahrg. № 259. Muenchen, 1831. p. 1036).

Това съобщение за българитѣ е препечатано отъ „*Zeitung von Odessa*.“

стр. 1036. „На картата обикновено се даватъ като граници на България на северъ Дунавъ, на изтокъ Черно море, на западъ Тимокъ (*Timocus der Alten*), на югъ Балканската верига. Собствено тази България сжществува само въ въображението, а мжчно е, дори невъзможно, да се дадатъ истинскитѣ ѝ граници. Въ всѣки случай Дунавъ раздѣля тази въображаема България отъ Бесарабия, Молдова и Влахия. Тимокъ сжщо я раздѣля донѣкжде отъ Сърбия; но нито Балканската верига, нито Черно море могатъ да се считатъ като опредѣлени гра-

ници. Защото при устието на Дунава живѣятъ запорожци и некра-совци; сетне дохожда Добруджанската степъ, която се простира до Добричъ (Basardschik) и е населена изключително отъ татари, между които се намиратъ само незначително количество турци. Най-после земята, която лежи между Добричъ, Козлуджа и Варна, е населена отъ турци, така че по цѣлото това протежение на 100 души се пада едва 1 българинъ. Но най-голѣмата частъ по-чисти българи (der grösste Theil reiner Bulgaren) живѣятъ на югъ отъ Балкана, въ Македония чакъ до Охридъ и Битоля, въ Казанлъкъ-Казанъ, Разлога, Желѣзникъ, чакъ до Румелия. Дори отсамъ Одринъ и оттаткъ този градъ (auch ueber diese Stadt hinaus) се намиратъ цѣли ивици, населени отъ българи. На северъ между Балкана и Дунава българи има само въ околността на Видинъ, Габрово, Търново, Вратца (Vratchez) и въ нѣкои други по-малко значителни мѣста. Грѣши се като се смѣта, че цѣлиятъ български народъ е затворенъ въ границитѣ, които обикновено се чертаятъ за България. Старитѣ области (Marken) на България, когато тя е имала още политическо сѣществуване, сж били далечъ по-просторни. Турцитѣ познаватъ само българи, но не и България. Почти въ всички санджаци на Европейска Турция живѣятъ българи.*

54. Outendirck Fr., La Turquie à propos de l'exposition universelle de 1867. Paris, 1867. p. 424.

Въ прегледа на областитѣ и народноститѣ, които влизатъ въ Отоманската империя, авторътъ пише за българитѣ: „Има сжщо българи въ Македония, Тесалия, Албания въ множество сръбски окржзи; и цѣлиятъ имъ брой възлиза на повече отъ 4,500,000 души“. Македония е дадена като отдѣлна областъ на стр. 112 отъ съчинението. „Цѣлото население е около 700,000 души жители: племе силно, енергично, интелигентно, воинствено, отъ което повече отъ $\frac{1}{4}$ сж приели исляма още отъ 15-ия вѣкъ, времето на завоеванието. Другитѣ македонци, които не трѣбва да се смѣсватъ съ албанцитѣ, тѣхнитѣ съседи, сж християни отъ гръцки култъ. Съ този основенъ елементъ на населението (élément fondamental de la population) се примѣсватъ арменци, гърци, евреи, особено въ Солунъ (стария Тесалоникъ), главенъ градъ, който брой повече отъ 80 х. д. жители, разположенъ на залива съ сжщото име“.

55. Perrod, La Bulgaria ed il porto di Varna (печ. въ Bollettino Consolare. Vol. III. Torino. 1865. p. 347-365).

Въ този докладъ авторътъ, италиянски вицеконсулъ въ Варна, покрай сведенията за този градъ, дава редица ценни бележки върху България и българския народъ изобщо. Между друго той бележи: „Ако и броятъ на българитѣ, които живѣятъ въ Европа и говорятъ диалектъ различенъ отъ другитѣ славянски народи, да е около 4 милиона, едва единъ милионъ живѣе въ областъта, която носи това име; остатъкътъ е смѣсенъ съ населението на Румелия, Македония, Албания, Сърбия и Босна. Австрия брой около 50,000 души българи, и толкова се намиратъ въ Влахия и Бесарабия. Срещу това въ България има

колонии отъ разни племена, които се разпредѣлятъ въ следнитѣ пропорции“ ...

Следва изброяване, въ което е дадено общото население на северна България 1,705,818 д., отъ които 1,000,735 д. българи, 430,483 д. гурци, останалитѣ власи, евреи, арменци, гърци, италиянци и др. Даватъ се сетне сведения за Добруджа и нѣкои градове въ северна България.

56. *Südslavische Pläne* (печ. въ *Die Grenzboten*. 20 Jahrg. II Bd. Leipzig, 1861. p. 107-119, 126-136).

Споменуватъ се българитѣ като угрийско племе, живѣло отъ начало около рѣка Волга и славизувано при дохождането му въ Мизия. Дадени сж следъ това предѣлитѣ, въ които българскиятъ народъ живѣе днесъ: стр. 117. „Сега земята на този народъ е ограничена отъ Дунавъ, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветѣ Нишъ, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Нѣгушъ, Солунъ, Одринъ, Созополъ, Черно море, Бургазъ, Сливенъ и Разградъ. Изъ вънъ тѣзи предѣли има предпостове и остатъци отъ българското племе между албанци, власи, гърци, въ Добруджа, Влашко и Бесарабия. Броятъ на българитѣ не е даденъ въ студията на Лежанъ; други географи ги считатъ около 2½ милиона души“.

Вижда се, че статията е писана възъ основа на изследванията и даннитѣ на именития френски ученъ.

57. *Ravelet A., La question politique et la question religieuse à Constantinople* (печ. въ *Revue contemporaine*. 12 année. 2e série. T. 32.—67e de la collection. Paris, 1863. p. 641-666).

стр. 649. „Българитѣ сж отлични земеделци: на брой около 5 милиона души, тѣ заематъ и обработватъ не само България, но и по-голѣмата частъ отъ Тракия, Македония и Румелия: на северъ тѣ се спиратъ при Дунава; на югъ сж изтикали (*ils ont refoulé*) гърцитѣ въ Тесалия, оттаткъ Битоля и въ Халкидическия полуостровъ до Солунъ; най-сетне на изтокъ тѣ минаватъ (*dépassent*) Одринъ и достигатъ брѣговетѣ на Черно море подъ Варна. Не само че заематъ така въ гжсти маси (*d'une façon compacte*) цѣлото сърдце на Румелия, но се вмъкватъ (*s'avancent*) било по отдѣлно (*isolément*), било на групи (*par groupes*) навсѣкжде около тѣхната земя, въ Албания, въ Източна Тракия, въ Добруджа до Дунавското устие, въ Бесарабия и дори въ Азия. Нѣщо повече, тѣ иматъ колония въ Цариградъ: има въ този градъ 50,000 д. българи отъ подвижното население (*population flottante*), които дохождатъ да упражняватъ тукъ дребни занаяти: кроячи, коняри, градинари, зидари и пр.“

58. *Osmanisches Reich in Europa* (печ. въ *Registrande der Geographisch-statistischen Abtheilung des Grossen Generalstabes*. VIII. Jahrg. Berlin, 1878. p. 464-471).

Между другото население на Европейска Турция споменува и българитѣ, за които пише:

стр. 464. „Броятъ на българитѣ трѣбва да бжде по-голѣмъ, отъ колкото обикновено се приема: трѣбва да се смѣтатъ до 6,300,000 души. На западъ отъ Вардаръ българитѣ живѣятъ само въ отдѣлни

изолирани гъсти маси; но тѣ образуватъ (съ изключение на Босна, Херцеговина, Черна-гора и Епиръ) основната маса на населението (*die Grundmasse der Bevölkerung*) на Балканския полуостровъ. Българитѣ сж гръко-православни; само около 20 х. души принадлежатъ на римската черква и 30 х. д. на исляма“.

59. *Reise im südlichen Makedonien* (печ. въ *Globus*. 33 Bd. Braunschweig, 1873. p. 335).

„Политическитѣ събития на Балканския полуостровъ ще ни освѣтятъ въ значителна мѣра върху досегашнитѣ празднини въ географскитѣ и етнографски познания на странитѣ. Както се е осведомилъ „*Allgemeine Zeitung*“ отъ Атина, неотколе единъ висшъ английски офицеръ отъ инженернитѣ войски пжтувалъ въ южната частъ на Македония, за да събира автентични сведения (*Aufklärungen*) върху тамошното българско население (*über die dortige bulgarische Bevölkerung*). Съ картата на професоръ Кипертъ въ ржка той е преминалъ окржитѣ Флорина, Костуръ, Кочани и Анаселица, последниятъ впрочемъ и въ географско отношение още свършено непознатъ (*völlige terra incognita*). Тукъ сжщо трѣбва да отбележимъ, че третата тазгодишна книжка отъ „*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin*“ ще публикува една твърде подробна (*sehr ausführliche*) етнографска карта на цѣлия Епиръ, както и на части отъ Македония и Тесалия, отъ проф. Кипертъ“.

60. *Reports received from Her Majesty's Ambassador and Consuls relating to the Condition of Christians in Turkey*. London, 1867. p. 89.

Този томъ съдържа рапортитѣ на английския консулъ Calvert и вицеконсулитѣ Barker и Blunt до лордъ Lyons за населението на Епиръ, Румелийския пашалѣкъ (Битолски, Охридски и Костурски санджакъ) и Одринския вилаетъ. Даватъ се за тритѣ санджака 846,000 д. мюсюлмани и 543,000 д. християни. За населението на Скопския пашалѣкъ се казва, че изчисления на населението не сж правени. Християнското население на този пашалѣкъ е съставено отъ твърде различни племена, които изповѣдватъ гръко-православна вѣра; главно българитѣ, които образуватъ основата на земедѣлското население (*namely, the Bulgarians, who form the bulk of the agricultural population*), освенъ въ Охридския санджакъ; власитѣ, които иматъ предимно търговскитѣ занятия; албанцитѣ и гърцитѣ, които се предаватъ и на дветѣ — земедѣлие и търговия“.

За Одринския вилаетъ (санджацитѣ Одринъ, Пловдивъ, Сливенъ, Родосто и Галиполи) се казва, че българитѣ сж най-многобройни отъ всички различни племена, които съставятъ това население, и се смѣтатъ надъ половината отъ цѣлото (*at about one-half of the whole*); че съ мохамеданитѣ тѣ образуватъ основата (*the bulk*) на земедѣлското население. Тѣ заематъ така сжщо градоветѣ и селата на северъ отъ Одринъ и Пловдивъ. Въ тѣзи два града и въ градоветѣ по крайбрѣжието гърци, евреи и арменци сж обикновено повече отъ българитѣ. Планинитѣ сж изключително населени отъ мохамедани и

българи, но тѣзи последнитѣ сж по-многобройни . . . Прибавена е статистика на Одринския вилаетъ съ общо население 178,186 д. жители, отъ които 80,000 българи, 56,499 д. мохамедани, 35,802 д. гърци и др.

61. Reports. Turkei. № 16 <1877.> Reports by Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents in Turkei respecting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75. London, 1877. p. IV-147.

стр. 8-9. Тукъ е помѣстенъ докладътъ на английския консулъ Calvert отъ Битоля, 13 окт. 1868 г., до съръ Елиотъ. Дава сведения за християнското население на г. Охридъ, което се състои отъ „българи и албанци“.

62. Robert C., Les Slaves de Turquie. Edition de 1844, précédée d'une introduction sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1849 à 1851. II. Paris, 1852. p. 22.

Къмъ изданието си отъ 1844 година, посочено по-рано отъ Михова, за което споменува и проф. Милетичъ въ рецензията си, авторътъ, голѣмъ познавачъ на Балканския полуостровъ, е прибавилъ този уводъ, въ който пише за българитѣ следното:

стр. 3. „Между християнитѣ, славянитѣ—българи и сърби — преобладаватъ. Тѣзи два народа, като се съединятъ, биха лесно дигнали на кракъ грамадна войска. Българитѣ сж сами за себе си повече отъ 4 мил. души, заседнали отъ Дунавскитѣ устия до планината Атосъ и въ Тесалия, до като отъ къмъ Босфора тѣхнитѣ безбройни стада пасатъ тревата на Румелия чакъ подъ стенитѣ на Одринъ. Отъ друга страна сърбитѣ, заседнали отъ Бѣлградъ до основата на Албания, заематъ въ Босна, Херцеговина и Черна-гора стратегически най-леснитѣ за отбрана планини въ цѣла Европа. За нещастие, турското завоевание е създадо въ България, и особено въ Босна, единъ видъ феодална аристокрация, съставена отъ славяни-родоотстъпници, наречени отъ тѣхнитѣ братя християни — потурици (потурчени). Тѣ упражняватъ върху бѣдната рая всички обирничества и тирания на срѣднитѣ вѣкове“.

63. Schels J. B., Versuch einer Militaer - Topographie Albaniens (печ. въ Oesterreichische militaerische Zeitschrift. 4 Bd. Wien, 1830. p. 65-83; 146-169).

Като говори за населението на Албания, авторътъ споменува българитѣ.

„Освенъ арнаутското главно племе, въ тази областъ живѣятъ още разни малки гръцки племена, като пирамитиоти, сулиоти, загориоти и др., както и много отдѣлно прѣснати гърци. Въ много области се намиратъ незначителенъ брой турци, — сжщо евреи, арменци и цигани, — въ санджацитѣ Охридски, Елбасански и Скутарски, българи, — въ Елбасанъ сжщо власи, въ Скутари сжщо сърби и черногорци“.

64. Die Slawen und die panslawistischen Tendenzen (печ. въ Die Gegenwart. 2 Bd. Leipzig, 1849. p. 429-464).

стр. 446. 10. „Българитѣ (Болгари или Бл'гари). Тѣ живѣятъ отъ дветѣ страни на Балкана на северъ до Дунава, на югъ въ долинитѣ на Македония и Тракия чакъ въ съседство съ Егейския брѣгъ.“ Говори се по-нататъкъ за сродството имъ съ сърби

и руси и за културното влияние, което сж изпитали отъ Цариградъ, споменува се тѣхниятъ финско-татарски произходъ, който билъ оставилъ значителни следи — отъ „татарство“ (bedeutende Spuren des Tatarismus). Изчисляватъ се на около 3,600,000 души.

65. Statistica della provincia <Vilaet> di Salonico (печ. въ Bollettino della Società geografica italiana. Serie II. Vol. 6. Roma, 1881, p. 222-224).

Тази статистика е дадена отъ Lambertenghi, бившъ италиански консулъ въ Солунъ.

стр. 222. „Солунската областъ обхваща почти цѣла Македония, съ изключение на нѣкои северни окрѣзи; тя обема 4 санджака, Солунски, Сѣрски, Драмски и Битолски, и брои 1,500,715 д. жители, отъ които 617,678 д. мюсюлмани, 829,246 д. християни, 58,791 евреи.

Солунски санджакъ: мюсюлмани 193,260 д., християни 268,142 д., евреи 53,579 д.; всичко 514,481.

Въ Солунъ и околноститѣ 50,500 д. християни; 70% отъ християнското население говори грѣцки, останалитѣ, съ изключение на нѣколко влашки семейства, сж българи. Признаватъ грѣцкия патриархъ.

Дойранъ — 7,200 д. християни; всички говорятъ български; признаватъ патриарха.

Авретъ-хисаръ (Кукушъ): 29,450 д. христ.; 10% говорятъ грѣцки, останалитѣ български; признаватъ патриарха; само 600 д. сж гърци-унияти.

Тиквешъ: 19,530 д. християни, всички българи; по-големата частъ признаватъ патриарха, останалитѣ екзарха.

Кюпрели (Велесъ): 34,020 д. християни, отъ които 1,900 д. гърко-власи, другитѣ българи, подчинени на екзарха.

Воденъ: 17,100 д. християни, говорятъ български и една частъ грѣцки; подчинени на патриарха.

Енидже (Вардаръ): 22,500 д. християни; 35% говорятъ грѣцки, 65% български; признаватъ патриарха.

Верия: 23,372 д. християни, всички гърци.

Струмица: 24,320 д. христ., всички българи, нѣколко гърци; признаватъ патриарха.

Касандра: 40,250 д. христ., всички гърци.

Сѣрски санджакъ: 295,043 д., отъ които 111,093 д. мюсюлмани, 182,820 д. християни, 1,130 д. евреи.

Сѣръ: 33,320 д. христ.; 60% говорятъ грѣцки, остатъкътъ български; признаватъ патриарха.

Демиръ-Хисаръ: 23,720 д. христ.; почти 30% гърко-власи, останалитѣ българи; признаватъ патриарха.

Мелникъ: 23,050 д. христ.; както по-горе (почти 30% гърко-власи, останалитѣ българи; признаватъ патриарха).

Зѣхна: 24,500 д. христ.; 62% говорятъ на грѣцки езикъ, останалитѣ на български; признаватъ патриарха.

Петричъ: 10,123 д. христ.; всички българи; зависятъ отъ патриарха.

Неврокопъ: 35,000 д. христ., 15% говорятъ гърко-влашки, останалитѣ български; признаватъ патриарха.

Разлогъ : 18,825 д. христ., всички българи, зависятъ отъ патриарха.
Негрита : 14,282 д. християни, всички говорятъ гръцки, нѣколко български.

Битолски санджакъ : 533,040 д., отъ които 176,030 д. мюсюлмани, 355,008 д. християни и 4,002 д. евреи.

Битоля : 81,008 д. христ., 15⁰/₀ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи, зависещи отъ патриарха.

Рѣсенъ : 6,600 д. христ., както по-горе (15⁰/₀ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи, зависещи отъ патриарха).

Прѣспа : 6,600 д. христ.; 30⁰/₀ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи; нѣкои отъ тѣзи последнитѣ признаватъ екзарха.

Прилѣпъ : 36,100 д. христ.; 15⁰/₀ говорятъ влашки, останалитѣ български, отъ които по-големата частъ зависятъ отъ екзарха.

Хорхора (Крушово ?) : 8,168 д. христ.; всички гърко-власи.

Кичево : 20,200 д. христ.; 25⁰/₀ говорятъ гърко-влашки, остатъкътъ български. Зависятъ отъ патриарха.

Охридъ и Струга : 29,200 д. христ.; 15⁰/₀ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на екзарха; има 14,100 д. мюсюлмани отъ албанско племе.

Флорина (Леринъ) : 15,105 д. христ.; всички българи, подчинени на екзарха.

Егри-Буджакъ : 6,180 д. христ.; всички гърци.

Зехаршамба, Джумѣ, Серфица (Селфидже) : всички християни сж гърци.

Старово : 3,220 г. христ.; 65⁰/₀ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на патриарха; има 13,223 д. мюсюлмани-албанци.

Опаръ : 13,802 д. христ.; както по-горе (65⁰/₀ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на патриарха).

Биглища : 9,500 д. христ.; 80⁰/₀ гърци, останалитѣ българи.

Костуръ : 45,601 д. христ.; 60⁰/₀ гърци, останалитѣ българи, подчинени на патриарха; има 10,505 д. мюсюлмани отъ албанско племе.

Колония : 9,200 д. христ. гърци и 7,275 мюсюлмани-албанци.

Хурпища, Анаселица : всички християни сж гърци.

Драмски санджакъ 157,651 д., отъ които 132,295 д. мюсюлмани, 25,276 д. християни и 80 д. евреи.

Драма : 9,200 д. христ., 45⁰/₀ говорятъ гръцки, остатъкътъ български; зависятъ отъ патриарха.

Кавала : 1,870 д. християни гърци.

Енидже (Карасу) : 3,356 д. християни; 65⁰/₀ говорятъ гръцки, останалитѣ български; признаватъ патриарха.

Ксанти : 2,850 д. христ., всички гърци.

Правище : 6,800 д. христ., 80⁰/₀ гърци, остатъкътъ българи.

Дарждере : 680 д. христ., всички българи.

Саржшабанъ : 320 д. христ., всички българи.

65. Suchodolska C., Un bandit bulgare dans les Balkans. Koutchou Oglu (печ. въ Revue contemporaine, 17e année. 2e série. Tome 64. — 99e de la collection. Paris, 1868. p. 46-77).

Авторката, дъщеря на известния полски емигрант на турска служба Чайковски-Садък паша, е живяла известно време в България. Като споменува за апатията, в която е изпаднало българското племе, и която е била причина за да бъде то забравено от чуждия свят, тя изтъква, че то брои не по-малко от 5 милиона души и населява земя от 240,000 кв. клм. „Друга причина за това пренебрежение е, че българите от Тракия и Македония, под натиска на фанариотското владичество, бяха почти отrekli своята народност; тѣ се срамуваха от името българинъ“. Дава описание на гр. Сливенъ, нрави, обичаи и облъкло на жителитѣ му.

67. Vogel Ch., Le monde terrestre au point actuel de la civilisation. T. 3. I partie comprenant l'Europe orientale, slave, turque, roumaine et grecque. Paris, 1881. p. 400.

стр. 455. „Българите, които се сдобиха съ автономия по двата склона на Балкана, населяват освенъ това най-големата част от полетата на Тракия, както и на Македония, и нѣкога дори навлизаха въ Сърбия и Албания чакъ до Пиндъ“.

68. Das Volk der Bulgaren. Eine Studie von A. v. W. (печ. въ Neue Militärische Blätter. 6 Jahrg. 11 Bd. Berlin, 1877. p. 463-479).

Статията носи подзаглавие: Кжсо изложение върху по-раншните и сегашните му жилища, произходъ и история, както и значението му днесъ.

Като намира твърде тѣсни за българския народъ предѣлитѣ, които обикновено минаватъ подъ името България, авторътъ пояснява:

стр. 463. „Ако българскиятъ или словѣнски езикъ се счете за признакъ на неговия произходъ и принадлежностъ, то така трѣбва да се опредѣлятъ границитѣ на неговото разпространение. — На северъ: Дунавъ отъ Желѣзните врата чакъ до устието, като при това трѣбва да се отбележи, че и северно отъ тази черта, въ Ромъния и Бесарабия, има много българи. На западъ: сръбската граница отъ устието на Тимокъ, изпърво на югъ, после на западъ до Новипазаръ и сетне точно на югъ, като следва планинските вериги, които тукъ образуватъ водораздѣлъ между Адриатическо и Егейско море, чакъ до височината на Костурско езеро. На югъ: отъ това езеро една черта, която следва презъ градоветѣ Солунъ и Сѣръ южния склонъ на Родопитѣ до Димотика на р. Марица. На изтокъ: отъ Димотика презъ Лозенградъ, покрай Карабурунъ на Черно море и по самото море до Дунавската делта.

Въ това пространство българите живѣятъ, както е известно, не сами, но съ гърци, ромъни (власи и цинцари), албанци, сърби, турци, татари, черкези и цигани“.

Изключително българско е населението въ Западна България и по двата склона на Балкана. Най-вѣроятната цифра за броя имъ е 4-5 милиона души. Една сравнително малка частъ е приела исляма и носи името помаии (sic помаци), разпространени „най-вече при Плѣвенъ, Солунъ и по р. Вардаръ“.

Мария Романска.

Résumés des articles de la revue.

Ivan Snégarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme.

Après la libération de la Bulgarie, la Russie fit de grands efforts pour déplacer de Constantinople l'exarchat bulgare, jugeant que la résidence de l'exarque à Constantinople et en général en Turquie était un sérieux obstacle pour faire cesser le schisme. Cependant, ces efforts de la Russie se heurtèrent à une résistance énergique du peuple bulgare, surtout dans le sein de la population bulgaro-macédonienne du vilayet d'Andrinople. Le 30 janvier 1880, l'exarque Joseph, après un séjour d'une année à Philippopoli et à Sofia, s'établit définitivement à Constantinople.

Cependant, le nouveau ministre plénipotentiaire russe à Constantinople, Novikoff, continua à agir persévéramment pour faire lever le schisme. Sur son insistance, le patriarche de Constantinople, Ioachim III, promit de ne pas agir auprès de la Sublime Porte pour faire changer les vêtements du clergé de l'exarchat. De même, l'exarque Joseph, afin de ne pas irriter le patriarche, ne remplit pas le désir de Dragan Tzankoff, en disant la messe dans l'église „S-t Stéphan“ le 30 août, fête patronymique du prince bulgare Alexandre Batemberg. Les conditions proposées par la Russie pour faire cesser le schisme étaient les suivantes: 1) Le diocèse de l'exarchat comprendra seulement la principauté bulgare et la Roumélie Orientale; 2) La Macédoine et le vilayet d'Andrinople resteront sous la juridiction du patriarcat de Constantinople qui devra promettre de ne pas persécuter la population bulgare de ces régions. L'exarque Joseph rejeta la proposition de l'ambassadeur russe Novikoff, en le persuadant qu'on ne pouvait avoir foi dans le patriarcat de Constantinople, dont les évêques, à ce moment-là, persécutaient avec acharnement les instituteurs bulgares et, en général, tous les Bulgares plus notables.

Durant le second séjour de l'exarque Joseph à Sofia (du 18 mai 1881 au 5 septembre 1882), à l'occasion du règlement des affaires ecclésiastiques dans la principauté bulgare, l'ambassadeur russe, Novikoff, tâcha de nouveau de mettre un début aux pourparlers conciliatoires entre le patriarcat et l'exarchat, mais cet essai aussi resta sans résultat. L'exarque Joseph répondit que le schisme pourrait être supprimé seulement en écartant la raison qui l'avait provoqué, c. à. d. en permettant à l'exarchat d'envoyer des évêques dans tous les évêchés bulgares de la Macédoine.

Les essais ultérieurs de la Russie pour faire cesser le schisme eurent également pour but le transfèrement de l'exarchat de Constantinople en Bulgarie. Pour l'atteindre, après la réunion de la Roumélie Orientale à la principauté de Bulgarie, la Russie commença à encourager la propagande serbe en Macédoine, jugeant que celle-ci était un bon moyen pour priver l'exarchat bulgare de ses ouailles et l'obliger par là à s'établir en Bulgarie. Toujours dans ce but, en 1896, le ministre de Russie à Constantinople insista auprès de la Sublime Porte pour qu'elle ne promulgât pas les décrets concernant les cinq nouveaux évêchés bulgares en Macédoine (de Monastir, Dèbre, Strouma, Polianin et Doïran), promis en 1895.

Après que le prince héritier bulgare Boris eut été oint (le 2 février 1896), la diplomatie russe s'efforça de gagner le gouvernement bulgare de son côté pour la réalisation de son plan de réconciliation entre le patriarcat et l'exarchat. Cependant, l'exarque Joseph, par une lettre du 31 mars 1896, prévint le prince Ferdinand que le fait de mettre fin au schisme en transférant l'exarchat serait un coup fatal pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole bulgares en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople. A ce moment-là presque toutes les municipalités et beaucoup de notables des villes et villages de la Macédoine envoyèrent des protestations à l'exarchat contre une telle entente avec le patriarcat.

Après que la Sublime Porte eut promulgué les décrets pour trois évêchés dépendant de l'exarchat (ceux de Monastir, Strouma et Dèbre), la diplomatie russe commença à agir énergiquement pour établir des évêques serbes en Macédoine, afin de détruire l'œuvre de l'exarchat en Turquie et par là de supprimer les causes du schisme. Sur l'insistance du ministre plénipotentiaire russe à Constantinople, Zinovieff, le sultan permit que le Serbe Phirmilian fut nommé évêque d'Uskub.

Après la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie (le 4 octobre 1908), la question de l'abolition du schisme fut souvent soulevée dans la presse grecque, bulgare et russe. Les journaux grecs de Constantinople (au cours de l'été 1909) — à ce qu'il semble, à l'occasion des souhaits formulés par l'ambassadeur russe, Tcharikoff, au sujet d'une réconciliation entre Grecs et Bulgares — reconnaissant que les Bulgares avaient droit à une Eglise distincte et que le patriarcat de Constantinople avait commis des fautes dans le passé, proposèrent deux conditions pour l'abolition du schisme: 1) que les Bulgares fissent des excuses au patriarche; 2) que l'Eglise bulgare comprît seulement le territoire de l'Etat bulgare. Cependant l'exarque bulgare Joseph s'en tenait à l'ancienne formule: „la réconciliation par suite de l'application du firman concernant l'institution de l'exarchat“.

Vers la fin de 1910, sur la suggestion d'une „grande puissance“, le patriarche Ioachim III souleva la question de l'abolition du schisme dans son synode qui l'examina au cours de deux séances. Cependant, aucun accord ne put s'établir, car le patriarcat de Constantinople ne voulut même pas entendre parler d'une Eglise bulgare en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople. C'est pour la même raison qu'en 1912, alors que les Grecs et les Bulgares commençaient à se rapprocher au point de vue

politique, le patriarcat et l'exarchat n'arrivèrent pas à une réconciliation.

Après le traité de Neuilly, quelques évêques émigrants russes essayèrent d'intercéder pour réconcilier l'Eglise bulgare et l'Eglise de Constantinople, mais le patriarche ne céda pas sur les conditions inacceptables, formulées à plusieurs reprises, notamment : 1) que les évêques bulgares devront reconnaître officiellement leur culpabilité en ce qui concerne la proclamation du schisme ; 2) que les diocèses de l'Eglise bulgare ne devront se trouver que dans les limites du royaume de Bulgarie.

Prof. A. M. Sélichtchev, La célébration de la fête familiale la „sloujba“ (kourban) en Bulgarie et en Macédoine, et la „slava“ serbe.

L'analyse des données ethnographiques présentées dans l'article de M-r Selichtchev démontre que le „kourban“ bulgare et la „slava“ serbe ont pour base l'antique culte des aïeux, commun à tous les Slaves. Le même motif est à l'origine des fêtes de Noël chez les Bulgares et les Serbes. Les éléments essentiels (les objets et les actes) de ces fêtes se rattachant à ce culte datent de l'époque des premiers Slaves. Ces éléments et la forme de ces fêtes ont subi, au cours des temps, chez les peuples slaves vivant séparément, des influences différentes, provenant du milieu culturel et ethnographique voisin et de l'Eglise. La combinaison des différents éléments du rite (objets et actes) dans les fêtes citées plus haut a surgi également plus tard dans la vie des peuples slaves distincts. La plus récente de ces combinaisons est la forme de la „slava“ familiale.

La fête de Noël présente dans ses traits principaux les mêmes éléments chez les Bulgares et chez les Serbes.

La fête de la „slava“ a reçu chez les Serbes une autre forme que celui de la „sloujba“ bulgare.

En outre, chez les Serbes et chez les Bulgares, deux formes de la „slava“ et de la „sloujba“ se rencontrent, l'une représente la „slava“ ou „sloujba“ familiale, l'autre celle de la commune (du village).

L'influence de l'Eglise sur la „slava“ ou „sloujba“ familiale a été très forte. L'antique élévation sacrificatoire du pain et le geste de le rompre ont été remplacés par les formes chrétiennes. La consécration par l'Eglise du pain, du vin, du froment et du saint chrême a été également introduite dans la cérémonie de la „slava“ et de la „sloujba“ familiales.

La forme de la fête familiale qui s'établit chez les Serbes, se répandit dans un autre milieu ethnique, notamment chez les voisins méridionaux des Serbes — les Albanais — Malissaires (au nord et au nord-est du lac de Chkodra). Dans cette région vivaient auparavant des Serbes. Sous la pression des Albanais, une partie des Serbes se retira, une autre devint albanaise. Cependant, la fête de la „slava“ familiale s'établit dans le nouveau milieu ethnique. Dans ce cas-là, la „slava“ ne dépassa pas les frontières des anciens territoires du peuple serbe.

On peut supposer qu'à l'est la forme serbe de la fête familiale de la „slava“ s'est répandue dans un milieu ethnique distinct quoique proche au point de vue de la parenté, et a franchi les frontières des régions

peuplées par les Serbes. Nous supposons que ceci a eu lieu dans la Bulgarie occidentale et dans la Macédoine. Dans la bande territoriale extrême de la Bulgarie du sud-ouest et, plus loin, vers la Morava, la population bulgare se trouvait depuis longtemps en contact étroit avec la population vivant plus loin au nord-ouest, de l'autre côté de la Morava — la population serbe. Les circonstances de la vie culturelle et politique ont favorisé l'influence serbe sur la population bulgare. L'existence des relations entre les différents groupes de ces populations est clairement témoignée par leurs langues — elles présentent des traits communs dans la combinaison des sons, dans les formes et dans la syntaxe. Grâce aux circonstances politiques au cours du XIVe siècle et des siècles suivants, l'influence serbe commença à s'exercer aussi en Macédoine (il n'a pas existé de relations antérieures entre les populations macédonienne et serbe). L'influence des écrivains et des ecclésiastiques a été considérable. Les manuscrits de rédaction serbe qui paraissent en Macédoine à partir du XIVe siècle témoignent de cette influence. Sous cette influence, quelques traits de la „slava“ familiale serbe — fête consacrée par l'Eglise et étroitement reliée à elle — purent pénétrer dans la „sloujba“ familiale bulgare (comme nous l'avons montré plus haut, la „slava“ serbe, dans quelques cas, a surgi en relation avec la fête patronale de l'église). L'influence serbe a été plus forte dans les villes. Là, la fête familiale a exercé aussi une influence plus considérable sur la „slava“ serbe (par ex. à Pri-lèpe et dans les villages des environs).

En Macédoine et en Bulgarie, la „sloujba“ familiale a eu une autre forme que celle de la „slava“ serbe. Il y avait dans ces fêtes des éléments communs. Les traits communs principaux sont les traits religieux; la source de l'influence a été la même — l'Eglise. Quelques antiques objets du sacrifice et des actes ont été aussi les mêmes.

La différence entre la „slava“ serbe et la „sloujba“ bulgare consiste en ceci que la fête serbe possède un plus grand nombre de rites magiques que la bulgare. Tous ces rites sont aussi pratiqués dans les fêtes bulgares, mais dans celles d'une autre date — les fêtes à la veille de Noël. Dans les régions limitrophes de la Bulgarie du sud-ouest, la fête familiale (svétetz) contient les mêmes éléments que ceux de la „slava“ serbe, résultat peut-être de l'influence serbe.

La fête familiale particulière dans la Bulgarie du sud-ouest présente des traits originaux et caractéristiques — „le plat de l'hôte“, le „remplaçant“ de Rauptchos.

Dans quelques régions, la fête patronymique du plus ancien membre de la famille prend une grande importance dans la célébration de la fête familiale bulgare (Kostour, Maléchévo, Koukouch). Et cette importance a eu sans doute une forte influence sur la formation des fêtes dans les autres régions (bulgares et serbes).

Dans d'autres régions de la Bulgarie, on célèbre les protecteurs de la famille qui ont sauvé ou sauvegardent ses membres contre les malheurs. Dans certains endroits, on choisit un saint protecteur pour chacun des membres de la famille encore pendant son enfance. Parfois on oblige ceux qui n'ont pas encore de patron à en choisir un. On établit aussi le service en l'honneur du patron.

Dans beaucoup d'endroits de la Bulgarie orientale, la „sloujba“ familiale n'est plus fêtée — elle est tombée en désuétude il n'y a pas longtemps. L'existence de la forme de la „sloujba“ familiale en Bulgarie est hors de doute. Sa description détaillée est nécessaire.

Il existe dans la „sloujba“ bulgare un élément très caractéristique en comparaison avec la „slava“ serbe, c'est le „kourban“ — le sacrifice d'un animal, dont on donne la peau, l'épaule et la tête au prêtre-sacrificateur en tant que représentant de la Puissance Suprême, et le repas donné aux pauvres en tant que représentants éventuels des aïeux.

Une autre forme de la fête „slava“ ou „sloujba“ est la fête de la commune. La „slava“ serbe de la commune diffère considérablement de la bulgare. Ici, la richesse et l'originalité dans les objets et les cérémonies du rite se trouvent du côté bulgare. L'élément essentiel de la „sloujba“ bulgare de la commune est le „kourban“, cérémonie plus solennelle que dans la „sloujba“ familiale.

On retrouve dans la „sloujba“ communale l'influence non seulement des éléments des fêtes populaires sacrificatoires, mais aussi des traits du type balkanique de l'est, tels que les foires.

Les frontières de la propagation de cette fête du „kourban“ coïncident avec celles de la langue bulgare : la Bulgarie, le bassin du Timok, la Macédoine et l'Albanie moyenne (dans le passé).

St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine

1. Solunъ — Salonique.

L'origine du nom slave de la ville de Salonique, vieux bulgare Solunъ, issu du grec *Θεσσαλονίκη*, abrégé *Σαλονίκη*, passé aussi en turc *Selânik*, ital. *Salonico* etc., est si évidente que jusqu'avant peu elle n'était pas mise en question dans la science. À peine tout récemment, quand M. A. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris, 1923, p. 23, émit l'opinion que l'appellation slave Solunъ suppose une forme grecque **Σαλώνη*, un intérêt particulier en vue d'un éclaircissement non pas seulement du nom slave de ladite ville, mais aussi de celui chez d'autres peuples balkaniques, fut montré par slavistes et romanistes.

Le premier qui traita le thème en question fut M. A. Vaillant, pour expliquer que „les Slaves de la Macédoine“ auraient donné à cette ville le nom de la grande métropole chrétienne en Dalmatie Salona (aujourd'hui en serbo-croate Solin), après l'avoir adapté à leur phonétique: „vieux slave“ c. à d. vieux bulgare Solunъ (v. *L'Anthropologie*, t. XXXIV, 1924, p. 292-293). Cependant, du côté roumain on attira l'attention sur le fait que dans la langue des Aroumains (Tzintzares) la même ville porte le nom de Sărună, avec traitement de *l* intervocalique en *r* et *un* de *on* accentué comme dans les mots latins passés en roumain. Ainsi d'abord M. Tache Papahagi, dans la revue *Grai* si suflet I, Bucarest, 1923, p. 92, ensuite M. Th. Capidan, dans son article *Români nomazi* (v. *Dacoromania* IV, Cluj, 1927, pp. 314, 339), deux savants roumains d'origine aroumaine, dérivent le nom aroumain d'un nom latin Salona et le considèrent comme preu-

ve, pour en démontrer l'ancienneté des Aroumains dans les environs de la ville. M. P. Skok y ajoute que le fond du nom slave et aroumain est le même, c'est le latin *Salona*, et soutient que, en raison du traitement de *l* intervocalique en *r*, le nom aroumain *Sărună* n'aurait pas pu être emprunté du nom slave *Solunъ* (v. Glasnik Sropskog naučnog društva II, p. 277, n. 4, 308, 309).

A la fin, c'est M. Vaillant qui apparaît de nouveau dans la Revue des études slaves VII, 1927, p. 268, pour exposer brièvement les observations émises par M. T. Papahagi et P. Skok et pour déclarer l'histoire du nom slave comme suffisamment claire: c'était la population romaine de la Péninsule balkanique qui aurait abrégé le nom grec [*Θεσσαλονίκη*] en *Salōna*, ayant confondu le nom de cette ville avec celui de la grande métropole sur la côte d'Adriatique. Après leur immigration dans la Péninsule balkanique, les Slaves auraient trouvé deux villes du même nom *Salona* qu'ils avaient adopté. En Dalmatie ce nom aurait changé en *Sòlīn* (gén. *Solīna*) avec changement de *o* en *u* et finalement en *i* „devant sonante“ (c. à. d. devant *n*), changement commun dans les noms locaux de cette région (c. *Làbīn* de *Albona*). En Macédoine *Salōna* aurait pris la forme *Solunъ* avec le traitement de *ō* en *u* (c. *Καστώρια* > *Kostur*). Le doublet *Solin*: *Solun*, conclut M. Vaillant, correspond au doublet vieux bulgare *rim-ъskъ*: *rum-ъskъ* „romain“.

De tout cela il devient clair une chose, c'est que le nom slave d'aujourd'hui de la ville de Salonique (v. bulg. *Solunъ*, serbocroate *Solun* etc.), même s'il était dérivé d'une forme identique du nom de la ville *Salona* (scr. *Sòlīn*) sur la côte d'Adriatique, n'a rien de commun avec ce nom. Les deux villes ont été connues en même temps aux tribus slaves à leur établissement dans la Péninsule balkanique et il n'a eu aucune raison pour que dans le premier cas le mot devienne *Solun* et dans le second *Solin*. Il devient douteux, en général, que au VI et au VII siècles la ville était appelée du nom latin *Salona* par qui que ce soit. Cela n'est prouvé non plus de la forme aroumaine et meglénoroumaine *Sărună*, laquelle M. Capidan appelle „précieuse forme toponymique“ (neprețuită forma toponomastică), parce que on en saurait prouver que ces populations roumaines auraient habité en „Epir, Macédoine, Thrace et le Balkan“, encore avant le VII siècle, avant l'avènement des Slaves. Au temps des conquêtes romaines cette ville aurait eu, d'après Capidan, deux dénominations: l'une grecque *Θεσσαλονίκη* (où abrégé *Σαλονίκη*) qui s'est maintenue aujourd'hui encore chez les Grecs, et une autre — „purement romaine par son origine“ — *Salona*. Il ne dit pas d'où ce dernier nom a été pris, mais relate qu'il a été employé dans la Péninsule jusque l'envahissement des Slaves („V - VI s.“), qui l'ont adopté et modifié d'après l'esprit de leur langue en *Solunъ*. La forme *Salona* a subsisté cependant et s'est maintenue dans la langue des populations romanes de la Péninsule balkanique sous la forme *Sărună*, forme qui nous est attestée dans la langue des Aroumains et des Meglénoroumains, „décendants directs de ces populations.“ Cette forme avec traitement de *l* intervocalique en *r*

devrait avoir apparue jusqu'au VII siècle au plus tard, jusque la venue des Slaves, étant donné que dans les mots „vieux slaves“, empruntés en roumain, n'existent pas des formes avec ce traitement de *l* en *r* (v. Anuarul Institutului de istorie națională IV, 1927, p. 179).

Tous ces jugements comportent des contradictions fondamentales qui détruisent du fond les constructions de M. Kapidan. Si en effet les Aroumains et les Meglénoroumains descendaient d'une certaine population romane, vécue dans cette région et dans les environs de Salonique, au temps de l'immigration des Slaves dans la Péninsule, et si ces derniers avaient emprunté de leur langue le nom de la ville Salonique sans changement de *l* en *r* qui existe dans la langue des Aroumains et des Meglénoroumains, alors, dans ce cas-là, il faudrait conclure que ce changement de *l* en *r* devrait s'être effectué après que les Slaves s'étaient mis en contact avec cette population. Cela accepté, il devient étrange pourquoi on ne rencontre pas parmi les mots slaves en roumain, des mots comportant le *r* de *l*. Si au contraire ce changement s'était effectué avant l'immigration des Slaves dans la Péninsule, alors, pourquoi ces derniers n'ont-ils pas emprunté le nom sous la forme *Sorunъ, étant donné que le nom roman avait été changé en Saronā? Il est clair donc que quand les Slaves s'étaient établis en Macédoine méridionale dans les environs de Salonique, ils n'y auraient trouvé aucune ancienne population romane ou romanisée (les Aroumains et les Meglénoroumains y sont descendus plus tard, venant du nord), ni un nom roman (latin) Salona pour la ville de Salonique; autrement il se seraient trouvés encore d'autres noms archaïques, restés de cette population.

La vérité est que les Slaves ont emprunté le nom de la langue des Grecs qui peuplaient la ville et ses environs. Il est connu que cette ville (qui portait dans une époque plus reculée le nom de Therma) a été peuplée plus tard au IV s. av. J. Chr. par le capitaine macédonien Kassandre et appelée au nom de sa femme Θεσσαλονίκη. Une forme abrégée *Σαλώνη que suppose M. Mazon est très commode à expliquer le nom slave, mais elle ne nous est pas attestée: aujourd'hui encore la ville s'appelle par la population grecque de la ville et des environs Σαλονίκη, sans aucune abréviation à la fin. L'emprunt du nom de la ville dalmate ou d'une forme abrégée sur son exemple, faite par les Slaves au temps de l'envahissement, comme le supposait Vaillant auparavant, ou par une population romane d'après ce qu'il accepte plus tard, est évidemment impossible.

Donc, il faut supposer que les Slaves avaient emprunté directement des Grecs la forme populaire de ce nom et l'avaient adaptée à l'esprit de leur langue. Le nom Σαλονίκη devrait donner dans la langue des Slaves *Solunъсь, forme qui aurait eu deux inconvénients pour les Slaves: premièrement, ce mot avec le suffixe diminutif -ъсь aurait été étrange à désigner une ville si grande, la seconde de l'empire après la capitale Constantinople; ou bien, ce suffixe qui forme chez les Slaves des noms possessifs montrant l'origine, aurait désigné dans le cas un originaire de cette ville, comme dans Тръновъсь de Тръново etc. Voilà donc pourquoi, lors de l'emprunt même du nom de la ville des Grecs, il aurait apparu la forme

Solunъ dans la langue de la population slave environnante, construite sur une forme *Solunъсь.

En faveur d'une telle interprétation du nom slave, emprunté directement du grec, parle cette distinction entre le mot vieux bulgare Solunъ pour la ville de Salonique et le serbocr. Solin pour la ville dalmate. Le doublet est identique en effet, comme le relève M. Vaillant, avec le doublet vieux bulgare rymъскъ et rimъскъ (de Rimъ), mais cette distinction n'est pas due à l'époque, où il a été emprunté, comme l'explique-t-il. Le nom slave de la ville de Roma Rimъ a été connu par migration de l'ouest à l'est et le changement de ô accentué, devant une consonne nasale (m dans le cas) est identique avec le même changement de Solin (Salona), tandis que le vieux bulgare rymъскъ (dans le Codex Suprasliensis etc.) et évidemment emprunté du grec *ῥωμαῖος*, avec u au lieu de o (c. drumъ de *δρομος* etc.).

Quant à la forme aroumaine et meglénoroumaine Sărună, il n'y a aucun doute qu'elle a apparue plus tard, après que ces groupes ethniques, descendus de leurs habitations septentrionales, se sont établis dans la Macédoine et dans l'Epir, où ils ont connu la ville. Ce qui prouve que ce nom est emprunté des Slaves et cela dans un temps reculé, c'est la terminaison -ă au lieu de -ъ, comme l'aroum. tămpănă du vieux bulgare topanъ (tambour), goadă—godъ etc. Et c'est justement comme emprunt ancien qu'il apparaît avec le traitement de l'intervocalique en r comme les mots latins, ce que nous trouvons aussi dans le nom propre Nicoară du vieux bulgare Nikola, gr. *Νικόλαος* etc. C'est à tort que ce dernier nom roumain est considéré par les savants roumains comme un vestige du latin, ou même comme emprunté directement par les Roumains du vieux grec!

Prof. A. M. Sélichtchev, Une protestation des Bulgares à Monastir en 1876.

Le prof. Sélichtchev communique le texte d'un rapport officiel du consul russe de Monastir, V. Maximov, daté du 3 avril 1876, et adressé à l'ambassadeur russe à Constantinople, Ignatiev, pour porter à sa connaissance l'envoi d'une protestation des Bulgares de Monastir à l'exarque bulgare et d'une pétition au grand vizir.

Dans cette protestation, la commune bulgare de Monastir, alarmée par les rumeurs selon lesquelles l'exarchat aurait entamé des pourparlers avec le patriarcat grec en vue d'une réconciliation, en cédant sous la juridiction de ce dernier les villes d'Ohrida et Prespa et leurs environs qui formaient une partie de l'évêché d'Andrinople et [de Prespa déclarent à l'exarchat qu'ils ne consentiront dans aucun cas à passer de nouveau sous la juridiction du patriarcat.

Dans la pétition que les habitants de Monastir envoyèrent à Constantinople au militant bulgare en vue, Tchomakov, afin qu'il la remit, en cas de nécessité, au grand vizir, Mahmoud Nédin pacha, ils prient ce dernier de ne pas permettre que le firman du sultan, par lequel la question de l'Eglise bulgare a été si heureusement résolue, soit violé, et ils lui expriment, en même temps, leur gratitude pour le consentement qu'il

a donné à ce que la commune bulgare de Monastir puisse choisir dans son milieu des membres délégués auprès des institutions juridiques et administratives du vilayet de Monastir.

M-r Maximov communique dans son rapport d'autres démarches encore que le docteur bulgare Michaïkov a fait auprès de lui, afin qu'il prie Ignatiev de défendre les droits de la commune bulgare de Monastir, droits que celle-ci s'est acquis, et qui seraient abolis si les rumeurs au sujet du prix d'une réconciliation avec le patriarcat se confirmaient. Maximov rapporte son entretien avec Michaïkov sur cette question et sur les conditions éventuelles d'une réconciliation que les Bulgares de Monastir, dans le cas extrême, seraient enclins à accepter. En conclusion, Maximov prie Ignatiev d'intercéder auprès du grand vizir pour la reconnaissance de l'indépendance de la commune de Monastir, car si elle était de nouveau réunie aux Koutzo-Valaques de la ville (sous la juridiction du patriarcat), la population bulgare retomberait dans la pénible situation décrite par le précédent consul russe à Monastir, Iakoubovsky.

Le rapport de Maximov est reproduit non seulement dans l'original (en russe), mais aussi en bulgare.

N. A. Mouchmov, Molybdobules byzantins du XI siècle ayant trait à l'histoire bulgare.

Dans la Revue macédonienne an. III, fas. 1, 1927, p. 71 (résumé français p. 160), M-r Mouchmov a publié deux molybdobules des archevêques d'Ohrida, ainsi qu'un autre d'un évêque. Les moulages de ces trois molybdobules, ainsi que cinq autres moulages de molybdobules, ont été reçus par M-r Mouchmov du vivant de l'ancien directeur du musée de Vienne, le prof. D-r R. Münsterberg.

Au début, l'auteur a pu à peine déchiffrer les trois premiers sceaux. Aujourd'hui, il est en état de publier les cinq autres.

1. Ce sceau appartenait à Nicetas Carianitien, duc de Bulgarie et proèdre. Voici sa légende :

(ΓΡΑΦΩΝ)

ΣΦΡΑΓΙ(C)

Τ8 Δ8ΚΟ(C)

Β8ΔΓΑΡ

(Ι)ΑC

Τ3 ΠΡΟΕ

ΔΡ8ΝΙΚΗ

ΤΑ Τ8 ΚΑ

ΠΙΚΝ . . . (sic)

Diam. 18 mm. fig. 1 et. 2.

Ce sceau a été publié par Mordtmann dans la Conférence sur les Sceaux et les Plombs byzantins p. 57, 1873. En 1884, il fut de nouveau publié par Schlumberger dans sa Sigillographie de l'Empire Byzantin p. 239.

M-r M. n'a pas sous la main la publication de Mordtmann, mais, comparé à celui de Schlumberger, le sceau en question se distingue de celui déjà publié. D'ailleurs, Schlumberger, sous la note № 5, notifie que le nom patronymique, à demi effacé, est douteux. En outre, S. donne partout OV pour 8 comme il est sur notre sceau ; il donne l'article THC

qui n'existe pas sur notre sceau; le nom patronymique, S. le lit ΚΛΗΚΗ , tandis que sur notre sceau on lit clairement ΚΑΡΙΚΗ . Il paraît que ce nom doit être ΚΑΡΙΑΝ(ΙΤΟΒ) , puisque C. Constantopoulos dans le journal international d'archéologie numismatique t. III, 1900 p. 187, 55, publie un sceau avec le nom ΚΑΡΙΑΝΙΤΟΒ . Il est clair que les deux sceaux, bien qu'ils appartiennent au même propriétaire, diffèrent l'un de l'autre.

2. Sceau de Nicétas proto-proèdre des Bulgares.

Comme le montre les fig. 3 et 4 ce sceau est considérablement endommagé et on a pu à peine constater la légende suivante:

† ΠΡΩΤ	ΟΠΡΙΝ
(Π)ΡΟΕΔΡΩ	ΜΟΝΑ .
(ΣΠΟΙ)ΜΕΝΑΡ	ΤΩΝ (ΑΓΙ?)
(ΧΩ) ΒΟΥΛ	ΜΩΝ . . .
(Γ)ΑΡΩΝ	ΝΗ

Diam. 18 mm.

Il paraît que ce sceau appartenait à ce même Nicétas Carianitien qui avant d'être proèdre et duc de Bulgarie a été moine dans un certain monastère et ensuite est devenu archevêque des Bulgares.

3. Le sceau № 3 paraît avoir la même légende et par conséquent avoir appartenu à ce même Nicétas.

Diam. 18 mm. fig. 5.

4. Sceau de Leonti Cedrin, vestit et protospatère de Bulgarie.

. . . ΘΕΙΤ.	. ΣΠΑΘ
ΣΩΔ8ΔΩ	ΒΟΥΛΓΑ
ΛΕΟΝΤΙ	ΡΙΑΚΤΩ
ΒΕCΤΗ	. . ΔΡΙΝΩ

Diam. 24 mm. fig. 6 et 7.

Parmi les gouverneurs byzantins connus, qui ont été chargés du gouvernement de la Bulgarie conquise par Basile II au XI-e siècle, on ne connaît pas un autre du nom de Leonti Cedrin. De même aucun autre de ces gouverneurs n'a porté le titre de Βέστη .

5. Sceau de Constantin, vestarque et provéditeur de toute la Bulgarie.

Ο	Δ	† ΚΕ ΒΘ
Α	Η	ΚΩΝ ΒΕC
ΓΙ	ΜΗ	ΤΑΡΧΗΝ
ΟC	ΤΡΙ	ΚΑΙΠΡΟΝΟ
	ΟC	ΗΤΗΝ ΠΑ
		CΗC ΒΟΥΛ
		ΓΑΡΙΑC

Buste de St. De-
mètre en face
tenant une haste.

Diam. 28 mm. fig. 8 et 9,

Ce sceau est publié par Schlumberger (op. cit. p. 240, 2.) Il lit *Β&ΑΓΑΡΙΑC* au lieu de *ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC*. M-r Mouchmov donne, en outre, la reproduction du sceau.

Apostol D. Kotchov, Les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans la région de Drama.

L'auteur, en sa qualité de contemporain et de témoin oculaire, décrit les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales entre les Grecs et les Bulgares, il y a 65 ans, dans la ville de Drama et ses environs. La renaissance nationale de l'élément bulgare dans la région de Drama a eu lieu un peu plus tard, parce que le département était, à cette époque, privé de bonnes routes et, en général, de communications faciles avec les autres régions de la Turquie, de sorte que la question des droits pour l'Eglise et l'Ecole nationales se développa plus lentement; une autre raison fut le manque d'esprits éveillés et d'un nombre suffisant d'inspirateurs instruits et énergiques. L'élément grec était fort influent et, d'autre part, la population mahométane, composée de vrais Turcs et de Bulgares mahométans, les ainsi-nommés „Pomatzi“, était fort nombreuse, surtout dans les villages.

Le principal motif qui dans la région de Drama poussa les Bulgares à mener une lutte plus active contre les Grecs pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole nationales, fut le firman du sultan, promulgué en 1870, qui permettait à chaque nationalité dans l'empire ottoman de se servir librement de sa langue nationale pour étudier et prier. Le clergé grec s'opposait de toutes ses forces à l'émancipation des Bulgares de la juridiction du patriarcat de Constantinople, mais il était trop tard pour lutter contre le réveil de la conscience nationale de cet élément bulgare si oppressé jusqu'alors. L'auteur décrit comment fut menée la lutte pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole nationales dans la ville même de Drama et les villages plus proches de Prossetchen, Plévnia, Vissotchan, Drénovo, Kobalichta, Raménitza, Egri-déré, Skijovo, Alistram, Gratchen, Babaletz, Volak et Guéordjik. L'auteur indique pour chaque village séparément le chiffre de la population bulgare à cette époque, quels furent les hommes les plus en vue qui dirigèrent le mouvement culturel national, quels furent les mesures prises par les autorités ecclésiastiques grecques contre ce mouvement des Bulgares pour leur autonomie culturelle, quels furent les notables du village et les prêtres, en indiquant leurs noms ainsi que ceux des premiers maîtres et maîtresses bulgares dans la région de Drama. La population chrétienne de certains villages comprenait en plus des Bulgares aussi des Valaques grécomanes. Le plus fort élément bulgare se trouvait dans le grand village (5000 habitants) de Prossetchen, d'où commença le mouvement pour l'autonomie culturelle bulgare et d'où il se répandit dans la ville même de Drama. L'auteur s'étend le plus longuement sur les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans le village de Prossetchen; ses informations concernant les autres villages sont très brèves.

Comptes rendus.

G. Balastchev, Les Bulgares au cours des dernières dix années du Xe siècle. I. Sofia. 1929. p. 84. — Compte rendu par P. Moutaftchiev.

L'essai fait par M-r Balastchev dans cet ouvrage de soumettre à la critique quelques-unes des opinions anciennes et nouvelles sur les questions concernant l'histoire des débuts du royaume d'Ohrida n'est pas très réussi. Dans quelques cas, par ex. au sujet de la question des motifs directs de la guerre bulgaro-byzantine en 957, l'auteur n'a pas consacré assez d'attention aux divergences des sources historiques. Dans d'autres cas, il émet des opinions ou bien il affirme des faits qui sont indubitablement faux. Ainsi, il n'est pas exact que le tzar bulgare Péter est mort deux mois après Nicéphore Phocas, de même, l'hypothèse que le titre *κόμης*, sous lequel les auteurs byzantins désignent le père de Samouïl, traduirait la désignation slave *къметъ*, ou l'hypothèse que l'Etat bulgare occidental aurait été premièrement divisée en régions que gouvernaient Samouïl et ses frères ne reposent évidemment pas sur des arguments sérieux. En outre, on ne peut défendre l'opinion de M-r Balastchev, selon laquelle le fils de Samouïl, Radomir (Gavril-Roman), serait né d'une captive de la ville de Larissa. On ne peut avoir foi dans l'information à ce sujet de Scylitzès-Cedréne sur laquelle s'appuie M-r Balastchev, car Larissa a été conquise par Samouïl en 983, et Radomir a pris part à la bataille près de Sperchios en 996. Il faudrait donc admettre qu'à cette époque c'était un enfant de 11—12 ans, chose évidemment inadmissible.

On ne peut également admettre l'hypothèse de M-r Balastchev que dans les limites de l'Etat de Samouïl entraient aussi les terres de la Bulgarie transdanubienne. Celles-ci avaient été perdues par les Bulgares encore avant la création du royaume de Bulgarie occidentale. Plus loin, M-r Balastchev n'est pas du tout convaincant quand il s'efforce de démontrer que dans son expédition contre Sofia en 986, Vassili II ne passa pas par les „Portes de Trajan“ comme tout le monde l'admettait jusqu'aujourd'hui, mais par le „Soulou-devent“ (en turque: le défilé de l'eau) et que c'est précisément là que les Bulgares, à leur retour, détruisirent son armée. Les arguments de M-r B. reposent dans ce cas sur une fausse interprétation des événements historiques.

On trouve dans l'exposé de M-r Balastchev quelques fautes d'un autre genre aussi. Par exemple, d'après lui, les „avzones“ auraient été une „armée d'élite des Romains“, alors qu'il est notoire que dans le langage poétique on désignait sous le nom „avzones“ les Byzantins eux-mêmes.

Histoire de la Bulgarie, par Nicéphore Moshopoulos. Avec des cartes et des illustrations. Athènes, 1929. p. 103. (En grec). — Compte rendu par Vladislav Alexiev.

Cette „Histoire de la Bulgarie“ citée plus haut représente une rareté dans la littérature grecque, par laquelle, après le *Ἱστορία τῶν Βουλγάρων* de N. I. Κοτζώνη (1877), M-r Moshopoulos vient remplir une

lacune importante. Malheureusement, l'auteur n'atteint pas entièrement son but, parce que, selon l'opinion de M-r Alexiev, beaucoup de faits historiques ne sont pas bien mis en lumière, et cela, dans la plus grande partie des cas, par suite d'une certaine tendance panhellénique; M-r Alexiev cite à ce sujet beaucoup d'exemples. Dans le chapitre concernant l'ethnographie de la Bulgarie, l'auteur se montre mal informé; il y jette un matériel hétérogène, sans système et sans la compréhension de l'histoire qui serait nécessaire. Ainsi, parlant des premiers Bulgares et de leurs „différents mélanges avec les peuples touraniens“, l'auteur cite tout à fait mal à propos les Pomatzi (Bulgares mahométans), qui, comme on le sait, ont adopté la religion mahométane beaucoup plus tard, et qui n'ont rien de commun avec les peuples touraniens. Dans sa tendance à se solidariser avec les savants serbes en ce qui concerne quelques unes de leurs théories anti-bulgares, Moshopoulos, mal informé sur l'ethnographie slave, affirme que les Bulgares ne connaissaient pas la grande association familiale, ni la „slava“ des Slaves, et ainsi de suite. En ce qui concerne les événements historiques eux-mêmes, M-r M., qui s'est conformé sur ce point aux œuvres d'Jireček et Zlatarsky, les a, en général, rapportés avec exactitude, à l'exception de certaines exagérations tendancieuses ou de quelques erreurs, par ex. en plaçant dans la suite des tzars bulgares le prince russe Svétoslav, qu'il appelle *τοῦ αὐτοκράτορος Βουλγαρίας* sans mentionner que ce dernier était un prince russe et que son règne en Bulgarie n'a été que provisoire.

Il semble qu'en ce qui concerne l'histoire de la Bulgarie à l'époque du joug turc, M-r M. a puisé principalement dans l'„Histoire des Bulgares“ (Geschichte der Bulgaren. Leipzig 1917) de N. Stanev. M-r M. a la faiblesse de nommer les phanariotes, contre lesquels les Bulgares menaient une lutte culturelle, „le clergé hellène“, et de vouloir démontrer que cette lutte avait pour but non pas d'affranchir de la domination intellectuelle des Grecs, mais pour détruire l'importance du pouvoir temporel du patriarcat. Les buts et les conséquences de la guerre russo-turque de 1877 sont exposés avec un parti pris spécial; par la création de la Bulgarie de San-Sféfano l'„hellénisme tout entier“ aurait été sacrifié en Turquie. L'auteur ne mentionne rien au sujet de l'article 23 du traité de Berlin, et quant à la Roumélie Orientale, il la représente comme un ancien patrimoine grec que les tzars bulgares auraient réussi à conquérir dans le passé sur Byzance. Il décrit minutieusement, mais toujours avec parti pris, les efforts des gouvernements bulgares pour obtenir du Sultan de nouveaux droits pour les églises et écoles bulgares en Macédoine. L'auteur passe sous silence une série de faits historiques se rattachant aux luttes nationales des Bulgares de la Macédoine; il s'efforce de représenter ces derniers non comme des Bulgares, mais comme des „Hellènes“ et des „Slavophones“. Cette partie du livre de M-r M. ne supporte aucune critique; en niant la nationalité bulgare des Macédoniens, elle est en contradiction avec les chapitres précédents, dans lesquels l'auteur, se basant principalement sur les sources premières byzantines, reconnaît le caractère bulgare du second royaume de Bulgarie sous le règne de Samouïl et des régions macédoniennes jusqu'à la Thes-

salie et l'Épire elles-mêmes. Le mouvement révolutionnaire macédonien est également représenté sous une forme inexacte—non pas comme un mouvement national, mais comme l'œuvre de l'État bulgare et de sa politique. L'auteur expose avec le même parti pris les événements se rattachant aux pourparlers qui amenèrent l'alliance balkanique, et attribue à la Grèce, principalement à Vénizélos, le rôle le plus important. Quant à l'exposé des actions militaires en 1912, ce n'est pas, selon M-r Alexiev, de l'histoire, mais des inventions de publiciste; entre autre, l'auteur affirme que l'armée bulgare aurait avancé très facilement en Thrace et qu'elle désirait „avide de gloire“, attaquer Constantinople; or, il est universellement connu que les combats les plus sanglants contre les Turcs ont précisément eu lieu en Thrace. L'exposé des pourparlers menés à Londres manque également de l'objectivité nécessaire. Les efforts de M-r M. pour prouver que durant la guerre interalliée de 1913 les Grecs auraient occupé à dessein la Thrace pour que les Turcs ne la reprennent pas, et qu'après la paix de Bucarest les Grecs auraient remis immédiatement la Thrace aux Bulgares, prouvent jusqu'à quel point l'auteur peut dénaturer les faits. De la même manière, superficielle et subjective, l'auteur expose les récents événements politiques et les pourparlers diplomatiques au sujet de la Macédoine jusqu'à nos jours.

Prof. K. Kadletz, Le droit slave primitif avant le X siècle.
Traduit et complété par le prof. d-r F. Taranovsky. Belgrade, 1929. p. 134.
(En serbe). — Compte rendu par Vladislav Alexiev.

L'auteur du compte rendu découvre dans les corrections et compléments de la traduction serbe du livre ci-dessus cité, faite sous la rédaction du savant russe M-r Taranovsky, actuellement professeur à Belgrade, des informations tendancieuses qui sont en plein désaccord avec la vérité historique. Elles se rapportent à l'époque de la formation du premier État bulgare, c. à. d. à la seconde moitié du VII siècle. Cet État est représenté à dessein comme purement „tataro-bulgare“, n'ayant rien de slave, de sorte qu'il aurait absolument différé des États slaves qui se formèrent plus tard, celui des Serbes, celui des Croates, etc. L'auteur du compte rendu ne partage pas l'opinion de M-r Kadletz, car il est démontré que l'élément touranien, qui a contribué à poser les bases du premier royaume bulgare d'Asparouh, était représenté par une horde nombreuse, avec laquelle les Slaves déjà établis dans la Bulgarie de l'est ont agi de concert; ces derniers ont imposé peu à peu à l'État nouvellement constitué un caractère purement slave qui vers le X siècle est déjà le seul dominant. La thèse exposée dans la traduction serbe est en désaccord radical avec ces faits; selon elle, les Tataro-Bulgares auraient formé jusqu'à la fin du premier royaume bulgare, c. à. d. jusqu'en 1018, un peuple tout à fait distinct: „quoique, après la conversion au christianisme, ils se soient mêlés, sous quelques rapports seulement, avec l'élément slave“. C'est pourquoi il n'est pas parlé dans la rédaction serbe du livre du prof. Kadletz des S-ts Cyrille et Méthode, des débuts de la littérature slave et de son épanouissement sous le prince Boris et le

tzar Siméon, événements qui datent précisément de cette époque soi-disant „purement tataro-bulgare“. C'est de cette façon que les faits historiques sont dénaturés, pour pouvoir arriver à la conclusion tendancieuse qu'avant le Xe siècle il n'aurait pas existé un Etat slave organisé dans la Péninsule balkanique, mais seulement un „Etat tataro-bulgare“ qui n'était pas slave. L'auteur du compte rendu fait encore ressortir que la traduction serbe a négligé certains passages du livre du prof. Kadletz qui sont en contradiction avec les théories erronées ci-dessus indiquées, par ex. le passage à la page 63 où il est incidemment parlé de la formation de l'Etat bulgare et où il est dit qu'il s'est organisé avant tous les autres Etats slaves, en 678; qu'Asparouh et sa tribu ont soumis les Slaves qui s'étaient établis ici et leur ont donné une organisation d'Etat plus stable; que la Bulgarie doit être considérée comme la plus ancienne organisation en tant qu'Etat des terres slaves (64). L'auteur du compte rendu attribue la responsabilité de toutes ces contradictions et erreurs dans la traduction du livre de M-r Kadletz à M-r le prof. Taranovsky.

Albert Pingaud, La Question de Macédoine (v. Larousse mensuel illustré, N° 267, Mai 1929. p. 111-112, Paris). — Compte rendu par L. Milétitch.

L'article de M-r Pingaud „La Question de Macédoine“ mérite, selon l'auteur du compte rendu, une particulière attention, principalement parce qu'il marque un important progrès chez les Français dans la compréhension du problème macédonien, tel qu'il s'est développé historiquement depuis son origine jusqu'à nos jours. M-r Pingaud prouve par son article sur la Macédoine qu'en France la science commence, quoique lentement, à s'affranchir, en ce qui concerne cette question aussi, de l'influence de la politique française actuelle. M-r Pingaud reconnaît que les Slaves de la Macédoine sont apparentés aux Bulgares par la communauté de langue, bien qu'ils soient revendiqués également par les Serbes. M-r Pingaud exprime aussi son opinion par la carte ethnographique de la Macédoine qu'il a annexée à son article; l'auteur du compte rendu la reproduit ici. Plus loin, ce dernier trouve, entre autre, qu'il n'y a pas lieu de parler de quelque extraordinaire enchevêtrement de races et de croisement d'antagonismes dont serait née la question macédonienne, alors que, d'après M-r Pingaud lui-même, il existe en Macédoine des Turcs qui ne forment qu'une minorité, et que, parmi la population chrétienne, les Bulgares sont la grande majorité, à côté des Grecs et des Valaques peu nombreux. De même, les aspirations des Bulgares de la Macédoine à se libérer, qui forment la base de la question macédonienne, ne représentent pas des éléments compliqués, pourvu qu'on laisse de côté les aspirations injustifiables des Grecs et des Serbes à conquérir la Macédoine. M-r Pingaud examine l'évolution de la question macédonienne au point de vue historique, depuis la guerre de Crimée jusqu'aujourd'hui, en distinguant cinq phases. M-r Pingaud n'a pu rapporter avec exactitude le conflit entre la Grèce et la Bulgarie en 1925; il passe sous silence l'irruption des armées grecques en Bulgarie, et il fait l'erreur de donner comme motif de l'entremise de la Société des Nations dans le conflit greco-bulgare le fait que les

bandes bulgares seraient, soi-disant, entrées dans le territoire grec, dans le but de faire modifier la frontière au profit de la Bulgarie. L'aventure de M-r Pangalos est encore fraîche dans toutes les mémoires, et il est étrange que M-r Pingaud ait aussi inexactement rapporté ces faits. — L'auteur du compte rendu est satisfait que M-r Pingaud reconnaisse que les Serbes sont occupés à dénationaliser les Bulgares de la Macédoine, mais il blâme M-r Pingaud de s'exprimer de telle sorte qu'il semble considérer cette action des Serbes comme l'exercice de leurs droits légitimes; ainsi il dit: „Dans la région qui leur était assignée, les Serbes ont eu à se préoccuper surtout de hâter l'assimilation des populations bulgares retombées sous leur souveraineté“. En ce qui concerne les réfugiés grecs de l'Asie Mineure, l'auteur du compte rendu trouve également des inexactitudes chez M-r Pingaud, qui omet de dire que ceux-ci ont été établis non seulement dans les endroits abandonnés par les émigrants turques, mais aussi dans des localités bulgares, dans une partie desquelles les anciens habitants bulgares continuent à vivre et sont forcés de supporter le voisinage des émigrants grecs.

Oscar Randi, I popoli Balcanici. Roma, 1929. 16⁰, 178 (N° 14 de la Collezione Omnia). — Compte rendu par L. Milétitch.

Le nouvel ouvrage de M-r Oscar Randi contient des informations de toutes sortes, sans lien entre elles, sur la géographie, l'ethnographie, l'histoire et la politique actuelle des Etats balkaniques, accompagnées de commentaires comparativement longs et pas toujours impartiaux de l'auteur. Celui-ci parle relativement peu des Bulgares. Il dit inexactement des Bulgares touraniens d'Asparouh qu'ils étaient un „populo finnico“ (mongolico); on ne peut également pas admettre la conclusion tirée par l'auteur du fait que les Serbes en Croatie sont souvent nommés des Valaques que ceux-ci sont en effet des descendants des Roumains (rumeni slavizzati). L'auteur du compte rendu rejette aussi l'affirmation de Randi selon laquelle les frères Péter et Assène auraient été de nationalité roumaine et la dynastie des Assènes aurait fondé un Etat puissant formé de „Bulgares et de Valaques unis—le royaume Valacobulgare“, car cette question est loin d'être résolue dans ce sens et ce ne sont que les auteurs roumains qui attribuent avec insistance un caractère roumain au second royaume de Bulgarie, qui, de fait, n'a rien de roumain, ni à son origine, ni, plus tard, au cours de son développement. De même, M-r Randi nomme tout à fait sans fondement le tzar bulgare Kaloyan „le prince valaque le plus illustre“ (il più illustre principe valacco. p. 59). — M-r Randi s'arrête plus longuement sur l'histoire des Serbes et des Croates dans ses rapports avec celle de l'Italie.

Dans l'examen des événements politiques du XIXe siècle jusqu'à la fin de la dernière guerre, M-r Randi touche à la question macédonienne qu'il traite, en général, avec justesse, à l'exception de quelques inexactitudes de peu d'importance que l'auteur du compte rendu relève. Il nie que la Bulgarie aurait mis comme condition à son alliance avec l'Entente, en 1915, qu'il lui soit donné non seulement la Macédoine

mais aussi Constantinople. De même, il montre qu'il est inexact que l'Allemagne aurait promis à la Bulgarie, comme à son alliée, de lui donner „une partie de l'Albanie“. La Bulgarie n'a jamais eu de prétentions sur les territoires albanais. La phrase peu claire de M-r Randi au sujet de l'Albanie est expliquée plus loin dans le livre par le passage où il dit qu'il viendra un jour où l'Albanie revendiquera la région à l'est des lacs d'Ohrida et de Prespa; l'auteur du compte rendu voit là une allusion à des aspirations de conquêtes futures, car la région d'Ohrida est connue comme région bulgare, dans le passé et jusqu'aujourd'hui. Une inexactitude importante de M-r Randi est qu'il parle d'un traité qui aurait été conclu entre la Bulgarie et la Yougoslavie pour l'échange des populations, alors qu'il est notoire qu'un pareil traité — et celui-ci imposé de force à la Bulgarie — n'a été conclu qu'entre celle-ci et la Grèce; l'affirmation de M-r Randi que d'autres traités de ce genre ont été plus tard signés par la Bulgarie ne répond pas à la vérité.

En ce qui concerne la Macédoine, M-r Randi affirme très justement, en parlant des Serbes, que „chaque fois que la presse de Belgrade communique quelque rencontre entre les gendarmes et les comitadjis (bulgares) ou les katchatzi (albanais), il faut comprendre que des opprimés, forcés de vivre en insurgés (banditi), plus misérables qu'au temps des Turcs, mènent une lutte acharnée pour assurer leur existence“. „La question macédonienne frappe de nouveau aux portes de l'Europe, qui continue à trafiquer avec elle, et on ne pourra pas accuser les Bulgares, si, au premier ébranlement du statu-quo, soupçonneux, méfiants, ils se jettent dans une entreprise risquée pour chercher à reprendre ce qu'ils ont perdu“.

L'auteur du compte rendu nie qu'une grande partie des Bulgares, Serbes et Grecs actuels sont les descendants des Roumains qui, il y a quelques siècles, auraient parlé dans toute la Péninsule balkanique leur langue et auraient été dénationalisés. Cette théorie roumaine adoptée par M-r Randi est l'écho des inventions des historiens de l'école du prof. Iorga, qui dernièrement s'efforcent à l'unisson de démontrer que toute la Péninsule balkanique aurait été, dans le temps, peuplée par des Roumains. En ce qui concerne les droits des minorités dans les Balkans, M-r Randi, malheureusement, n'en parle pas volontiers; il est d'avis que cette question est „la suite d'une maladie politique moderne, dont souffrent tous les Balkaniques sans exception“ et que „le problème des minorités sert à entraver la politique dans les Balkans et à ébranler l'équilibre“. L'auteur du compte rendu trouve audacieuses et naïves les opinions de M-r Randi au sujet de l'influence qu'auraient exercée sur les Slaves balkaniques — Serbes et Bulgares — les plus anciens groupements ethniques dans la Péninsule. En ce qui concerne l'élément slave (lo strato-slavo), M-r Randi affirme que l'élément „illiro-traco-roman“ qui l'a précédé n'a pas complètement disparu, mais a laissé des traces dans le caractère des Slaves, auquel il a transmis la solidité qui leur manquait, les Slaves se distinguant, en général, par une certaine mollesse du caractère (liquidité). Parmi les Slaves du sud, M-r Randi juge que ce sont les Croates qui ont le plus de mansuétude; il attribue le tempérament sanguin des Serbes

et des Bulgares à une influence étrangère — notamment l'influence roumaine. M-r Randi donne comme exemple la bravoure impétueuse dont fit preuve, pendant la dernière guerre, la division serbe de Timok, ce qu'il attribue aux Roumains qui peuplent, maintenant, la vallée du Timok et qui parlent aujourd'hui encore le roumain, mais n'osent pas se dire roumains. L'auteur du compte rendu trouve également exagérés les autres raisonnements du même genre de M-r Randi qui désapprécie trop la valeur culturelle des Slaves qui se sont établis dans la Péninsule balkanique. Selon M-r Randi, ils seraient venus ici sans aucune civilisation, tout leur progrès culturel ils le devraient aux peuples étrangers avec lesquels ils ont été en contact, ils n'auraient rien donné à la civilisation mondiale — pas une poussée vers le progrès, pas un homme illustre comme artiste ou savant, etc.

Avec l'inspiration hardie d'un clairvoyant, M-r Randi dépeint l'avenir des Balkans et la mission de l'Italie; ici, il fait de la politique de propagande, décrivant comment l'Italie envahira la Péninsule balkanique, comment elle défendra les Roumains contre le bolchévisme russe, qui ne pourra dépasser le Dnestre, ce que fera la flotte anglaise, comment sera dompté le chauvinisme hystérique des Français, et enfin comment l'Italie imposera dans la zone méditerranéenne au lieu de l'actuelle „pax britannica“ une nouvelle paix — la „pax italica“.

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Limites ethnographiques des Slovènes, Croates, Serbes et Bulgares. Avec une carte ethnographique. (En croate). Zagreb, 1929. 80. p. 26. — Compte rendu par St. Roman sky.

La science ethnographique serbe répand sans cesse la théorie déjà connue que le nom bulgare et le sentiment national bulgare des „Slaves macédoniens“ étaient d'origine récente, propagés et implantés artificiellement après l'érection de l'Exarchat bulgare. Le nom historique de la Macédoine fut remplacé par l'expression géographique „Serbie du sud“. Après avoir annexé à leur pays non pas seulement les régions serbes, restées sous la domination de l'Autriche-Hongrie, mais aussi la Croatie et la Slovénie, les Serbes se mirent à rêver à un plus grand accroissement: à l'annexion de la Bulgarie pour que le nom de Yougoslavie soit pleinement justifié. Cette idée n'était pas étrangère aux savants et aux écrivains serbes et trouva des propagateurs ardents parmi eux.

Le livre susmentionné et la carte ethnographique ci-incluse mettent en lumière les tendances serbes. On y aurait beau chercher une répartition des nationalités qui forment le groupe des Slaves du sud et sont établies dans les limites du royaume des Serbes, Croates et Slovènes et du royaume de Bulgarie. Une couleur rose, unique pour toutes les nationalités, recouvre l'étendue entre l'Adriatique et la mer Noire. Il n'y a qu'un trait qui trace la frontière politique entre la Bulgarie et la Yougoslavie, et des bandes en vert plus ou moins vastes qui désignent les Slaves de toutes les quatre nationalités, restés en dehors des limites des pays yougoslaves. De plus, les deux pays, le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et la Bulgarie, sont représentés sur la carte en question

comme peuplés d'une masse slave compacte, comme si dans leurs limites n'existaient pas une population de races étrangères; tandis que les Slaves qui débordent les limites politiques des pays yougoslaves, sont soigneusement indiqués sur la carte et énumérés dans l'exposé du livre. Ainsi ni la population compacte roumaine dans la Serbie de nord-est, ni les Albanais du Sandjac d'autrefois, de Kossovo et de la Macédoine nord-occidentale n'y figurent; aussi le Déliorman en Bulgarie est-il représenté libre de la population compacte turque, et la Dobroudja de même. La population slave (bulgare), par contre, déborde le Danube et entre au loin dans la Bessarabie jusqu'un trait qui passe au nord de Akerman et de Kagoul, entre la mer Noire et le Pruth. Au sud de la Bulgarie les populations étrangères sont aussi presque éliminées.

L'exposé du livre, où l'auteur a minutieusement indiqué et énuméré tous les Slovènes, Croates et Serbes restés en Italie, Autriche, Hongrie et Roumanie, donne pour les Bulgares des chiffres très inexacts. Ainsi parle-t-il d'„environ un million“ de Bulgares en Roumanie; le nombre de ceux en Turquie et en Grèce „n'aurait pas été établi“.

Il ne compte pas naturellement parmi les Bulgares les „Slaves macédoniens“, restés sous les Grecs. Il en dit qu'ils ont été au nombre de 350,000, mais le Gouvernement grec en a expulsé 50,000 en Bulgarie, „bien qu'ils protestaient, disant qu'ils n'étaient pas Bulgares (!)“. Sans souffler mot de la nationalité des Macédoniens et de leur existence douloureuse sous la domination serbe, il écrit pour ceux de la Grèce: „Les Slaves, restés dans les limites de la Grèce, ont perdu même les droits qu'ils avaient eus sous la domination turque jusque l'année 1913. On exerce sur eux une terreur, une assimilation violente et une hellénisation complète dans les églises et dans les écoles. Ils n'ont ni églises, ni clergé nationaux. Il est incompréhensible, pourquoi la Société des Nations a-t-elle permis aux Grecs d'expulser ces malheureux de leurs foyers nataux, d'accaparer leurs biens, d'anéantir leur droits vitaux, de les traiter comme esclaves qui tremblent chaque jour pour leur vie et c'est dans leur propre patrie, le pays natal de Cyrille et Méthode!“

Quelle ironie indigne du côté d'un Slave, qui sait parfaitement que c'est l'état des choses en Yougoslavie même par rapport aux malheureux „Slaves“ macédoniens!

Iv. V. Mrkvitchka, La Bulgarie illustrée. I Partie. Sofia, 1929. IV + XLVIII. Prix 200 lévas = 8 francs suisses. Edition de l'Académie des sciences bulgare. — Compte rendu par L. M.

L'album „La Bulgarie illustrée“ est le début d'une nouvelle série éditée par l'Académie des Sciences qui reproduira les œuvres des peintres bulgares ayant pour sujets la vie populaire bulgare, représentée par des types bulgares en costume national, des moments de la vie populaire, des cérémonies rituelles, des métiers populaires caractéristiques, des jeux et réjouissances populaires, des habitations typiques, etc. On n'exclut pas les types d'anciens habitants de la Bulgarie de nationalité étrangère. C'est ainsi que grâce à la reproduction artistique par l'image de la vie

populaire, il sera beaucoup contribué à la caractérisation ethnographique de la population de la Bulgarie dans son ensemble.

M-r Mrkvitchka, un des fondateurs de l'Académie bulgare des beaux arts et membre de l'Académie des sciences bulgare n'a pas cessé au cours de toute sa vie d'artiste de puiser son inspiration aux sources de la vie populaire bulgare. L'Académie Bulgare commence cette nouvelle série par la reproduction des matériaux réunis par M-r Mrkvitchka en un ouvrage dont la première partie porte le titre ci-dessus mentionné. Les images se rapportent à la patrie bulgare dans tout son ensemble. La Macédoine est représentée par 14 sujets — de Smilévo, de la région de Skopié, de Débre, Strouga, Bansko, Gorna Djoumaïa, Palanka, Prilep, Drama. La plus grande partie des autres sujets se rapporte à la région de Sofia; il y en a aussi des sujets de Vratza, Trn, Tzaribrod, Roustchouc, Pléven, Philippopoli, Sliven, Tchépélaré, Panaguiourichté, Stanimaka, Tchirpan. On y présente également des types tatares, un hodja d'un village tatar, un juif de Philippopoli, une tzigane, etc.

Ecrivains étrangers au sujet de la population de la Macédoine¹⁾

D-r N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929. XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — Compte rendu par Maria Romanska.

Le troisième volume de l'ouvrage bibliographique susmentionné du D-r N. Michov est si riche en matériaux ethnographiques et en données statistiques, se rapportant à la Macédoine qu'il fut besoin de continuer ce compte rendu du fascicule précédant de la Revue macédonienne. Dans la suite que renferme le présent fascicule, ressortent les noms des voyageurs et des savants éminents, dont la bonne conscience et l'impartialité dans le jugement des questions ethnographiques, ont été toujours pleinement reconnues, tels que Jagić de la Croatie, Kanitz de l'Autriche, Kiepert de l'Allemagne, Lejean et Cyprien Robert de la France, Leake de l'Angleterre et autres. Les données statistiques, émanant des consuls et des étrangers fonctionnaires en Turquie qui connaissaient à fond l'état des choses de l'empire, ont aussi une valeur incontestable. Tous, „ils font ressortir que la majorité de la population de la Macédoine forment les Slaves macédoniens qui se rattachent par leur langue, par leur histoire millénaire, par leur sentiment national très vivant encore, à leurs frères bulgares de la Bulgarie libre“. Il est à noter que ce volume de l'ouvrage du Dr Michov est plus considérable par rapport aux précédents, parus sous le même titre: vol. 1. Sofia, 1915 (t. IV du Recueil de l'Académie des sciences bulgare), vol. 2. Sofia, 1924 (Edition à part), et non pas sous le titre „Sources bibliographiques pour l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles“, comme il est dit à tort, dans la partie précédante du compte rendu (v. fasc. 1, année V). L'ouvrage susmentionné est une édition à part, parue aussi en trois volumes.

Soucieux d'une authenticité plus évidente, nous rappelons quelques citations, tirées des originaux des ouvrages, dans la langue de chacun des auteurs.

¹⁾ Voir „Revue macédonienne“, V année, fasc. 1, p. 148 et suiv.

Die Gebietsveränderungen auf der Balkanhalbinsel nach dem Berliner Frieden. — Die Grenzboten. 37 Jahrg. II Semester. I Bd. Leipzig, 1878. p. 232-239.

p. 238. . . „Jener grosse Landschaft, der das Zentrum der Türkei ausmacht und der bis an's Aegäische Meer reicht, in dem die Städte Melnik, Seres, Skoplja, Bitolia, Wodena, Ochrida & c. liegen und der zum Bulgarien von San Stefano geschlagen war, verbleibt nun wie früher der Türkei. Er umfasst auch in der That in nationaler Beziehung ausserordentlich streitiges Gebiet. Hier weichen selbst die besten Quellen von einander ab. Im Allgemeinen kann man jedoch sagen, dass auch in diesem Zentralstücke der Türkei die Bulgaren noch die Grundlage, namentlich der ländlichen Bevölkerung bilden, während in den Städten die Griechen achtungswerthe Minoritäten ausmachen, die durch das von ihnen vertretene Kapital und ihre Intelligenz zu einer hohen Bedeutung erhoben werden. Durchsetzt ist ferner dieses ganze Gebiet von Türken, während im Westen die Albanesen zur Herrschaft gelangen“.

Hahn, Ein Schreiben des Herrn Generalconsuls von Hahn. Salonik, 16 December, 1858. — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften. 29. Bd. Wien, 1859. p. 292-301.

p. 297. . . . Was die slawische Bevölkerung dieser Gegenden betrifft. . . ist jedoch eine scharfe Sonderung beider Elemente wegen der zwischen ihnen liegenden Übergangsstufen an manchen Stellen keine leichte Aufgabe; — jedenfalls aber stimmen alle Erkundigungen darin überein, dass südlich von dem Karadag keine Serben zu finden seien“.

Hondros C., Brevi cenni sul circondario di Serres, comunicati del Reggente la R. Agenzia Consolare in Serres dal Cav. F. Zerboni, R. Console a Salonico. — Bollettino Consolare. v. XVII. p. II. Roma, 1881. p. 729-742.

p. 731. „Tre razze distinte occupano il circondario di Serres: Turchi, Greci e Bulgari. . . Il totale della popolazione può esser calcolato a circa 280,000 anime, ripartite per distretto, lingua e religione come segue. . . 91,700 Turchi, 65,500 Greci, 114,580 Bulgari, 1520 Ebrei, 2,150 Zingari, 2,000 Valacchi; totale 278,450“.

Howorth H. H., The Spread of the Slaves. Part IV. The Bulgarians. — The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. V. XI. London, 1832. p. 219-267.

p. 219. . . „although the Bulgarians are a mixed race of Slaves and Turco-Ugrians, yet that in their language (!) and other more readily discriminated characteristics they have retained but few traces of the latter element in their composition, which has been absorbed [by their former one. So that superficially the Slaves of Macedonia or Rumelia and the Bulgarians of Bulgaria proper north of the Balkans are now very nearly related indeed. So nearly related, that if the question of nationality is to govern the solution of political problems, it seems pedantic to separate them when we are treating the problem, not as one of ethnology, but as one of politics. . . Accepting the test of language, and the

postulate that pretty nearly all Slaves south of the Balkans were (as I believe they were) subject to the Tzar Simeon, we may accept the boundary line as fixed by the treaty of Saint Stefano as giving a very fair representation of the facts... It has been admirably drawn in map 11^a of Petermann's Mittheilungen for 1878*...

Jagić W., Ueber die Sprache und Literatur der heutigen Bulgaren. — Deutsche Rundschau. Bd. 24. Berlin, 1880. p. 57-71.

p. 58. ... „Verwickelter gestalten sich die ethnographischen Verhältnisse in demjenigen Theile Traciens, der unter der unmittelbaren Verwaltung der Türkei geblieben ist, ferner in Macedonien. Da hat man anfangs das Vorkommen der Bulgaren überhaupt in Abrede gestellt, dann auf ein Minimum zu reduciren getrachtet, zuletzt einen sehr gelehrt klingenden Ausdruck erfunden, der hoffentlich in der ethnographischen Literatur sich nicht sehr lange halten wird: man spricht jetzt von den Griechen-Bulgarophonen dieser Provinzen, es sollen also Griechen sein, die jedoch bulgarisch reden. Den geschichtlichen Vorgängen entspricht eine solche tendenziöse Anwendung des neu erfundenen Ausdruckes nicht. In Wirklichkeit sind die sogenannten Bulgarophonen eben nichts als Bulgaren, die im Laufe von Jahrhunderten unter dem Einfluss der an Reichtum und Cultur unvergleichlich höher stehenden Griechen ihre bulgarische Sprache stark mit griechischen Elementen vermischt und auch sonst manche Züge im Leben von den Griechen angenommen haben. Die älteren Reisenden und Ethnographen, deren Beobachtungen in die Zeit vor dem Ausbruche des grossen griechisch-bulgarischen Kirchen- und Nationalitätsstreites fallen, lassen den Bulgaren ihr volles Recht widerfahren. Ein Ami Boué, Lejean und A. sehen unbedenklich die Mehrzahl der heutigen Bevölkerung in Thracien und Macedonien für bulgarisch an, woran mit Recht die ethnographische Karte Kiepert's festhält. Ich könnte zur Stütze dieser Ansicht noch aus der bulgarischen Literatur einen Grund anführen. Wir besitzen nämlich schon jetzt in den vorhandenen Volksliedersammlungen viele Lieder aus den Gegenden, wo nach den ethnographischen Bestimmungen der Griechen keine Bulgaren vorkommen sollten, so aus der Gegend von Seres, Kukusch, Kastoria, Wodena, Ochrida, Struga, Bitolia, Debra, Strumitza, Prilip, Weles.“

Istria D. d', Les femmes en Orient. Zurich, 1859-1860. 2 vol. p. VII — 480; VI — 1 f — 528.

Vol. 1. La Péninsule orientale.

p. 125 ... „Un pareil sol devrait former une nation d'agriculteurs. Aussi les Bulgares vont-ils cultiver la terre bien au-delà des limites assignées ordinairement à la Bulgarie. On les rencontre en Thrace, au milieu des pasteurs turcs, en Macédoine, où ils forment le principal noyau, dans l'Albanie orientale, où ils occupent des districts entiers; ils descendent jusqu'en Livadie; ils franchissent même le Danube. J'ai admiré cent fois dans les principautés roumaines, où ils vivent comme dans une seconde patrie, la belle végétation de leurs potagers et l'aptitude qu'ils déploient dans tous les travaux agricoles“.

p. 136. „Sères est la ville principale de la Bulgarie macédonienne. Cette ville de 15,000 âmes a de riches manufactures que les Bulgares alimentent“ . . .

Kanitz F., Salonichi. — Illustrierte Zeitung. 66 Bd. Leipzig, 1876. p. 414.

p. 414. . . „Die Christengemeinde sondert sich in neuerer Zeit nach der Nationalität schroffer als zuvor in eine griechische Majorität und bulgarische Minorität. Man zählt im ganzen hier kaum 300 slawische Familien. Sie verstärken sich jedoch fortwährend durch Zuzüge von Flachland; denn dieses ist nicht weit von der Küste weg beinahe vorwiegend bulgarisch“.

Kiepert H., „Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients <Untere Donauländer, Türkei und Griechenland>. Mit erläuterndem Text. Neue Ausgabe. Berlin, 1877. p. 12. Karte. Nachträgliche Bemerkungen zum zweiten Abdruck.

p. 11. . . „Dieser vorzügliche Sachkenner (Herr W. Pressel in Wien, früher Generaldirektor der türkischen Eisenbahnbauten), betrachtet fast das ganze Gebiet im südlichen Thracien, welches, unsere Karte als gemischt griechisch und türkisch bezeichnet, bis an das aegaeische und Marmara-Meer als vorherrschend von Bulgaren bewohnt, von denen jedoch die wohlhabenderen und gebildeteren zugleich der griechischen Sprache in Umgang und Schrift sich bedienen und sich gern den Anschein der Zugehörigkeit zu den Griechen geben. Auch in der Dobrudja wäre nach demselben Kenner des Landes die Bevölkerung über die Hälfte bulgarisch, nur zum geringeren Theil türkisch“.

Kiepert H., Die neuen Territorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel vom Gesichtspunkte der Nationalgrenzen. — Globus, 33 Bd. Braunschweig, 1878. p. 263-269; 304. 1 Karte.

p. 257. . . „Begreiflich nun müssen die von beiden auf diesen Boden historische Ansprüche erhebenden Nationen zur Belehrung des ferner stehenden europäischen Publicums beigebrachten statistischen Details schon durch die absoluten Widersprüche, welche sie enthalten, Zweifel erwecken; als eine arge Uebertreibung aber muss es bezeichnet werden, wenn griechische Stimmen jene Schulstatistik, in welcher natürlich für die südlichen Theile des projectirten Bulgariens die Frequenz der griechischen Schulen in ein helles Licht tritt, benutzen, um fast ganz Macedonien und Thracien als ein nach der Richtung des geistigen Lebens überwiegend griechisches Land in Anspruch zu nehmen, wenn sie von Millionen angeblicher Hellenen, „legitimer Herren des Landes“ sprechen, welche nunmehr verurtheilt werden sollten, einer gestig weit unter ihnen stehenden Race politisch untergeordnet zu werden“ . . .

p. 268. . . „Im Gegensatze zu den gerügten nationalen Uebertreibungen lassen die Angaben unparteiischer westeuropäischer, zumal auch deutscher Beobachter, so unvollständig sie immer sein mögen, daran keinen Zweifel, dass das Landvolk und der grösste Theil der städtischen Bevölkerung des innern Macedoniens und Thraciens bis nahe vor die Thore der Hauptstadt Bulgarisch spricht und nur die Gebildeten unter ihnen zugleich des Griechischen kundig sind, dass die unter ihnen zerstreut und in einzelnen

grösseren Gemeinden wohnenden wirklichen Griechen bestenfalls sich auf einige Hunderttausende belaufen, deren Zusammenwachsen zu einer ihre slavischen Umgebungen dominirenden und allmählig assimilirenden Masse, wie eifrig auch immer von griechischen Patrioten gewünscht, für den unparteiischen Zuschauer keine Wahrscheinlichkeit hat“...

„Auch gegen Westen wird die Grenze des neuen Staates mit der nationalen sich kaum irgendwo vollkommen decken. Wenn nach neueren Ermittlungen bulgarische Volkssprache, deren Verwandtschaft mit der serbischen wenigstens immer noch einen weiten Spielraum der Verschiedenheit lässt, einen noch innerhalb des bisherigen serbischen Fürstenthums gelegenen Grenzstrich beherrscht, so wird das innerhalb der demselben zugedachten südlichen Erweiterung im Thale der östlichen Morawa, welche eben deshalb von alter Zeit her den unterscheidenden Namen der bulgarischen Morawa trägt, noch mehr der Fall sein: daher auch in den Vorschlägen der vor einem Jahre in Konstantinopel versammelten europäischen Conferenz dieser ganze Landstrich dem damals projectirten bulgarischen Verwaltungsbezirke zugetheilt war“...

Leake W. M., *Researches in Grece*. London, 1814. p. XIX-1 f.-472. p. 375. „The most Southern districts of Greece, where the Bulgarian language is in common use, are — On the West side of Macedonia some villages in the vicinity of Kóritza, and on the Eastern the hills bordering the great plains of Thessalonica Peila, and Edessa. The former district is insulated among Greeks and Albanians, but the latter may be considered as the Southern extremity of the modern Bulgaria, the Christians, who speak the Bulgarian dialect, extending from thence, with scarcely any interruption, through all the Northern part of Macedonia Proper, as well as its acquired provinces of Paeonia, Pelagonia, &c; and from thence throughout the whole of Maesia, and the interior of Thrace, as far as the Danube, and the neighbourhood of Constantinople. The coasts of Thrace only can be considered a part of Greece, the Greck language being still prevalent there, as it has been from the time of the establishment, of the earliest Greek colonies in that country“...

Lejean G., *Les populations de la Péninsule des Balkans*. — *Revue d'Anthropologie*. 11-e année, 2-e série. T. 5. Paris, 1882. p. 201-259; 453-496; 628-675.

„Guillaume Lejean... né en 1828... En 1867 et en 1868 il fut chargé par le Ministère des affaires étrangères, d'une mission géodésique dans la péninsule des Balkans... le mémoire inédit, dont nous commençons aujourd'hui la publication... et qui semble la synthèse des connaissances qu'il possédait sur ce sujet auquel les événements donnent une si grande actualité... Guillaume Lejean a été une des figures les plus sympathiques de la science française du dix-neuvième siècle“... (N. de la R.).

p. 247—248... „La Bulgarie, envahie de tous côtés, avec un grand acharnement, fit une résistance honorable. Ses frontières étaient alors

presque aussi vastes que celles de la race bulgare actuelle: elle avait dans le Sud Voden, Sérès, Verria (Berrhœa) qui furent prises en 1001".

Robert C., Les Slaves de Turquie. Edition de 1844 précédée d'une introduction nouvelle sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1349 à 1851. II. Paris, 1852. p. 22.

p. 3... „Parmi les Chrétiens, ce sont les Slaves, ce sont les Bulgares et les Serbes qui prédominent. Ces deux peuples, en s'unissant, mettraient aisément sur pied une armée formidable. Les Bulgares sont à eux seuls forts de plus de quatre millions d'individus, établis depuis les bouches du Danube jusqu'au mont Athos et en Thessalie, tandis que du côté du Bosphore leurs innombrables troupeaux paissent l'herbe de la Roumélie jusque sous les murs d'Adrianople. D'un autre côté, les Serbes, répandus depuis Belgrad jusqu'au fond de l'Albanie, occupent en Bosnie, en Herzegovine, au Montenegro, les montagnes stratégiquement les plus faciles à défendre de toute l'Europe"...

